

Նիկոլայ Հովհաննիսյան
Աշոտ Ղուկասյան
Հարություն Ալեքսանյան

ԸԾ

ՆԱՄԱՇԽԱՐՎԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԾԱՍ 2

9

ՀԱՍՏԱՆԻՐՅՈՒՆ ԴԱՏԱԻԹՅՈՒՆ

Նիկոլայ Հովհաննիսյան
Աշոտ Դուկասյան
Հարություն Ալեքսանյան

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9

ՄԱՍ 2

ԷԳԻԹ ՊՐԻՆՏ
Երևան 2019

ՀՏԳ 373.167.1:93/99(075.3)

ԳՄԳ 63.3(0)Գ72

Հ 854

Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից

Հեղինակներ՝ **Նիկոլայ Հովհաննիսյան**, ԳԱԱ թղթակից անդամ, գիտության վաստակավոր գործիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (*Ներածություն, բաժին I, պար. 1-4, 6-12, բաժին II, պար. 13-14, 17-21, բաժին III, պար. 22-25*)
Աշոտ Ղուկասյան (բաժին I, պար. 5, բաժին II, պար. 15-16, փեդանինների բառարան)
Հարություն Ալեքսանյան (բաժին III, պար. 26-27)

Խմբագիր՝ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, պ.գ.դ. պրոֆեսոր

Մեթոդական մասի հեղինակներ՝ Արմեն Ղուկասյան, Արսեն Ղուկասյան

Հ 854 ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ: 9-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ: ՄԱՍ 2/
Ն. Հովհաննիսյան, Ա. Ղուկասյան, Հ. Ալեքսանյան.- Եր.:
Էդիթ Պրինտ, 2019.- 112 էջ:

Վերահրատարակություն

ՀՏԳ 373.167.1:93/99(075.3)

ԳՄԳ 63.3(0)Գ72

ISBN 978-9939-52-870-0

© Էդիթ Պրինտ, 2019

© Ն. Հովհաննիսյան, Ա. Ղուկասյան, Հ. Ալեքսանյան, 2019

© ԴՏՀՏՇՀ, 2019

ԱՇԽԱՐՀԸ ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

II
ԲԱԺԻՆ

§13. ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Սառը պատերազմը և երկրնեռ աշխարհի ձևավորումը

Պատերազմի ավարտից հետո հակահիտլերյան կոալիցիայի մեջ մտնող դաշնակիցների ուղիները քաժանվեցին: ԽՍՀՄ-ը և նրա արևմտյան դաշնակիցները հայտնվեցին հակադիր ռազմաքաղաքական ճամբարներում՝ հետապնդելով տարբեր քաղաքական նպատակներ: Հաստատվեց ուժերի նոր փոխհարաբերակցություն: Գերմանիան, Իտալիան և Ճապոնիան կորցրին իրենց նախկին ռազմաքաղաքական ազդեցությունը: Խիստ տկարացավ Ֆրանսիան, զգալի չափով թուլացավ նաև Անգլիան: Արևմտյան աշխարհի անվիճելի առաջատար ուժը դարձավ ԱՄՆ-ը:

Իր դիրքերն ուժեղացրեց Խորհրդային Միությունը: 1946-1949 թթ. Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում (Ալբանիա, Բուլղարիա, Արևելյան Գերմանիա, Լեհաստան, Ռումինիա, Հարավսլավիա, Հունգարիա, Չեխոսլովակիա) Խորհրդային Միության ակտիվ օժանդակությամբ հաստատվեցին սոցիալիստական կարգեր: Ձևավորվեց սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգը: Հետագայում այն համալրեցին Չինաստանը, Հյուսիսային Կորեան, Մոնղոլիան, Վիետնամը, Կուբան ու Լատսը:

Պայքարը հետպատերազմյան տարիներին հիմնականում ընթանում էր ԱՄՆ-ի ու ԽՍՀՄ-ի և նրանց կողմից ղեկավարվող խմբավորումների միջև: Նրանք միմյանց մեղադրում էին համաշխարհային տիրապետություն հաստատելու ձգտման մեջ:

ԱՄՆ-ի կառավարող շրջաններն առաջ քաշեցին «կոմունիզմի զսպման» կարգախոսը: Նրանց կարծիքով դրան կարելի էր հասնել, եթե ԽՍՀՄ-ի հանդեպ իրականացվեր «ուժի դիր-

Չերչիլի ելույթը Ֆուրոնում, ԱՄՆ, 5 մարտի 1946 թ.

*Հարրի Տրումեն
(1884-1972 թթ.)*

քերից» քաղաքականություն: Այսպիսով՝ աշխարհի երկու ամենահզոր տերություններն անցան առճակատման, որն ստացավ «սառը պատերազմ» անվանումը, ձևավորվեց երկբևեռ աշխարհ, շրջանառության մեջ մտավ «գերտերություն» հասկացությունը՝ ի դեմս ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի:

Ընդունված է, որ «սառը պատերազմի» ահագանգը տվեց ամերիկյան Ֆուլտոն քաղաքում Անգլիայի նախկին վարչապետ Ու. Չերչիլի 1946թ. մարտի 5-ի ելույթը, որին ներկա էր ԱՄՆ-ի նախագահ Հ. Տրումենը (1945-1953թթ.): Չերչիլը հայտարարեց, որ աշխարհին սպառնում է նոր՝ երրորդ համաշխարհային պատերազմի վտանգը, իսկ դրա աղբյուրը Խորհրդային Միությունը և միջազգային կոմունիզմն են: Նա առաջարկում էր ԽՍՀՄ-ի դեմ ստեղծել արևմտյան պետությունների դաշինք, նրա նկատմամբ վարել կոշտ քաղաքականություն:

ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների նիստ

«Սառը պատերազմը» պաշտոնապես չի հայտարարվում և ոչ էլ ավարտվում է գինադադարի և հաշտության պայմանագրի ստորագրմամբ:

Խորհրդային պետությունն

սկսեց զարկ տալ իր ռազմական արդյունաբերությանը և ստեղծել զենքի նոր, ժամանակակից տեսակներ, այդ թվում և միջուկային, սկզբում՝ ատոմային, իսկ հետո նաև՝ ջրածնային: Սկսվեց սպառազինությունների կատաղի մրցավազքը, որն իր ոլորտը ներգրավեց նաև աշխարհի մյուս պետություններին:

Սառը պատերազմի բնորոշ գծերից էին նաև զենքի օգտագործման սպառնալիքը, ահաբեկման դիվանագիտությունը, հետախուզության և լրտեսության աննախընթաց ծավալումը, տնտեսական գործոնի օգտագործումը որպես հակառակորդին հյուծելու միջոց, ինչպես նաև գաղափարախոսական, մշակութային և կրոնական գործոնները:

ՆԱՏՕ և Վարշավյան դաշինք

Սառը պատերազմի տրամաբանությունը պահանջում էր կազմակերպչորեն ձևավորել աշխարհի բաժանումը երկու հակադիր խմբավորումների: Այդ ուղղությամբ առաջինը նախաձեռնություն ցուցաբերեցին

արևմտյան պետությունները՝ ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ:

1949թ. ապրիլի 4-ին արևմտյան տասներկու պետություններ (ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան, Իտալիան, Կանադան, Բելգիան, Հոլանդիան, Լյուքսեմբուրգը, Դանիան, Նորվեգիան, Պորտուգալիան և Իսլանդիան) Վաշինգտոնում ստորագրեցին Հյուսիսատլանտյան պայմանագիրը, որով ստեղծվեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքը՝ ՆԱՏՕ-ն: 1952թ. ՆԱՏՕ-ի անդամ դարձան Թուրքիան և Հունաստանը, իսկ 1955թ.՝ Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը:

Այդ կազմակերպության հիմնական նպատակներն էին՝ սերտ համագործակցություն անդամ պետությունների հետ, միմյանց նկատմամբ փոխադարձ օգնության ցուցաբերում՝ ներառյալ զինված ուժերի կիրառումը, յուրաքանչյուր անդամ պետության ռազմական հզորության ամրապնդում, դաշինքի մասնակից պետությունների համատեղ գործողություններ նրանց քաղաքական անկախությանը և անվտանգությանը սպառնացող վտանգի դեպքում: ՆԱՏՕ-ի ղեկավար ուժը ԱՄՆ-ն է:

Խորհրդային Միությունը ՆԱՏՕ-ի ստեղծումը որակեց որպես ագրեսիվ նպատակներ հետապնդող դաշինք՝ ուղղված ԽՍՀՄ-ի դեմ: Ի հակադրություն ՆԱՏՕ-ի, 1955թ. մայիսի 14-ին Խորհրդային Միությունը, Ալբանիան, Բուլղարիան, Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Հունգարիան, Չեխոսլովակիան և Ռումինիան Վարշավայում ստորագրեցին բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմանագիր, որով հինք դրվեց Վարշավայի պայմանագրի երկրների ռազմական խմբավորմանը:

ՆԱՏՕ-ի և Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպության ստեղծմամբ ձևավորվեց աշխարհի բաժանումը երկու հակադիր ռազմաքաղաքական խմբավորումների: «Սառը պատերազմը» թևակոխեց նոր փուլ, որն իր ոլորտում ներգրավեց նաև Ասիան, Աֆրիկան և Լատինական Ամերիկան:

ԱՄՆ-ը, հաշվի առնելով Արևմտյան Եվրոպայի իր դաշնակից երկրների տնտեսական ծանր վիճակը, 1947թ. ներկայացրեց նրանց տնտեսական օգնություն ցույց տալու ծրագիր, որը հեղինակի անունով կոչվեց «Մարշալի պլան»: Այն դրական դեր կատարեց այդ երկրների՝ փլուզման եզրին գտնվող տնտեսության և ֆինանսական համակարգի վերականգնման գործում:

1949թ. ԽՍՀՄ-ի նախաձեռնու-

Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպության սրեղծումը, 1955 թ.

թյանը հիմնվեց Տնտեսական փոխօգնության խորհուրդը, որը միավորեց ԽՍՀՄ-ը և Արևելյան Եվրոպայի սոցիալիստական երկրները՝ նրանց տնտեսական ներուժն ու հնարավորությունները մեկտեղելու և տնտեսական զարգացումը խթանելու համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ սրվեցին հարաբերությունները ԽՍՀՄ-ի և հակահիտլերյան խմբավորման նախկին դաշնակից երկրների և, մասնավորապես, ԱՄՆ-ի միջև: Բերե՞ք այդ դաշինքի փլուզումը հաստատող փաստեր:
2. Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած շրջանը կոչվում «սառը պատերազմի» շրջան: Որո՞նք էին «սառը պատերազմի» պատճառները: Փորձե՞ք բնութագրել «սառը պատերազմը»: Ցույց տվե՞ք դրա բնորոշ գծերը և առանձնահատկությունները:
3. Ե՞րբ է ձևավորվել սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգը: Ո՞ր երկրներն էին մտնում դրա մեջ:
4. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ձևավորվեցին երկու հակադիր ռազմաքաղաքական խմբավորումներ: Ինչի՞ մասին է վկայում դրանց հանդես գալը:
5. Լրացրե՞ք «Երկու ռազմաքաղաքական խմբավորումների առաջացումը» աղյուսակը:

Համեմատության հարցերը	Հյուսիսատլանտյան դաշինքը (ՆԱՏՕ)	Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպությունը
Ստեղծման տարեթվերը		
Մասնակից երկրները		
Նպատակները		

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Հարված 1946 թ. մարտի 5-ին Ֆուլտոնում (ԱՄՆ) Չերչիլի արտասանած ճառից

«Ես անկեղծ հիացմունք ու հարգանք եմ ցածում խորհրդային ժողովրդի և իմ ռազմական ընկեր մարշալ Ստալինի նկատմամբ: Խորին համակրանք է տիրում Բրիտանիայում և, անկասկած, նաև Ամերիկայում ողջ Ռուսաստանի ժողովուրդների նկատմամբ, ինչպես նաև ամուր

բարեկամության հաստատման համար բոլոր հակասություններն ու խոչընդոտները հաղթահարելու վճռականություն... Մենք ողջունում ենք Ռուսաստանին իր օրինական տեղում՝ աշխարհի առաջարար պետությունների շարքում: Մենք ողջունում ենք նրա դրոշը ծովերի վրա: Նախևառաջ ողջունում ենք մշտական, աշխույժ և աճող շփումները խորհրդային ժողովրդի ու Արլանտիկայի երկու ափերին բնակվող մեր սեփական ժողովրդի միջև:

Ես չեմ հավատում, որ Խորհրդային Միությունը պատերազմ է տեսնում: Նրանց ուզածը պատերազմից սրացած ռազմավարներն են և իրենց իշխանության ու դոկտրինների անսահման տարածումը: Բայց մենք պիտի մտածենք այստեղ, այսօր՝ քանի դեռ ժամանակ կա, պատերազմի մշտական կանխարգելման հնարավորության և բոլոր երկրներում ազատության ու ժողովրդավարության համար պայմանների հնարավորինս արագ արմատավորման մասին»:

«Մարշալի պլանի» մասին

1947թ. հուլիսին եվրոպական 16 պետություններ հայտարարեցին ԱՄՆ-ի պերքարտուղար Մարշալի պլանով նախատեսված օգնությունն ընդունելու իրենց պայրաստականության մասին: Նրանց հաշվարկներով պահանջվում էր իրենց հարկացնել 29 մլրդ դոլար: ԱՄՆ Կոնգրեսը 1948թ. ապրիլին ընդունեց «Օրարերկրյա պետություններին օգնելու մասին» օրենքը: Նրանում սահմանված չէր օգնության ընդհանուր գումարը, այլ միայն Կոնգրեսին իրավունք էր տալիս սահմանելու այդ նպատակով տարեկան հարկացումների չափերը: ԱՄՆ-ը օգնություն սրացող պետությունների հետ համաձայնագիր կնքեց, որը կառավարությանն իրավունք էր տալիս վերահսկելու նրանց տնտեսական գործունեությունը: Օգնություն սրացողները պարտավոր էին վերացնել ԱՄՆ-ի հետ առևտրի բոլոր արգելքները, դադարեցնել ԽՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ այն ապրանքների առևտուրը, որոնց արտահանումն այդ երկրներ արգելված էր ԱՄՆ-ում: Օգնություն ցույց տալու ԱՄՆ-ի նախնական պայմանը այդ երկրների կառավարությունների կազմից կոմունիստներին հեռացնելու պահանջն էր: «Մարշալի պլանի» գործելու ժամանակամիջոցում (1948-1952թթ.) օգնության ամբողջ գումարը կազմեց 12,5 մլրդ դոլար: Այս պլանը նպատակեց օգնություն սրացող երկրների դիրքերի ամրապնդմանը և մեծ վնաս հասցրեց սոցիալիստական պետությունների տնտեսությանը: Մարշալի պլանը, որն ուղղված էր ԽՍՀՄ-ի և նրա դաշնակիցների դեմ, հող նախապարտապես արևմտյան պետությունների ռազմաքաղաքական դաշինքների սրբեղծման համար, ինչը վկայում է «ստոր պատերազմին» անցնելու մասին:

§14. ԱՐԵՎՄՈՒՏ-ՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1945–1980–ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Տնտեսական և քաղաքական զարգացման առանձնահատկությունները

*Ամերիկացի տիեզերագնաց Ն.
Արմսթրոնգը Լուսնի վրա*

Նոր նյութերի ստեղծման բնագավառում, իսկ ժողովրդավարությունը դարձավ մարդկային հասարակության զարգացման առաջադիմական միակ ուղին:

Մյուս կողմից՝ խորհրդային տիպի ամբողջատիրական համակարգն ընդարձակեց իր ոլորտը՝ ներառելով արևելատերակապական և ասիական սոցիալիստական երկրները: Ասիայում, Աֆրիկայում և Լատինական Ամերիկայում կազմավորվեց այսպես կոչված՝ զարգացման ոչ կապիտալիստական կամ սոցիալիստական կողմնորոշման երկրների խումբը: Երկրների մի ստվար խումբ, դժգոհ «սառը պատերազմից», 1960-ականներին հիմք դրեց «Չմիավորված երկրների շարժմանը», որը գլխավորում էին Հնդկաստանը, Եգիպտոսը, Ինդոնեզիան և Հարավսլավիան:

*Ջոն Բենեդի
(1917–1963թթ.)*

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

ԱՄՆ-ը պատերազմից դուրս եկավ ռազմական և տնտեսական առումով ավելի հզորացած: Ամրապնդվեց նրա ֆինանսական հզորությունը, աշխարհը սկսեց հաշվարկներ կատարել ամերիկյան դոլարի հիման վրա: Դուայթ Էյզենհաուերի նախագահության շրջանում՝ 1952–1960թթ., ձևավորվեց ԱՄՆ-ի ռազմարդյունաբերական համալիրը: 60-ական թվականներին ԱՄՆ-ում ուժեղացավ ահաբեկչությունը,

որի զոհը դարձան պրեզիդենտ Ջոն Քենեդին (1961–1963թթ.), սևամորթների ղեկավար Մարտին Լյութեր Քինգը և ուրիշներ:

«Մառը պատերազմի» տարիներին եղան նաև մի շարք «տաք պատերազմներ», որոնց մասնակցում էր ԱՄՆ-ը, ինչպես 1950–1953թթ. կորեական պատերազմը, Վիետնամի պատերազմը և այլն: 1962թ. պայթեց Կարիբյան ձգնաժամը՝ ԱՄՆ-ի, ԽՍՀՄ-ի և Կուբայի անմիջական մասնակցությամբ: Աշխարհը կանգնեց երրորդ համաշխարհային պատերազմի իրական վտանգի առջև: Ճգնաժամից դուրս գալու գործում մեծ դեր խաղաց ԽՍՀՄ վարչապետի առաջին տեղակալ Անատոաս Միկոյանի դիվանագիտական մեծ հնտությունը, որ նա դրսևորեց բանակցությունների ընթացքում:

*Ռոնալդ Ռեյգան
(1911-2004 թթ.)*

Սակայն 1970-ական թվականների կեսերից դանդաղեցին ԱՄՆ-ի տնտեսական զարգացման տեմպերը, և խիստ աճեց գործազրկությունը: Երկրի տնտեսության առողջացման նպատակով պրեզիդենտ Ռոնալդ Ռեյգանը (1980–1988 թթ.) մշակեց համապատասխան ծրագիր, որն ստացավ «Ռեյգանոմիկա» անվանումը: Ռեյգանի տնտեսական ծրագիրը հարուստներին դարձնում էր ավելի հարուստ, իսկ աղքատներին՝ ավելի աղքատ:

Ամերիկյան բանակի զինվորներ, Վիետնամ

Ռեյգանի նախագահության վերջին տարիներին նկատվեց լարվածության մեղմացում, հարաբերությունների բարելավում ԽՍՀՄ-ի հետ, սկսվեց անցում առճակատումից համընդհանուր համագործակցության, որն ավելի խորացավ նրա հաջորդի՝ Ջորջ Բուշ ավագի նախագահության շրջանում (1988–1992թթ.), որի քաղաքական գլխավոր արդյունքը եղավ սառը պատերազմի դարաշրջանի ավարտը:

Եվրոպական երկրներ

Մեծ Բրիտանիա: Մեծ Բրիտանիան թեև պատերազմից դուրս եկավ հաղթանակած, սակայն բավականին թուլացել էր և համաշխարհային ապարեզում նա առաջնությունը զիջեց ԱՄՆ-ին: Մեծացավ նրա ֆինանսաքաղաքական կախումը ամերիկյան դաշնակցից: Հետպատերազմյան

*Մարգարեթ Թեոչեր
(1925-2013 թթ.)*

տարիներին դանդաղ էր ընթանում նրա տնտեսության վերականգնումը: Անգլիական ապրանքները մրցունակ չէին: Լեյբորիստների կառավարման տարիներին՝ 1945–1951թթ., ազգայնացվեցին տնտեսության մի շարք ձյուղեր՝ քարածխի արդյունահանումը, պողպատաձուլությունը, երկաթուղային և ջրային տրանսպորտը, Անգլիական բանկը, էլեկտրակայանները և այլն: Դրանց տերերը մեծ փոխհատուցումներ ստացան: Մոցվեցին անվճար բուժում և ուսուցում:

Մեծ Բրիտանիան ներգրավվեց «սառը պատերազմի» մեջ: Նա 1949թ. դարձավ ՆԱՏՕ-ի անդամ: 1955թ. ԽՍՀՄ-ը չեղյալ հայտարարեց 1942թ. ստորագրված համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմանագիրը:

Վախենալով Եվրոպայում իր ազդեցության թուլացումից, Մեծ Բրիտանիան 1960–1970-ական թվականներին աստիճանաբար մտավ եվրոպական կառույցների, իսկ 1973թ.՝ Ընդհանուր շուկայի մեջ:

Իմպերիալիզմի գաղութային համակարգի փլուզման հետևանքով 1960-ական թվականների վերջերին Մեծ Բրիտանիան ձևավորեց «Ազգերի բրիտանական համագործակցությունը»: Դրա մեջ մտավ բրիտանական նախկին դոմինիոնների և գաղութների մեծ մասը: Սակայն վերջիններս դրան միացան որպես անկախ պետություններ: Մեծ Բրիտանիայի ներքաղաքական և տնտեսական կյանքում նշանակալի փոփոխություններ եղան, երբ Մարգարիտ Թեոչերը 1979թ. դարձավ Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ: Նա իր հայրենակիցներից ստացավ «Երկաթյա լեդի» անվանումը: Թեոչերը մշակեց Մեծ Բրիտանիայի տնտեսական և սոցիալական զարգացման իր ծրագիրը, որի իրագործմանն ուղղված քաղաքականությունն ստացավ «թեոչերիզմ» անվանումը: Նա իրականացրեց երկրի արդյունաբերության պետական ձյուղերի սեփականաշնորհում, խրախուսեց և բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց ազատ ձեռներեցության և շուկայական հարաբերությունների խորացման ու զարգացման համար:

Թեոչերի կառավարման տարիներին Մեծ Բրիտանիան իր արտաքին քաղաքականության մեջ առաջնությունը տալիս էր ԱՄՆ-ի հետ իր հարաբերություններին: Դրանք բնութագրվում էին որպես «հատուկ հարաբերություններ»:

Ֆրանսիա: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո սկսեցին ձևավորվել Ֆրանսիայի պետական նոր մարմինները, և արդյունքում ծնունդ առավ Չորրորդ հանրապետությունը, որը հաղթահարեց հետպատերազմյան տնտեսական դժվարությունները և ապահովեց տնտեսական որոշ վերելք: Դրանում զգալի դեր խաղացին «Մարշալի պլանով»

ստացված տնտեսական օգնությունը և վարկերը, որ կազմում էին մոտ 3, 5 մլրդ դոլար:

Չնայած տնտեսության բարելավմանը, երկրի ներքաղաքական կյանքն անկայուն էր: Կոալիցիոն կառավարություններն արագորեն փոխարինում էին մեկը մյուսին: Դժգոհությունը համակել էր ֆրանսիական ամբողջ հասարակությանը: Ֆրանսիան կարիք ուներ «ուժեղ ձեռքի»: 1958թ. հունիսի 1-ին Ազգային ժողովը Շարլ դը Գոլին նշանակեց երկրի վարչապետ: Ազգային ժողովից ստանալով արտակարգ լիազորություններ՝ դը Գոլը ցրեց ֆրանսիական պառլամենտը: Դրանով ավարտվեց Չորրորդ հանրապետության ժամանակաշրջանը:

*Շարլ դը Գոլ
(1890-1970թթ.)*

Հինգերորդ հանրապետությունը 1958թ. սեպտեմբերի 28-ի հանրաքվեով հաստատված Սահմանադրությամբ դարձավ նախագահական հանրապետություն, իսկ դը Գոլը՝ նրա առաջին նախագահը: Դը Գոլը զգալի ուշադրություն դարձրեց երկրի տնտեսության զարգացմանը և տեխնիկական վերազինմանը:

Դրանից հետո դը Գոլն իր ուշադրությունը սևեռեց եվրոպական խնդիրների վրա՝ ձգտելով թուլացնել Ֆրանսիայի կախվածությունը ԱՄՆ-ից և հզորացնել Ֆրանսիայի դիրքերը եվրոպայում: 1966թ. Ֆրանսիան իր զորքերը դուրս բերեց ՆԱՏՕ-ի ռազմական կառույցներից: Նա ստեղծեց իր սեփական միջուկային զենքը:

Դը Գոլին փոխարինեց նրա մերձավոր համախոհ Ժորժ Պոնպիդուն: Նա առաջ քաշեց «նոր հասարակություն» կառուցելու գաղափարը՝ հիմնված դասակարգային համագործակցության սկզբունքի վրա:

1981թ. մայիսին Ֆրանսիայում տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններն ավարտվեցին սոցիալիստ Միտերանի հաղթանակով: Միտերանը մեծ ուշադրություն դարձրեց Ֆրանսիայի սոցիալ-տնտեսական խնդիրներին: Նա կողմնակից էր տնտեսության մեջ պետության կարգավորիչ դերի մեծացմանը, ազգայնացրեց կարևոր արդյունաբերական ճյուղերը, մասնավոր բանկերը, ստեղծվեցին նոր աշխատատեղեր, կրճատվեց գործազրկությունը, կայունացվեց ներքաղա-

*Տեսարան երիտասարդների խռովությունից,
Փարիզ, 1968 թ.*

քական իրադրությունը երկրում:

Գերմանիա: 1949թ. ձևավորվեց երկու գերմանական պետություն՝ Գերմանիայի Ֆեդերալ Հանրապետությունը և Գերմանիայի Դեմոկրատական Հանրապետությունը, որոնց քաղաքական և տնտեսական զարգացումն ընթացավ տարբեր ուղիներով: ԳՖՀ-ն պատկանում էր արևմտյան, իսկ ԳԴՀ-ն՝ սոցիալիստական աշխարհին:

ԳՖՀ-ի կայացման գործում մեծ էր Կոնրադ Ադենաուերի և Լյուդվիգ էրհարդի դերը: ԳՖՀ-ն կարողացավ քաղաքական կարճ ժամանակամիջոցում վերականգնել իր ավերված տնտեսությունը: «Մարշալի պլանով» ստացած միլիոնավոր դոլարների հասնող ֆինանսական օգնության շնորհիվ ԳՖՀ-ի տնտեսությունը տեխնիկապես վերագինվեց, ստեղծվեցին արդյունաբերության նոր ձյուղեր: Միտ երկու տասնամյակ անց Գերմանիան դարձավ եվրոպական պետություններից տնտեսապես ամենահզորը: Աշխարհը սկսեց խոսել «գերմանական հրաշքի» մասին:

*Կոնրադ Ադենաուեր
(1876-1967թթ.)*

ԳՖՀ-ի բուռն զարգացումը հասավ նոր բարձունքների Հելմուտ Կոլի վարչապետության շրջանում (1982-1989թթ.): ԳՖՀ-ն դարձավ նաև եվրոպական քաղաքական, տնտեսական և ռազմական կառույցների անդամ: ԳՖՀ-ն 1955թ. անդամակցեց ՆԱՏՕ-ին, իսկ 1973թ. դարձավ ՄԱԿ-ի անդամ:

Բեռլինի պարի կառուցումը, 1961 թ., օգոստոս

1957թ. ԳՖՀ-ն Հռոմում եվրոպական մի շարք երկրների հետ միասին ստորագրեց Եվրոպական տնտեսական միության ստեղծման մասին համաձայնագիրը:

Այլ կերպ ընթացավ գերմանական մյուս պետության՝ ԳԴՀ-ի զարգացման ուղին: Նա երբեք չհասավ ԳՖՀ-ի մակարդակին: 1961թ. օգոստոսին Բեռլինում կառուցվեց 42 կմ երկարությամբ, 4,6 մետր բարձրությամբ պատ,

որը անցրպես ստեղծեց միևնույն ժողովրդի երկու հատվածների միջև:

Ի վերջո 1990թ. հոկտեմբերին տեղի ունեցավ ԳՖՀ-ի և ԳԴՀ-ի միավորումը, որն իրագործվեց Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետության՝ ԳՖՀ-ի կազմի մեջ մտնելու ձևով: Միացյալ պետությունը շարունակեց կոչվել Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետություն:

Իտալիա: Պատերազմի ավարտից հետո Իտալիայում ձեռնարկվեցին անհրաժեշտ քայլեր նրա ապաֆաշիզմացման ուղղությամբ: Վերացվեց

միապետությունը, և Իտալիան հռչակվեց պառլամենտական հանրապետություն: Դուշեին և միապետին որպես պետության ղեկավար փոխարինելու եկավ երկրի նախագահը, որն ընտրվում է խորհրդարանի կողմից յոթ տարի ժամկետով:

Արգելվեցին բոլոր տեսակի ֆաշիստամետ կուսակցությունները, կազմակերպությունները և միությունները: Իտալիան ընտրեց զարգացման արևմտյան ժողովրդավարական մոդելը:

Ակնառու նվաճումներ եղան նաև տնտեսության ոլորտում, և Իտալիան վերածվեց զարգացած արդյունաբերական ագրարային երկրի, որի արտադրանքն իր բարձր որակով լայն շուկաներ է նվաճել աշխարհում: Իտալիան ՆԱՏՕ-ի հիմնադիր անդամներից է, Եվրամիության, Եվրախորհրդի և համաեվրոպական այլ կառույցների գործունյա անդամ:

«ՖԻԱՏ» գործարանի շենքը

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ձեր կարծիքով ինչ ընդհանուր հիմնախնդիրներ առաջացան Արևմուտքի առաջատար երկրներում Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: Փորձեք առանձնացնել հետպատերազմյան շրջանի տնտեսական և քաղաքական զարգացման միտումները և բնորոշ գծերը: Ինչպիսին է ձեր վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ:
2. Ինչ փոփոխություններ տեղի ունեցան ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության մեջ 1945–1980թթ.: Նշեք այն «տաք» պատերազմները, որոնց մասնակցեց ԱՄՆ-ը: Երբ և ո՞ր երկրների միջև պայթեց Կարիբյան ձգնաժամը: Ո՞ւմ դերն է բարձր գնահատվում այդ ձգնաժամի կարգավորման գործում:
3. Նկարագրեք ԱՄՆ-ի տնտեսական դրությունը և զարգացման ուղղությունները:
4. Որո՞նք էին հետպատերազմյան շրջանում Մեծ Բրիտանիայի համաշխարհային առաջատար դիրքերի թուլացման պատճառները:
5. Փորձեք պարզաբանել բրիտանական գաղութային կայսրության փլուզման պատճառները: Ինչո՞վ այն փոխարինվեց: Ինչպե՞ս կարող եք գնահատել այդ կայսրության փլուզումը:
6. Ներկայացրեք Մ. Թետչերի գործունեությունը:
7. Ո՞րն էր Շարլ դը Գոլի տնտեսական քաղաքականության էությունը:

8. Բնութագրե՞ք Միտերանի գործունեությունը:
9. Ի՞նչ ուղիով ընթացավ ԳՖՀ-ի զարգացումը:
10. Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ կառուցվեց Բեռլինի պատը: Ինչի՞ խորհրդանիշ էր այն համարվում: Ըստ ձեզ՝ այդ պատի կառուցումը ծառայեց իր նպատակին:
11. Ինչո՞վ էր պայմանավորված տարբեր ռազմաքաղաքական խմբավորումների մեջ գերմանական պետությունների ընդգրկված լինելը:
12. Ինչպիսի՞ քաղաքական փոփոխություններ կատարվեցին Իտալիայում հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում:
13. Նկարագրե՞ք Իտալիայի հաջողությունները տնտեսական ոլորտում:
14. Լրացրե՞ք «Արևմուտքի երկրները 1945-1980-ական թթ.» աղյուսակը:

Երկրները	Իրականացված միջոցառումները				Արդյունքները
	Տնտեսական	Քաղաքական	Սոցիալական	Մշակութային	
ԱՄՆ					
Մեծ Բրիտանիա					
Ֆրանսիա					
ԳՖՀ					

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Հարված ԱՄՆ-ի նախագահ Լինդոն Ջոնսոնի

«Երկրի դրության մասին» ուղերձից (1964 թ. հունվարի 8-ին)

Իծրախարարսար շատ ամերիկացիներ սպրում են քիչ հույս ունենալով՝ ունանք իրենց չքավորության, ունանք իրենց մորթի գոյնի պատճառով, իսկ շատ շարերն էլ այդ երկու պատճառներով...

Աղքատությունն ազգային հիմնասխնդիր է, որը պահանջում է ավելի կարարյալ ազգային կազմակերպություն և աջակցություն:

... Ծրագրում, որը ես պիտի առաջարկեմ, շեշտը կդրվի... համարեղ մոտեցման՝ օգնություն ցույց տալու ամբողջ ամերիկյան ընտանիքների մեկ հինգերորդին, որոնց եկամուտները չափից դուրս քիչ են իրենց հիմնական կարիքների բավարարման համար:

...Ինչ էլ որ լինի պատճառը, մեր համարեղ ջանքերը համազգային մասշտաբներով տեղերում ևս պետք է ուղղված լինեն պայքարելու աղքատության դեմ, որտեղ էլ նա գոյություն ունենա.

- քաղաքային հեղինակությունը և փոքրիկ քաղաքներում,
- հողի վարձակալների խրճիթներում,
- գաղթող բանվորների ճամբարներում,
- հնդկական ռեզերվացիաներում,
- սպիտակամորթների, ինչպես և նեգրերի մեջ,
- երիտասարդության, ինչպես նաև հասակավորների մեջ,
- բարգավաճող քաղաքներում և աղքատ շրջաններում:

... Մենք պետք է օրենք մտցնենք երիտասարդության զբաղվածության մասին՝ հնարավորություն տալով անգործ, աննպաստ, անհույս երիտասարդ մարդկանց կայարարելու օգտակար գործ:

Մենք պետք է ավելի շար մթերքներ բաժանենք կարիքավորների պարենամթերքների կորոնների բաշխման ավելի լայն ծրագրի միջոցով:

Ֆիդել Կաստրոյի որդին Անաստաս Միկոյանի մասին

«...60-ական թթ. Կուբայի համար դժվարին պարիներ էին, մենք գրնվում էինք ձգնաժամի մեջ: Անաստաս Միկոյանն առաջին խորհրդային պաշտոնյան էր, ով եկավ Կուբա և հանդիպեց Ֆիդել Կաստրոյի հետ: Դա 1962 թվականին էր: Այդ ժամանակ մեզ մոտ կոմունիստական հեղափոխությունը նոր էր հաղթել, երկիրը թևակոխել էր բարեփոխումների փուլ: Միկոյանը եկել էր հորս մոտ բանակցությունների: Նա այն ժամանակ կարողացավ շար մեծ գործ կայարարել. մեծ հաջողությամբ վարեց բանակցությունները, առաջին օգնությունը հասցրեց ամերիկյան շրջապարման մեջ գրնվող կուբացիներին: Նրա անձի մասին խոսելիս միշտ հիշում եմ մի պատմություն. այն օրերին, երբ նա Կուբայում բանակցություններ էր վարում, մահացել էր նրա կինը: Բայց նա բացարձակ ցույց չէր տալիս. և մենք հետո ենք իմացել, որ նման բան է եղել»:

§15. ԽՍՀՄ-ը 1945–1985 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ԽՍՀՄ-ը հետպատերազմյան առաջին տարիներին

Հայրենական պատերազմի հաղթական ավարտից հետո խորհրդային ժողովուրդը վերադարձավ խաղաղ աշխատանքի: Պատերազմից խաղաղ կյանքին անցումը պահանջում էր հսկայական ջանքեր: Երկրին հասցվել էին անհամար կորուստներ՝ զոհվել էր մոտ 27 մլն մարդ, թշնամու կողմից ավերվել ու ոչնչացվել էին 1710 քաղաք, 70 հազար գյուղ ու ավան, 31 հազարից ավելի գործարան ու ֆաբրիկա, 65 հազար կմ երկաթուղագիծ, մոտ 37 մլն ցանքատարածություն և այլն: Առաջին հերթին անհրաժեշտ էր վերականգնել քայքայված տնտեսությունը, իսկ հետո արագ տեմպերով զարգացնել այն: Լծվելով այդ դժվարին գործին՝ խորհրդային ժողովուրդը կարողացավ կարճ ժամանակամիջոցում՝ երկուսուկես տարում, վերականգնել արդյունաբերությունը և հինգ տարում՝ գյուղատնտեսությունը: Բարելավվեցին մարդկանց կյանքի պայմանները, երեք անգամ կրճատվեցին ապրանքների գները, բարձրացավ աշխատավարձը: Ի տարբերություն տնտեսական կյանքի բարելավման՝ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում էական փոփոխություններ չկատարվեցին: Խորհրդային ղեկավարությունը նոր թափով վերսկսեց պատերազմի տարիներին ընդհատված ահաբեկչական քաղաքականությունը: Բռնությունների առաջին զոհը դարձան ռազմագերիները, որոնք ֆաշիստական զնդաններից ազատվելուց հետո դատապարտվեցին բանտարկության և աքսորի: Բռնաճնշումների հաջորդ ալիքն ուղղված էր պատերազմի ընթացքում մեծ հեղինակություն ձեռք բերած զինվորական գործիչների դեմ: Անհիմն մեղադրանքով ձերբակալվեցին ավիացիայի մարշալներ Ա. Նովիկովը, Ս. Խուդյակովը (Ա. Խանփեդյանցը), գեներալներ Պ. Պոնտեկվինը, Ն. Կիրիլովը և ուրիշներ: Մարշալ Գ. Ժուկովը ձերբակալումից զերծ մնաց միայն իր մեծ հեղինակության շնորհիվ: Բռնաճնշումները չըջանցեցին կուսակցական գործիչների մի մասին, հատկապես նրանց, ովքեր

«Լենինգրադյան գործով» գումարված նիստ

ձգտում էին կենտրոնական իշխանությանից ավելի շատ անկախության և ինքնուրույնության: Ձերբակալվեցին Ա. Ժդանովի կողմից Լենինգրադից առաջ քաշված կուսակցական-պետական գործիչները: «Լենինգրադյան գործով» ձերբակալված 2000 մարդուց 200-ը դատի տրվեցին և գնդակահարվեցին: Դրանցից էին ՀամԿ(բ) Կ Կենտկոմի Քաղբյուրոյի անդամ և ԽՍՀՄ պետպլանի նախագահ Ն. Վոզնեսենսկին, ՀամԿ(բ) Կ Կենտկոմի

քարտուղար Ա. Կուզնեցովը և ուրիշներ: 1946թ. ամռանից լայնածավալ հարձակում սկսվեց խորհրդային մշակույթի վրա «արևմտյան ազդեցության դեմ», որի նպատակն էր մտավորականության նկատմամբ վերականգնել կուսակցական գաղափարախոսության՝ պատերազմի տարիներին թուլացած վերահսկողությունը: Գիտության, գրականության և արվեստի շատ հայտնի գործիչներ մեղադրվեցին ապաքաղաքականության, գաղափարագրկության, օտարամոլության և այլ արատների մեջ և ենթարկվեցին հալածանքների ու բռնաձնշումների: Ընդհանուր առմամբ 1948-1953թթ. բռնաձնշումների ենթարկվեց ավելի քան 6,5 մլն մարդ: 1953թ. մարտի 5-ին Ստալինի մահով վերջ տրվեց բռնություններին:

«Ձնհալի շրջանը»

Ստալինի մահից հետո նրա գինակիցների միջև պայքար սկսվեց իշխանության համար, որը տևեց շուրջ հինգ տարի: Ն. Խրուշչովը, որը 1953թ. սեպտեմբերին ստանձնել էր ԽՍՀՄ Կենտկոմի առաջին քարտուղարի պաշտոնը, հաղթեց իր բոլոր մրցակիցներին և 1958թ. մարտին դարձավ նաև ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահ: Իր ձեռքում կենտրոնացնելով ողջ իշխանությունը՝ նա լուրջ քայլեր ձեռնարկեց խորհրդային հասարակության բարեփոխման և ժողովրդավարացման ուղղությամբ: Աստիճանաբար հաղթահարվում էր երկրում հաստատված վախի մթնոլորտը: Բանտերում և աքսորավայրերում տառապող 10 մլն մարդուց 1,2 միլիոնը ներում շնորհելու մասին որոշմամբ ազատություն ստացավ: Դրանք վերածվեցին ուղղիչ աշխատանքային գաղութների: Սահմանափակվեցին բանտարկյալների հարկադիր աշխատանքների օգտագործման ոլորտները: Գնալով ծավալվեց անմեղ բռնադատվածների արդարացման գործընթացը: 1956թ. փետրվարին տեղի ունեցավ ԽՍՀՄ XX համագումարը, որը խիստ դատապարտեց Ստալինի անձի պաշտամունքը և զանգվածային բռնությունները, խնդիր դրեց վերացնել դրանց ծանր հետևանքները: Համագումարից հետո արագացավ արդարացման գործընթացը:

1956-1961թթ. արդարացվեց ավելի քան 700 հազար մարդ, վերականգնվեց նրանց բարի անունը և հիշատակը: Վերակառուցվեցին պետական մարմինները, կուսակցական և հասարակական կազմակերպությունները: Ընդլայնվեցին միութենական

Նիկիտա Խրուշչով
(1894-1971 թթ.)

ԽՍՀՄ 20-րդ համագումարի բացմանը, 1956 թ.

*Յորի Գազարիան
(1934-1968 թթ.)*

հանրապետությունների իրավունքները, բարելավվեցին խորհուրդների աշխատանքները, բարձրացավ արհմիությունների դերը տնտեսական և մշակութային կյանքում: Արդյունաբերական ճյուղային կառավարումը փոխարինվեց տարածքային կառավարմամբ, ստեղծվեցին ժողտնտեսության տարածքային խորհուրդներ: Զարգացում ապրեց արդյունաբերությունը, ստեղծվեցին արդյունաբերական նոր կենտրոններ, կառուցվեցին շուրջ 6 հազար խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկություններ: Արագացավ գիտատեխնիկական առաջընթացը: 1957թ. հոկտեմբերին տիեզերք արձակվեց աշխարհում առաջին արհեստական արբանյակը: 1961թ. ապրիլի 12-ին առաջինը Յու. Գազարինը բացեց տիեզերք տանող մայրուղին: Դրական տեղաշարժեր կատարվեցին գյուղատնտեսության ոլորտում: Յուրացվեց 42 մլն հա խամ ու խոպան հող, ավելացավ գյուղատնտեսական տեխնիկայի արտադրությունը: Գյուղատնտեսության մեջ սկսեց լայնորեն կիրառվել էլեկտրաէներգիան: Բարելավվեցին գյուղացիների կյանքի պայմանները, փոխվեցին նրանց վարձատրության ձևերը: Առաջին անգամ գյուղացիությանը տրվեց անձնագիր, և սահմանվեց կենսաթոշակ: Վերելք ապրեց նաև մշակույթը: Երկրի հողևոր կյանքում սկսվեց «ձնհալի» գործընթացը: Մեղմացան գաղափարական ճնշումները և գրաքննությունը: Մտավորականությունը ստացավ համեմատաբար ազատ ստեղծագործելու հնարավորություն:

Լճացման տարիները

ԽՍՀՄ-ի տնտեսական և քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող դրական փոփոխությունները երկար չտևեցին: Արդեն 1950-ական թթ. վերջերին և 1960-ական թթ սկզբներին երկիրը կրկին հայտնվեց ճգնաժամային վիճակում, քանի որ խրուչչովյան վերափոխումները թերի էին, հակասական և չէին տեղավորվում միակուսակցական համակարգի շրջանակներում: Օգտվելով ստեղծված կացությունից՝ 1964թ. հոկտեմբերին երկրի պահպանողական ուժերը ստիպեցին Խրուչչովին հրաժարվել զբաղեցրած պաշտոններից: ԽՄԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար դարձավ Լ. Բրեժնևը, իսկ Մինիստրների խորհրդի նախագահ՝ Ա. Կոսիգինը: Նոր դեկավարությունը կասեցրեց խրուչչովյան վերափոխումները և սկսեց վարել երկրում իրադրության կայունացման քաղաքականություն: Առաջին պլան մղվեց կադրերի կայունության ապահովումը, այսինքն՝ պաշտոնները հիմնականում ցմահ և անփոփոխ դարձնելը, որի արդյունքում տեղի ունեցավ կադրերի բյուրոկրատացում և ծերացում: Հաստատվեց կառավարման խիստ կենտրոնացված համակարգ: Անչափ ուռճացվեց պետական ապարատը, միութենական նախարարությունների և գերատեսչությունների թիվը 1980-

ական թվականների կեսերին անցավ հարյուրից: Դա դարեցվեց ստալինիզմի քննադատությունը, քայլեր ձեռնարկվեցին Լ. Բրեժնևի պաշտամունքի ձևավորման համար:

Վերանայելով խրուշչովյան տնտեսական քաղաքականությունը՝ խորհրդային ղեկավարությունը 1960-ական թթ. կեսերին սկսեց իրականացնել նոր բարեփոխումներ: Գյուղատնտեսության ոլորտում գյուղացիներին կրկին թույլ տրվեց վարել իրենց օժանդակ տնտեսությունները: Բարձրացվեցին կոլտնտեսությունների և պետական տնտեսությունների

*Լեոնիդ Բրեժնև
(1906-1982 թթ.)*

(սովխոզների) արտադրանքի գնման գները: Կոլտնտեսություններում մտցվեցին կայուն դրամական դրույքներ: Արդյունաբերության մեջ բարձրացվեց ձեռնարկությունների տնտեսական ինքնուրույնությունը, մտցվեց արտադրողների նյութական խրախուսման համակարգը և այլն: Այս միջոցառումները սկզբնական շրջանում որոշակի արդյունք տվեցին: Պաշտոնական տվյալներով մինչև

Տեսարան «Կամազ» գործարանից

1960-ական թթ. վերջը արդյունաբերական արտադրանքն աճեց 50 տոկոսով, իսկ ազգային եկամուտը՝ 41 տոկոսով: Երկրում շարք մտավ մոտ 2 հազար ձեռնարկություն: Սակայն բարեփոխումների արդյունավետության սահմանափակությունը և կարճաժամկետ լինելը, տնտեսության խորհրդային մոդելի հնարավորությունների սպառվելը կասեցրին երկրի տնտեսական և քաղաքական զարգացումները: Արդեն 1970-ական թվականներին հայտ եկան «լճացման» երևույթներ, որոնք 1980-ական թթ. սկզբներին ավելի խորացան: «Լճացումն» ընդգրկեց ԽՍՀՄ-ի ողջ քաղաքական համակարգը և տնտեսությունը: Կուսակցության գաղափարախոսությունը նոր ձեղքեր տվեց: Երկրում սրվեց պարենային հարցը: Դրսից պարենամթերքների մի շարք տեսակների ներմուծումն ավելացավ 5-14 անգամ: Մտցվեց մի շարք մթերքների բաշխման քարտային համակարգ: Արդյունաբերական, կենցաղային շատ ապրանքների խիստ պակաս էր զգացվում: Այս ամենը հիմք տվեց շուրջ 20 տարի տևած (1964-1982թթ.) ժամանակահատվածն անվանել «լճացման շրջան»:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչ կորուստներ ունեցավ ԽՍՀՄ-ը Մեծ հայրենականում:
2. Փորձեք բնութագրել երկրի տնտեսության վիճակը պատերազ-

- մից հետո: Ձեր կարծիքով ինչը հնարավոր դարձրեց տնտեսության արագ վերականգնումը:
3. Որո՞նք են հետպատերազմյան շրջանում վերսկսված բռնությունների պատճառները: Ի՞նչ հետևանքներ ունեցան դրանք քաղաքական, սոցիալական, մշակութային և գիտական ոլորտներում: Ի՞նչ վերաբերմունք ունեք բռնությունների հանդեպ:
 4. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՄԿԿ XX համագումարը դատապարտեց Ստալինի անձի պաշտամունքը: Ի՞նչ եք կարծում, ժրն էր անձի պաշտամունքի ամենաձանր հետևանքը:
 5. Ի՞նչ նվաճումներ ունեցավ ԽՍՀՄ-ը տնտեսության և գիտության բնագավառներում:
 6. Փորձե՞ք գնահատել ԽՍՀՄ-ի տնտեսական քաղաքականությունը 1960–1980-ական թվականներին: Ինչո՞ւ ձախողվեցին տնտեսական բարեփոխումները:
 7. Ինչո՞ւ ենք Բրեժնևի կառավարման տարիներն անվանում «լճացման շրջան»:
 8. Լրացրե՞ք «ԽՍՀՄ-ը 1945–1985 թթ.» ժամանակագրական աղյուսակը:

Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ-ԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹ-ԵՐ

Հաղված 1956 թ. ԽՄԿԿ XX համագումարում Ն. Խրուշչովի «Անձի պաշտամունքի և դրա հետևանքների մասին» զեկույցից

«Մենք պիտի ամենայն լրջությամբ մտրե՞նանք անձի պաշտամունքի խնդրին: Այդ հարցը մենք չենք կարող դուրս բերել կոսսակցության սահմաններից, իսկ առավել ևս՝ մամուլ...»

Անձի պաշտամունքը նպաստել է կոսսակցական շինարարության և փնտրեսական աշխարանքի մեջ արարապիոր մեթոդների փարսածնանք, ծնել ներկոսակցական և խորհրդային ժողովրդավարության կոպիտ խախտումներ, ամեն փեսակի սյրասերումներ, թերությունների սքողում, իրականության «լաքասպարում»:

Մեզանում բազմացել են մեծ թվով ստորաքարչներ, աչքակասպությամբ գրադիողներ: Չի կարելի չրեսնել և այն, որ կոսսակցական, խորհրդային և փնտրեսական աշխարողների մեծաթիվ ձերբակալություններից հետո մեր բազմաթիվ կադրեր սկսեցին աշխարել անվարսիտորեն, երկյողած, նորից փսիւենալով, զգուշանալով սեփական սրվերից: Սկսեցին ավելի քիչ նախաձեռնություն դրսևորել աշխարանքում»:

§16. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՈՒՄԻՅ ԳԵՊԻ ՓԼՈՒՋՈՒՄ

Վերակառուցման քաղաքականությունը

1980-ական թթ. բարդ ու դրամատիկական ժամանակաշրջան էր Խորհրդային Միության համար: Երկիրը հայտնվել էր սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի մեջ, որը սպառնում էր սոցիալիստական համակարգի գոյությանը: Ճգնաժամային վիճակից դուրս գալու համար անհրաժեշտ էր կատարել լուրջ բարեփոխումներ, որոնց ձեռնամուխ եղան Բրեժնևից անմիջապես հետո իշխանության եկած ղեկավարները՝ Յու. Անդրոպովը և Կ. Չեռնենկոն: Սակայն նրանց չհաջողվեց գործող համակարգի շրջանակներում լուծել հասարակության առջև ծառայած բարդ ու դժվարին խնդիրները: Դրանց լուծման նկատմամբ ավելի վճռական ու նորովի մոտեցում հանդես բերեց 1985թ. մարտին ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընտրված Միխայիլ Գորբաչովը: Գալով իշխանության՝ նա հայտարարեց արմատական բարեփոխումների իրականացման մասին, որոնք ստացան «վերակառուցում» անվանումը: Վերակառուցման նպատակն էր երկրի արդիականացումը, սոցիալիստական արժեքների հիման վրա տեղեկատվական հասարակության կառուցումը: Վերակառուցման սկզբնական փուլում խնդիր դրվեց գիտատեխնիկական առաջընթացի նորագույն նվաճումների հիման վրա արագացնել երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը: Շուտով արագացման քաղաքականությունը տարածվեց ողջ հասարակական հարաբերությունների վրա և ձախողվեց: Տնտեսական, քաղաքական ճգնաժամը հետզհետե ավելի խորացավ, առաջացան նոր, բարդ ու հակասական գործընթացներ: Անհրաժեշտ էր որոնել առաջընթացի նոր ուղիներ: Այդ ուղիներից մեկը դարձան տնտեսական արմատական բարեփոխումները: Ընդլայնվեցին ձեռնարկությունների ինքնուրույնությունն ու իրավունքները, դրանք փոխադրվեցին ինքնաֆինանսավորման և տնտեսավարկի: Չնայած գործադրված ջանքերին՝ տնտեսական բարեփոխումները ևս ցանկալի արդյունք չտվեցին, որովհետև դրանք չէին ուղեկցվում քաղաքական համակարգի էական բարեփոխումներով: Այդ էր պատճառը, որ գորբաչովյան ղեկավարությունը 1988թ. կեսերից առաջնային պլան մղեց քաղաքական բարեփոխումները: Փոխվեց ընտրական օրենսդրությունը, ընտրությունները դարձան այլընտրանքային: Ձևավորվեցին իշխանության նոր մարմինները՝ ԽՍՀՄ Ժողովրդական պատգամավորների համագումարը և Գերագույն խորհուրդը՝ որպես մշտական գործող խորհրդարան: Մոցվեց ԽՍՀՄ նախագահի պաշտոնը, վերացվեց միակուսակցական համակարգը:

Յուրի Անդրոպով
(1914 - 1984 թթ.)

Տեսարան Ղարաբաղյան շարժումից, 1988 թ.

Զանգվածային ելույթ, Վիսյուս, 1990 թ.

քաղում, Բաքվում և այլ վայրերում: 1989–1990թթ. լուրջ հակամարտություններ բռնկվեցին Վրաստանում, Ուզբեկստանում, մերձբալթյան հանրապետություններում և այլուր: Ազգային հակասությունների խորացման պայմաններում արմատականորեն տրամադրված ազգային ժողովրդավարական ուժերը (ժողովրդական ձակատները) 1989թ. կեսերից հանդես եկան պետական անկախության վերականգնման պահանջով: 1990թ. գարնանը հաղթանակ տանելով հանրապետական և տեղական խորհուրդների ընտրություններում՝ նրանք ավելի վճռական քայլերի դիմեցին: 1990թ. մարտին Լիտվայի նոր խորհրդարանը (սեյմը) ընդունեց հռչակագիր պետական անկախության վերականգնման մասին: Հետևելով Լիտվայի օրինակին՝ հաշվված ամիսների ընթացքում միութենական մյուս հանրապետությունները, այդ թվում նաև ՌԽՖՍՀ-ը, հռչակեցին իրենց ինքնիշխանությունը: Հայաստանը, որը նույնպես այդ գործընթացի մեջ էր, անկախության մասին հռչակագիր ընդունեց 1990թ. օգոստոսին: «Ինքնիշխանության շքերթ» անվանվող այս իրադարձություններն անձանաչելիորեն փոխեցին ԽՍՀՄ-ը, քաղաքական իշխանությունը կենտրոնից տեղափոխվեց հանրապետություններ: Անկախացման շարժումները խարխլեցին Խորհրդային Միության հիմքերը:

Սակայն այս բարեփոխումները ևս հետագա զարգացում չստացան և ավելի խորացրին քաղաքական ճգնաժամը երկրում: Գրեթե ամենուր սրվեցին ազգային հակամարտությունները և հակասությունները կենտրոնական իշխանությունների և հանրապետությունների միջև: Առաջին լուրջ բախումը տեղի ունեցավ Ղազախստանի մայրաքաղաք Ալմա-Աթայում, որտեղ ուսանողությունը բողոքի ցույց էր կազմակերպել Ղազախստանի կոմկուսի Կենտկոմի ազգությամբ ռուս առաջին քարտուղարի նշանակման դեմ: Առանձնապես սուր բնույթ ստացավ դարաբաղյան առձակատումը: Ի պատասխան մայր հայրենիքի հետ վերամիավորման մասին ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի 1988թ. փետրվարի որոշման՝ աղբրեջանական հրոսակները կազմակերպեցին հայերի կոտորածներ Սումգայիթում, Կիրովա-

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը: ԱԳՀ-ի ստեղծումը

1991 թվականը շրջադարձային եղավ ԽՍՀՄ-ի համար, նրա քայքայման գործընթացն ավելի արագացավ: ԽՍՀՄ-ի անկումը ստիպեց կենտրոնական ղեկավարությանը՝ բանակցությունների հետ միասին գործի դնել նաև ուժային միջոցները: 1991թ. հունվարին ԽՍՀՄ ներքին գորքերի ստորաբաժանումները ստան Վիլնյուս և փորձեցին ուժով իշխանությունից հեռացնել ժողովրդական ձակատի կառավարությունը, բայց հաջողության չհասան: Վիլնյուսի դեպքերից մեկ շաբաթ անց պետական հեղաշրջման փորձը տապալվեց նաև Լատվիայում: Նույն թվականի մարտի վերջին Կենտրոնը Մոսկվայում ևս նման անհաջող փորձ կատարեց: Մթնոլորտը գնալով շիկանում էր, այլևս անհնար էր ուժի կիրառումը: ԽՍՀՄ-ը փլուզվում էր: Գորբաչովը և նրա շրջապատը ԽՍՀՄ-ը փրկելու համար վերջնականապես դիմեցին փոխզիջումների քաղաքականության: 1991թ. մարտի 17-ին անցկացվեց հանրաքվե, որին ԽՍՀՄ-ի 15 հանրապետություններից մասնակցեցին միայն 9-ը (մյուսները, այդ թվում նաև Հայաստանը, հրաժարվեցին հանրաքվեին մասնակցել): Բնակչության մեծ մասը քվեարկեց նորացված տեսքով Խորհրդային Միության պահպանման օգտին: Հանրաքվեի արդյունքների հիման վրա Նովո Օգարևոյում Գորբաչովը և 9 միութենական հանրապետությունների ղեկավարները 1991թ. ապրիլի 23-ին համաձայնության եկան միութենական նոր պայմանագիր կնքելու մասին: Նոր պայմանագրի ստորագրումը նշանակվեց 1991թ. օգոստոսի 20-ին: Սակայն ԽՍՀՄ պետական և կուսակցական պահպանողական վերնախավը, Միությունը փրկելու նպատակով, օգոստոսի 19-ին, երբ Գորբաչովը գտնվում էր արձակուրդում՝ Ղրիմում, խռովություն կազմակերպեց և իշխանությունը վերցրեց իր ձեռքը: Ստեղծվեց իշխանության նոր մարմին՝ Արտակարգ դրության պետական կոմիտե, որը Մոսկվայում հայտարարեց

Արտակարգ դրության պետական կոմիտեի հայտարարությունը իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելու մասին, 1991 թ., օգոստոսի 19

Բ. Ելցինը դադապարտում է խռովությունը, 1991 թ. օգոստոս

ԽՍՀՄ-ի փլուզման մասին համաձայնության ստորագրումը, Բելովեժսկ, 1991 թ. դեկտեմբեր

Արևա-Աթայի հանդիպման մասնակիցները ԱՊՀ-ի սրբեղծման մասին հայտարարությունից հետո, 1991 թ., դեկտեմբեր

և դադարեցրին ուժային գործողությունները: 1991թ. օգոստոսի 21-ին Մոսկվայում ժողովրդավարական ուժերին հաջողվեց Ռուսաստանի նախարար Բ. Ելցինի գլխավորությամբ ձևել խոսվությունը և ձեռքակալել նրա կազմակերպիչներին (փոխնախագահ Գ. Յանան, վարչապետ Վ. Պավլով, պաշտպանության մինիստր Դ. Յազով և ուրիշներ): Խոսվության ձևումից հետո ԽՍՀՄ-ը փաստացի փլուզվեց: 1991թ. սեպտեմբերին բոլոր միութենական հանրապետությունները հայտարարեցին իրենց ինքնիշխանության և անկախության մասին, հրաժարվեցին ստորագրել միութենական նոր պայմանագիրը: 1991թ. աշնանը ԽՍՀՄ-ը փրկելու՝ Մ. Գորբաչովի վերջին՝ հուսահատ փորձը ևս անհաջողության մատնվեց:

1991թ. դեկտեմբերի 8-ին Ռուսաստանի, Ուկրաինայի և Բելառուսի միջև համաձայնագիր կնքվեց Անկախ պետությունների համագործակցություն (ԱՊՀ) ստեղծելու մասին: Բոլոր նախկին խորհրդային հանրապետությունները հրավիրվում էին մտնելու ԱՊՀ-ի մեջ: 1991թ. դեկտեմ-

պարետային ժամ, արգելեց ընդդիմադիր կուսակցությունների և շարժումների գործունեությունը, ցույցերն ու հանրահավաքները: Կոմիտեն որոշեց ձեռքակալել նոր իշխանությունը հակասահմանադրական ճանաչած Ռուսաստանի Դաշնության ղեկավարությանը: Այդ նպատակով զորք մտցրեց Մոսկվա և օդակի մեջ առավ Գերագույն խորհրդի շենքը՝ Սպիտակ տունը: Իշխանությունը բռնազավթած խռովարարների դեմ պայքարի դուրս եկան տասնյակ հազարավոր մոսկվացիներ, որոնք կազմակերպեցին պաշտպանական ջոկատներ, կառուցեցին բարիկադներ և փակեցին դեպի Սպիտակ տուն տանող ճանապարհները: Այդ ընթացքում տեղի ունեցան բախումներ զորքի և մոսկվացիների միջև, եղան գոհեր: Հետագա արյունահեղությունից խուսափելու նպատակով խռովարարները հրաժարվեցին Սպիտակ տան վրա գրոհի հրաման տալուց

բերի 21-ին Ալմա-Աթայում կայացած հանդիպման ժամանակ ևս 8 հանրապետություններ (առանց մերձբալթյան հանրապետությունների ու Վրաստանի) մտան ԱՊՀ-ի մեջ և վերջնականապես հայտարարեցին ԽՍՀՄ-ի գոյության դադարեցման մասին: 1991թ. դեկտեմբերի 25-ին Մ. Գորբաչովը հրաժարական տվեց: ՀՀ-ն հենց սկզբից անդամագրվեց ԱՊՀ-ին և ակտիվ մասնակցություն ունեցավ այդ կառույցի կայացմանը:

Մ. Գորբաչովի հրաժարականը, 1991թ. դեկտեմբերի 25

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՍՀՄ ղեկավարությունը դիմեց վերակառուցման քաղաքականության: Ո՞րն էր այդ քաղաքականության էությունը:
2. Ինչպիսի՞ զարգացում ունեցավ քաղաքական կյանքը ԽՍՀՄ-ում «վերակառուցման» շրջանում:
3. Փորձե՞ք պարզել այդ տարիներին ԽՍՀՄ-ում ազգային հարցի սրման պատճառները:
4. Ինչ նպատակ էին հետապնդում «օգոստոսյան խռովության» ղեկավարները: Ձեր կարծիքով ինչ հետևանքներ կարող էր ունենալ խռովության հաղթանակը ԽՍՀՄ-ում: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
5. Ինչ էք կարծում, արդյո՞ք անխուսափելի էր ԽՍՀՄ-ի փլուզումը: Կարո՞ղ ենք ասել, որ ԽՍՀՄ-ի վերացումը վերակառուցման քաղաքականության հետևանք էր: Բերե՞ք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:
6. Ե՞րբ և ինչպե՞ս է ստեղծվել ԱՊՀ-ն: Ձեր կարծիքով ո՞րն է ԱՊՀ-ի հիմնական տարբերությունը ԽՍՀՄ-ից: Ինչ վերաբերմունք ունեք ԱՊՀ-ի նկատմամբ:
7. Լրացրե՞ք «Վերակառուցումից դեպի փլուզում» ժամանակագրական աղյուսակը:

Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

1993 թվականի հունվարի 22-ին ԱՊՀ անդամ պետությունների կողմից ընդունված ԱՊՀ կանոնադրությունից

Հիմնական նպատակներն են.

- փոխգործակցության իրականացումը քաղաքական, տնտեսական, բնապահպանական, հումանիտար, մշակութային և այլ ոլորտներում,
 - անդամ պետությունների բազմակողմանի և հավասարակշռված տնտեսական ու սոցիալական զարգացումը ընդհանուր տնտեսական տարածության շրջանակներում, ինչպես նաև միջպետական համագործակցությունը և ինտեգրումը,
 - մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների ապահովումը միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքների և նորմերի, ինչպես նաև ԵԱՀԿ փաստաթղթերի համաձայն,
 - անդամ պետությունների միջև համագործակցությունը միջազգային խաղաղության և անվտանգության ապահովման գործում, սպառազինությունների և ռազմական ծախսերի կրճատմանն ուղղված ազդեցիկ գործողությունների իրականացումը, միջուկային և զանգվածային ոչնչացման այլ տեսակի զենքերի վերացումը, ինչպես նաև համընդհանուր և ամբողջական գինաթափման հասնելը,
 - աջակցությունը անդամ պետությունների քաղաքացիների տեղաշարժմանը և ազատ շփմանը ԱՊՀ-ում,
 - փոխադարձ իրավական օժանդակումը և համագործակցությունը իրավահարաբերությունների այլ ոլորտներում,
 - ԱՊՀ մասնակից պետությունների միջև վեճերի և կոնֆլիկտների խաղաղ կարգավորումը:
- Համագործակցությունը ԱՊՀ շրջանակներում իրականացվում է կանոնադրական մարմինների միջոցով.
- Պետությունների ղեկավարների խորհուրդ
 - Կառավարությունների ղեկավարների խորհուրդ
 - Արտաքին գործերի նախարարների խորհուրդ
 - Տնտեսական խորհուրդ
 - Պաշտպանության նախարարների խորհուրդ
 - Սահմանապահ զորքերի հրամանատարների խորհուրդ
 - Միջխորհրդարանական վեհաժողով
 - Տնտեսական դարարան:

§17. ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Սոցիալիզմի խորհրդային մոդելի հաստատումը եվրոպական երկրներում

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտական փուլում խորհրդային զորքերի մուտքը Արևելյան Եվրոպայի երկրներ չսահմանափակվեց լոկ գերմանական տիրապետությունից նրանց ազատագրելու խնդրով, այլև

ունեցավ շատ կարևոր քաղաքական հետևանքներ այդ երկրների ձակատագրում: Պատերազմի ավարտից հետո խորհրդային զորքերն անմիջապես դուրս չեկան գրաված երկրներից՝ իրականացնելով քաղաքական խնդիրներ: Խոսքը Արևմտյան, Բուլղարիայի, Արևելյան Գերմանիայի, Լեհաստանի, Հարավ-արևելյան, Հունգարիայի, Չեխոսլովակիայի և Ռումինիայի մասին է:

Խորհրդային զորքերի դիմապորտումը Չինաստանում

Խորհրդային Միության ղեկավարությունը վերոնշյալ երկրներում իշխանությունը հանձնեց կոմունիստական կուսակցություններին: Հաջորդ քայլը եղավ այդ երկրները սոցիալիստական հռչակելը: Իրականում դա պարտադրվեց ԽՍՀՄ-ի կողմից, այդ երկրներում պայմանները դեռևս հասունացած չէին սոցիալիզմի համար, իսկ կոմունիստական կուսակցություններն էլ դեռևս թույլ էին: Այդ բարդ գործընթացը ԽՍՀՄ-ն իրականացրեց 1945-1949 թթ: Այդպես դրվեցին, ինչպես ընդունված էր այդ ժամանակ ասել, սոցիալիստական ճամբարի հիմքերը:

Եվրոպայի սոցիալիստական երկրներին պարտադրվեց դառնալ 1949թ. հիմնված Տնտեսական փոխօգնության խորհրդի և 1955թ. ստեղծված Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպության անդամ:

Սոցիալիզմը, դուրս գալով եվրոպական շրջանակներից, 1950-1960-ականներին «հաղթեց» նաև Ասիայի մի շարք երկրներում՝ Չինական Ժողովրդական Հանրապետությունում, Մոնղոլիայում, Հյուսիսային Կորեայում, Վիետնամում, Լաոսում, ապա նաև՝ Կուբայում:

Սոցիալիստական նոր երկրներն ազատ կերպով, իրենց կամքով չընտրեցին սոցիալիզմի զարգացման տարատեսակը: Նրանք պատճենահանեցին Մոսկվայի կողմից պարտադրված խորհրդային մոդելը: ԽՍՀՄ-ը

*Իոսիպ Բրոզ Տիլո
(1892-1980 թթ.)*

սոցիալիստական երկրներ արտահանեց ամբողջատիրական և կառավարման վարչահրամայական համակարգը, բազմակարծության ժխտումը, անօրինականությունը, ներքին գործերի և անվտանգության մարմինների կամայականությունները, ժողովրդավարության իսպառ բացակայությունը, անհատի պաշտամունքը և այլ բացասական գծեր՝ առանց հաշվի առնելու տեղական յուրահատկությունները: Արտաքին քաղաքականության բնագավառում այդ երկրները պարտավոր էին անխոս հետևել և կիրառել ստալինյան «իմաստուն» արտաքին քաղաքականությունը:

Սոցիալիստական համակարգի ճգնաժամը և փլուզումը:

Եվրոպական սոցիալիստական երկրներին պարտադրելով խորհրդային մոդելը՝ խորհրդային ղեկավարությունն անտեսեց այն հանգամանքը, որ դրանք ժողովրդավարությանը վարժված երկրներ էին, որտեղ հարգում էին խոսքի, մամուլի, միությունների ազատությունը և բազմակարծությունը: Դրանց բացակայությունը, որ ի հայտ եկավ այդ երկրներում սոցիալիստական հռչակվելուց հետո, եղավ խոր և համազգային դժգոհության առաջին պատճառը: Մյուս պատճառը տնտեսական ծանր վիճակն էր, որի մեջ հայտնվեցին այդ երկրները: Սկզբում նրանք հավատում էին, որ սոցիալիզմը կնպաստի իրենց երկրների զարգացմանը և առաջընթացին, նրանց կապահովի բարեկեցիկ և քաղաքակիրթ կյանքով: Շուտով ակնհայտ դարձավ, որ կապիտալիզմի հետ մրցության մեջ սոցիալիզմը տանուլ է տալիս: Այդ երկրներում սկսվեց տնտեսական անկում, պարենամթերքի և ապրանքների պակաս, ինչպես ԽՍՀՄ-ում էր, գների աճ և տնտեսական դրության կտրուկ վատթարացում: Բայց այդ դժգոհությունը պոռթկումի վերածվելու համար անհրաժեշտ էին բարենպաստ պայմաններ, որոնք սոցիալիստական համակարգում ստեղծվեցին 1953թ.՝ բռնակալ Իոսիֆ Ստալինի մահվանից հետո ԽՍՀՄ-ում որոշ փոփոխությունների հետևանքով: Արդեն 1953թ. օգոստոսին լայնածավալ հուզումներ տեղի ունեցան Գերմանիայի Դեմոկրատական Հանրապետությունում: 1956թ. գինված

Տեսարան Հունգարիայի ապստամբությունից, 1956 թ.

ապստամբություն կայացավ Հունգարիայում, որի ընթացքում կառավարությունը տապալվեց, ձևավորվեց նոր կառավարություն, որը հայտարարեց Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպությունից Հունգարիայի դուրս գալու մասին: Խորհրդային զորքերն արյան մեջ խեղդեցին հունգարական ապստամբությունը: Սուր տարածայնություններ առաջացան մի կողմից Հարավսլավիայի, իսկ մյուս կողմից՝ ԽՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս պետությունների

միջև: Հարավսլավիան հրաժարվեց հետևել սոցիալիզմի խորհրդային մոդելին և ընտրեց զարգացման սեփական ուղին՝ հեռանալով ձևավորված սոցիալիստական ճամբարից: Զարգացման սեփական ուղին ընտրեց Չինաստանը, որը չէր ցանկանում ենթարկվել Մոսկվայի թելադրանքին: Նրանց միջև անգամ տեղի ունեցան սահմանային զինված բախումներ: Փոփոխություններ տեղի ունեցան նաև Ալբանիայի մոտեցումներում: Հերթական սուր ճգնաժամը բռնկվեց Չեխոսլովակիայում՝ 1968թ: Վարշավայի կազմակերպության գործերը Խորհրդային Միության գլխավորությամբ ներխուժեցին Չեխոսլովակիա և սոցիալիստական կարգերը «վերականգնեցին» այդ երկրում: Վատոդի տակառ էր իրենից ներկայացնում Լեհաստանը՝ պատրաստ պայթելու ամեն վայրկյան: Ուստի միանգամայն բնական էր, որ 1991թ. ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո փլուզվեց նաև սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգը:

Դրանից հետո նախկին սոցիալիստական երկրների զարգացումն ընթացավ տարբեր ուղիներով: Նրանք հնարավորինս հեռացան ԽՍՀՄ-ի իրավահաջորդ Ռուսաստանի Դաշնությունից, վերականգնեցին իրենց ինքնիշխանությունը և ընտրեցին անկախության և զարգացման արևմտյան ուղին: Հունգարիայում, Բուլղարիայում և Ռումինիայում կատարվեց իշխանափոխություն: Չեխոսլովակիան տրոհվեց երկու մասի՝ Չեխիա և Սլովակիա անկախ պետությունների: Հարավսլավիան նույնպես տրոհվեց, և նրա փլատակների վրա կազմավորվեցին Սերբիա, Խորվաթիա, Չերնոգորիա, Մակեդոնիա, Սլովենիա և Բոսնիա ու Հերցեգովինա անկախ պետությունները և Կոսովո վիճելի շրջանը: Լեհաստանն ընտրեց ժողովրդավարության ուղին, որն ամրապնդվեց խորհրդարանական ընտրություններում և նոր Սահմանադրությամբ:

Եվ, վերջապես, 1990թ. ավարտվեց գերմանական երկու պետությունների միավորումը:

Տեսարան Չեխոսլովակիայում բռնկված ապստամբությունից, Պրահա, 1968 թ.

Բեռլինի պարի քանդումը, 1989 թ., նոյեմբեր

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչ նպատակ էր հետապնդում պատերազմից հետո Արևելյան Եվրոպայի երկրներից խորհրդային զորքերի անմիջապես դուրս չբերելը: Արդյո՞ք դա բխում էր այդ երկրների ժողովուրդների շահերից: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
2. Որքանով էր սոցիալիզմի խորհրդային մոդելը համահունչ արևելաեվրոպական իրականությանը: Ինչ հակասություններ ի հայտ եկան: Նշե՞ք սոցիալիստական համակարգում առաջացած այն պայմանները, որոնք նպաստեցին արևելաեվրոպական երկրներում հուզումների և ապստամբությունների բռնկմանը:
3. Ինչ եք կարծում, որո՞նք էին սոցիալիստական կարգերի դեմ ընդվզումների պատճառները: Ինչպիսի՞ ընդվզումներ եղան այդ կարգերի դեմ, ո՞ր երկրներում և ե՞րբ: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ փլուզվեց սոցիալիստական համակարգը: Փորձե՞ք գնահատել այդ համակարգը:
4. Դուրս գալով եվրոպական շրջանակներից՝ Ասիայի և Ամերիկայի ո՞ր երկրներում «հաղթանակեց» սոցիալիզմը 1950-1960-ական թթ.: Ձեր կարծիքով ճիշտ է արդյոք այն տեսակետը, ըստ որի սոցիալիստական համակարգի երկրներում պատճենահանվել է սոցիալիզմի խորհրդային մոդելը: Փորձե՞ք հիմնավորել ձեր պատասխանը:
5. Լրացրե՞ք «Սոցիալիստական համակարգի երկրները» աղյուսակը:

Երկրները	Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները (հետևանքները)

§18. ԵՐՐՈՐԴ ԱՇԽԱՐՀԸ

Գաղութային համակարգի փլուզման պատճառները և հետևանքները

Գաղութային համակարգն ստեղծվել էր XVI-XX դդ. ընթացքում՝ արևմտյան երկրների նվաճողական քաղաքականության հետևանքով: Համակարգի մեջ մտնող երկրները բաժանվում էին երեք խմբի:

Առաջին խումբը բուն գաղութներն էին, որոնք անմիջականորեն ենթակա էին մետրոպոլիային՝ գաղութատեր մայր երկրին: Դրանք կառավարվում էին մետրոպոլիայի նշանակած փոխարքայի, նահանգապետի կամ այլ աստիճանակարգ ունեցող պաշտոնյայի կողմից: Աշխարհի ամենամեծ գաղութային կայսրությունը, ինչպես նշել ենք, Մեծ Բրիտանիան էր (Հնդկաստանը, Բիրման, Քենիան, Նիգերիան, Ոսկե Ափը և այլն): Գաղութներ ունեին Ֆրանսիան (Կամբոջան, Վիետնամը, Լաոսը, Ալժիրը, Չադը, Մադագասկարը և այլն), Հոլանդիան (Ինդոնեզիան), Բելգիան (Կոնգոն), Պորտուգալիան (Անգոլան և Մոզամբիկը), Իտալիան (Էրիտրեան և Սոմալին), Ճապոնիան (Կորեան), Իսպանիան (Սախարայի մի մասը) և այլն:

Երկրորդ խումբը կազմում էին ենթահովանավորյալ պետությունները՝ պրոտեկտորատները: Ենթահովանավորյալ պետությունը պահպանում էր տվյալ պահին գոյություն ունեցող իր պետական կառույցները, սակայն ընդունում էր հովանավորող պետության «խորհուրդները» և ղեկավարվում դրանցով: Հովանավորող պետությունն իր վրա էր վերցնում ենթահովանավորյալ պետության պաշտպանության և անվտանգության «հոգսը»: Անգլիական պրոտեկտորատի կարգավիճակ ունեին Քուվեյթը, Եգիպտոսը (1914-1922թթ.), Հյուսիսային Ռոդեզիան, Ուգանդան և այլն: Ֆրանսիական պրոտեկտորատներ էին Թունիսը և Մարոկկոն:

Գաղութային կախվածության երրորդ խումբը կազմում էին ենթամանդատային տարածքները: Մանդատային կառավարման ձևը, ինչպես արդեն նշվել է, սահմանել էր Ազգերի լիգան: Իրաքի և Պաղեստինի կառավարման մանդատը տրվեց Անգլիային, իսկ Սիրիայի և Լիբանանի մանդատը՝ Ֆրանսիային:

Գաղութների ժողովուրդները երկարատև ու համառ պայքար են մղել օտարերկրյա տիրապետության տապալման և ազգային անկախության

Աշխատանք բրնձի դաշտում, Լաոս

*Տեսարան ազգային-ազատագրական պայքերագմից,
1954-1962 թթ., Ալժիր*

խարհային պատերազմի սկզբում, ամենահզոր գաղութային պետության՝ Բրիտանական կայսրության, թուլացումը պատերազմի ընթացքում, ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի հակագաղութային արտաքին քաղաքականությունը: Այս երկու պետություններն էլ հանդես էին գալիս գաղութային համակարգը վերացնելու պահանջով: Այս բարենպաստ գործոնների շնորհիվ XX դարի 40-70-ական թվականներին վերջնականապես փլվեց գաղութային համաշխարհային համակարգը:

Համարյա ամբողջությամբ գաղութացված էր «սև» Աֆրիկան: XX դարի սկզբներին այնտեղ գտնվում էին մոտ 50 գաղութներ ու պրոտեկտորատներ և ընդամենը երկու անկախ պետություն՝ Եթովպիան և Լիբերիան:

Ազգային-ազատագրական պայքարը Կենտրոնական և Հարավային Աֆրիկայում ծավալվեց համեմատաբար ավելի ուշ՝ XX դարի 50-ական թվականների երկրորդ կեսին և մեծ թափ ստացավ 60-ական թվականներին: Աֆրիկյան երկրների համար առավել արդյունավետ եղավ 1960 թվականը,

*Անկախացած աֆրիկյան երկրների դրոշմների
բարձրացումը ՄԱԿ-ի շենքի դիմաց, 1960 թ.,
սեպտեմբերի 30*

նվաճման համար: Գաղութային համակարգը փլուզվեց միայն XX դարի երկրորդ կեսին: Դրան նպաստեցին գաղութային և կախյալ երկրներում ազատագրական ուժերի հասունացումը և ուժեղացումը, ֆաշիստական խմբավորման երկրների պարտությունը Երկրորդ աշխարհամարտում և նրանց՝ որպես գաղութատեր երկրների վերացումը, Ֆրանսիայի ռազմական պարտությունը և կապիտուլյացիան Երկրորդ համաշ-

երբ միայն մեկ տարվա ընթացքում քաղաքականապես անկախ դարձավ 17 երկիր: Այդ պատճառով 1960 թվականը համարվում է «Աֆրիկայի տարի»: Մնացած աֆրիկյան երկրներն ազատագրվեցին 1960-80-ական թվականներին: Դրանով վերացավ գաղութային համակարգը:

Նորանկախ ասիական երկրներից պետք է նշել Հնդկաստանը, Ինդոնեզիան, Բիրման, Վիետնամը, երկու Կորեաները, արաբական մի շարք երկրներ՝ Լիբանանը, Սիրիան, Իրաքը,

Եմենը, Հորդանանը, Եգիպտոսը, Ալժիրը, Լիբիան, Մարոկկոն, Թունիսը, ԱՄԷ-ն, Քուվեյթը և այլն, իսկ աֆրիկյան պետություններից պետք է նշել Անգոլան, Գանան, Գվինեան, Բենինը, Տանզանիան, Կոնգոն, Կամերունը, Մալին, Չադը, Մադագասկարը, Ջամբիան, Ուգանդան, Նիգերիան, Նիգերը, Ռուանդան, Բուրունդին, Դագոմեան, Սենեգալը, Գաբոնը, Բոտսվանան, Լեսոտոն և այլ երկրներ:

Գաղութային համակարգի կործանումն ունեցավ համաշխարհային-պատմական կարևոր նշանակություն և մեծ հետևանքներ:

Առաջին՝ Ասիայի և Աֆրիկայի նախկին գաղութները, ազատագրվելով արևմտյան աշխարհակուլ երկրների լծից, դարձան անկախ և ինքնիշխան պետություններ և համալրեցին անկախ պետությունների միջազգային համագործակցությունը: Եվ այսօր նրանք համաշխարհային կյանքի և իրադարձությունների ակտիվ մասնակիցներ են, ունեն իրենց սեփական ձայնը և ինքնուրույն որոշումներ ընդունելու իրավունք: Միջազգային կյանքի և իրողությունների ներկայանակն այժմ ավելի հարուստ և գունեղ է, քան էր մինչև գաղութային համակարգի փլուզումը:

Երկրորդ՝ Միավորված ազգերի կազմակերպությունը դադարեց պետությունների մի ոչ մեծ խմբի կազմակերպություն լինելուց, որը սկզբնական շրջանում անգամ չէր ընդգրկում մոլորակի ազգաբնակչության մեծամասնությունը, և դարձավ իրապես միջազգային կազմակերպություն: Դրա շնորհիվ էր, որ ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների թիվը քառապատկվեց և հասավ մոտավորապես 200-ի, որն իրոք միավորում է բոլոր ազգերին:

Երրորդ՝ անկախության նվաճումը և նոր պետությունների հայտնվելը միջազգային ասպարեզում ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հաղթանակն էր, որը սկզբունքորեն կարևոր նշանակություն ունի միջազգային իրավական նորմերի կիրառման և վիճելի հարցերը միջազգային իրավունքի հիմքի վրա ու նրա շրջանակներում լուծելու տեսանկյունից:

Եվ, վերջապես, չորրորդ՝ գաղութային համակարգի փլուզումը քաղաքական ծանր հետևանքներ ունեցավ արևմտյան նախկին գաղութատեր երկրների վրա, թուլացան նրանց միջազգային դիրքերը, ծագեցին նոր տնտեսական խնդիրներ, որոնք նախկինում հեշտությամբ լուծում էին՝ հենվելով իրենց գաղութների հարստության անխնա շահագործման վրա: Զրկվելով գաղութներից, այդ երկրները հարկադրված են հենվել առաջին հերթին սեփական ռեսուրսների վրա:

Երրորդ աշխարհի ձևավորումը

Սառը պատերազմի դարաշրջանում աշխարհը երկփեղկվեց, և ձևավորվեցին միմյանց հակոտնյա երկու քաղաքական և ռազմական խմբավորումներ: Առաջինը Արևմտյան աշխարհն էր՝ ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ,

իսկ երկրորդը՝ սոցիալիստական աշխարհը՝ ԽՍՀՄ-ի գլխավորությամբ: Իրադրությունը կտրուկ փոխվեց, երբ կործանվեց գաղութային համաշխարհային համակարգը, և քաղաքական ասպարեզում հայտնվեցին Ասիայի և Աֆրիկայի գաղութային տիրապետությունից ազատագրված և անկախություն նվաճած երկրները: Հենց նրանք էլ կազմեցին «Երրորդ աշխարհը» կամ նրա կորիզը, որին միացավ նաև Հարավային Ամերիկայի երկրների մեծ մասը: Այդ երկրների

«Չմիավորված երկրների շարժման» ղեկավարների հանդիպումը Հարավսլավիայում, 1961 թ., սեպտեմբեր

խմբավորումն այդ անունն ստացավ այն պատճառով, որ չէր ցանկանում մաս կազմել ո՛չ Առաջին և ո՛չ էլ Երկրորդ աշխարհին, հասկանալով, որ կախվածության մեջ կհայտնվի նրանցից: Երրորդ աշխարհի երկրները, որոնց գլխավորում էին Հնդկաստանը, Ինդոնեզիան, Եգիպտոսը և սոցիալիստական աշխարհից հեռացած Հարավսլավիան, ձգտում էին յուրատեսակ կանրջի դեր ստանձնել Առաջին և Երկրորդ աշխարհների միջև, դուռ բացել նրանց առջև երկխոսության համար, մեղմացնել և վերացնել միջազգային լարվածությունը, կանխել առճակատումը և նոր պատերազմի բռնկումը: Նրանք ցանկանում էին, որ արևմտյան և սոցիալիստական աշխարհները հարգեն Երրորդ աշխարհի իրավունքները՝ զարգանալու այն ուղիով, որը նրանք գերադասում էին:

Սակայն Երրորդ աշխարհը չունեի կուռ կառուցվածք և միասնական մեկ կազմակերպություն, որը նրա և «Չմիավորված երկրների շարժման» ամենախոցելի կողմն էր:

Երրորդ աշխարհի երկրների ճնշող մեծամասնությունն այնուամենայնիվ կողմնորոշվում էր դեպի արևմտյան տնտեսական և քաղաքական համակարգի մոդելը: Աֆրիկյան որոշ ղեկավարներ ժխտում էին թե՛ սոցիալիստական և թե՛ կապիտալիստական ուղիները: Նրանք պաշտպանում էին զարգացման աֆրիկյան յուրահատուկ ուղու թեզը՝ հիմնված ազգային ավանդույթների և սովորույթների վրա: Միսուլմանական մի շարք երկրներ նախընտրում էին զարգացման իսլամական մոդելը: Ասիայի, Աֆրիկայի և Հարավային Ամերիկայի Երրորդ աշխարհին պատկանող մի խումբ երկրներ հայտարարում էին զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու ընտրման մասին, որի վերաբերյալ նրանց պատկերացումները շատ մշուշապատ էին և ոչ հստակ:

Այնուհանդերձ, Երրորդ աշխարհի հայտնվելը նպաստեց լարվածության թուլացմանը, միջազգային հարաբերություններում երկխոսության

ծավալմանը և խաղաղության ու համընդհանուր անվտանգության ամրապնդմանը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երբ է ձևավորվել գաղութային համակարգը: Ինչ եք կարծում, կարող ենք գաղութային համակարգի հանդես գալը համարել օրինաչափ երևույթ: Հիմնավորեք ձեր տեսակետը:
2. Ինչ խմբերի էին բաժանվում գաղութային համակարգի մեջ մտնող երկրները: Ձեր կարծիքով դրանցից ո՞րն էր նախընտրելի:
3. Ինչ եք կարծում, ինչո՞ւ կործանվեց գաղութային համակարգը: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը: Ինչ նշանակություն և հետևանքներ ունեցավ այդ համակարգի կործանումը:
4. Ո՞ր թվականն է կոչվում Աֆրիկայի տարի: Ինչո՞ւ է այդպես կոչվում: Ապացուցեք, որ Աֆրիկայի գաղութային երկրների անկախացումով վերացավ համաշխարհային գաղութային համակարգը:
5. Ինչպե՞ս ձևավորվեց Երրորդ աշխարհը: Ինչ նպատակներ էր հետապնդում այն: Ինչպիսի՞ն է ձեր վերաբերմունքը Երրորդ աշխարհի նկատմամբ:
6. Ինչ եք կարծում, ինչո՞վ էր պայմանավորված ազատագրված երկրների կողմնորոշման և զարգացման ուղու ընտրությունը: Կարող եք պնդել, որ բոլոր անկախացած երկրներն ունեցել են ազատ ընտրության հնարավորություն: Հիմնավորեք ձեր պատասխանը:
7. Լրացրեք «Գաղութային համակարգի փլուզումը և հետևանքները» աղյուսակը:

Գաղութային կախվածության տեսակները	Գաղութատեր երկրները	Գաղութային համակարգի մեջ մտնող երկրները	Երրորդ աշխարհի երկրները
Բուն գաղութներ			
Ենթահովանավորյալ երկրներ (պրոտեկտորատներ)			
Ենթամանդատային տարածքներ			

§19. ԱՐԳԻԱԿԱՆԱՅՈՂ ԱՐԵՎԵԼՔԸ

Արդիականացման չինական մոդելը

1946-1949 թթ. կոմունիստների և գոմինդանականների միջև պայքարը վերսկսվեց նոր ուժով: Կոմունիստները Մաո Ցզեդունի գլխավորությամբ գրավեցին Չինաստանի կարևոր կենտրոնները, իսկ 1949թ. հունվարի 31-ին մտան Պեկին: Չան Կայչին և գոմինդանականները փախան Թայվան կղզի, որտեղ նրանք հռչակեցին Չինական Դեմոկրատական Հանրապետությունը (ՉԴՀ):

1949թ. հոկտեմբերի 1-ին Պեկինի Տյանանմին հրապարակում հռչակվեց Չինական Ժողովրդական Հանրապետությունը: Առաջ քաշվեց «երկու Չինաստանների» տեսությունը:

ՉԺՀ-ում իշխանությունն իր ձեռքում կենտրոնացրեց կոմունիստական կուսակցությունը, որն իր առջև խնդիր էր դրել Չինաստանը կարճ ժամանակամիջոցում դարձնել ժամանակակից զարգացած արդյունաբերական երկիր:

Այդ նպատակով չինական ղեկավարությունը 1958թ. կեսերից անցավ «մեծ թռիչքի» քաղաքականության իրականացմանը: Բայց այդ ծրագիրը տապալվեց: Քաղցից և թերսնումից մահացավ մոտ 20 մլն մարդ: Իշխանություններն ստիպված էին հրաժարվել «մեծ թռիչքի» քաղաքականությունից:

«Մեծ թռիչքի» քաղաքականության ձախողումից հետո Մաո Ցզեդունը 1966թ. սկսեց այսպես կոչված՝ «կուլտուրական հեղափոխությունը»: Մի շարք բարձրաստիճան կուսակցական, պետական ու ռազմական գործիչների նկատմամբ կիրառվեց գյուղական վայրեր տեղափոխելու և «հասարակ ժողովրդի հսկողության տակ» աշխատեցնելու մեթոդը: Այդ գործում Մաո Ցզեդունը լայնորեն ներգրավեց երիտասարդությանը: Նրանց խմբերը, այսպես կոչված՝ «հունվեյբինները», դարձան «մեծ նավավարի» հենարանը:

Սկսվեց հալածանքը ղեկավար գործիչների, այդ թվում՝ ՉԺՀ-ի նախագահ Լու Շաոցիի, կոմունիստական կուսակցության գլխավոր քարտուղար Դեն Սյաոպինի և շատ ուրիշների դեմ: Երկրում առաջացավ խառնաշփոթ, որը շարունակվեց ընդհուպ մինչև

Չինական Ժողովրդական Հանրապետության հռչակումը, Պեկին, 1949 թ., հոկտեմբեր

*Մաո Ցզեդուն
(1893-1976 թթ.)*

Մառ Ցգեդունի մահը (1976թ. սեպտեմբերի 9): Դրանից հետո իշխանությունն անցավ Չինաստանի կոմունիստական կուսակցության նախկին գլխավոր քարտուղար Դեն Սյաոպինի ձեռքը:

*Դեն Սյաոպին
(1904-1997 թթ.)*

Դեն Սյաոպինն ու նրա համախոհները որդեգրեցին իրատեսական քաղաքականություն՝ Չինաստանը ծանր տնտեսական վիճակից և քաղաքական մեկուսացումից դուրս բերելու համար: Առաջ քաշվեց մի ծրագիր, որն ստացավ «Չորս մոդեռնիզացիա» անվանումը: Նախատեսվում էր ժամանակակից գիտության և տեխնիկայի նվաճումների հիման վրա արդիականացնել երկրի արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, գիտությունը և պաշտպանունակությունը: Դա կիրառվեց հետևողականորեն և տվեց փայլուն արդյունքներ: Գյուղում վերացվեցին իրենց չարդարացրած կոմունաները: Արդյունաբերության բնագավառում զգալի ազատություն տրվեց պետական ձեռնարկություններին: Խրախուսվեցին նաև ազատ ձեռներեցությունն ու փոքր ծավալի մասնավոր սեփականությունը: Արտասահմանյան ներդրողներին հրապուրելու նպատակով Չինաստանում ստեղծվեցին ազատ տնտեսական գոտիներ:

Արագ տեմպերով զարգացան արդյունաբերության այնպիսի առաջատար և արդիական ուղղություններ, ինչպես մեքենաշինությունը, էլեկտրոնիկան, ավտոմոբիլային արդյունաբերությունը, ռազմական արդյունաբերությունը, ատոմային էներգետիկան (դեռևս 1964թ. Չինաստանն ստեղծել էր ատոմային զենք), սարքաշինությունը և այլն: Այս բոլորի շնորհիվ տեղի ունեցավ Չինաստանի տնտեսության ոչ միայն վերելք սովորական առումով, այլև արդիականացում, բարձրացավ մարդկանց կենսամակարդակը: Ի վերջո, Չինաստանը լուծեց սեփական պարենով իրեն ապահովելու խնդիրը, իսկ ապա՝ նաև արտահանման:

Արոմակայանի կառուցում, Չինաստան

Վերջին տարիներին Չինաստանի ղեկավարությանը մեծապես անհանգստացնում է երկրի արևմտյան շրջաններում բնակվող մի քանի միլիոն էթնիկ թուրքերի՝ ույղուրների հարցը: Այստեղ ծավալվել է այսպես կոչված՝ Արևելյան Թուրքեստանի անկախության շարժումը (ԱԹԱՇ): Այդ շարժման գլխավոր հրահրողը Թուրքիան է, որտեղ և տեղակայված է ԱԹԱՇ-ի շտաբ-կայանը:

Այժմ, ավելի քան երբևէ, ամրապնդվել են Չինաստանի միջազգային

դիրքերը, ընդլայնվել են առևտրատնտեսական հարաբերությունները արևմտյան պետությունների հետ, որոնք շահագրգռված են չինական շուկայով և ապրանքներով:

Ճապոնիայի թոփքածև գարգացումը

Պատմության պարադոքսներից մեկն այն է, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո տնտեսապես քայքայված և կործանման եզրին կանգնած Ճապոնիան կարողացավ ավելի արագ վերականգնվել, քան հաղթանակած երկրներից շատ շատերը: Նույնիսկ շրջանառվեց «ճապոնական հրաշք» եզրույթը:

Դրան նպաստեցին մի շարք գործոններ: Ճապոնիան նախևառաջ ապառազմականացվեց, և խիստ կրճատվեցին նրա ռազմական ծախսերը: Տնտեսված միլիարդավոր դոլարները կառավարությունն ուղղեց տնտեսության ոլորտ:

Դրա շնորհիվ Ճապոնիան կարողացավ հաղթահարել հետպատերազմյան դժվարությունները և թևակոխեց տնտեսության և հասարակության արդիականացման փուլ: Մյուս գործոնն արդիականացման ոլորտում գիտական հայտնագործությունների ներդրումն էր և տնտեսության, կրթության ու գիտության վերակառուցման իրականացումը ամենաբարձր տեխնոլոգիաների հիման վրա:

Զարգացման բարձր տեմպերով Ճապոնիան մրցակցությունից դուրս էր: Նրա տնտեսության գլխավոր ճյուղը դարձավ արդիականացված արդյունաբերությունը՝ էլեկտրոնային, ավտոմեքենաների արտադրության, որոնք ողողել են ամբողջ աշխարհը:

Այժմ Ճապոնիան ընդհանուր ցուցանիշներով համարվում է աշխարհի երրորդ կենտրոնը՝ զիջելով ԱՄՆ-ին և Եվրամիությանը, սակայն նրանց ևս գերազանցելով առանձին ճյուղերում:

Իսկ ինչ վերաբերում է հասարակական-քաղաքական արդիականացմանը, ապա ընդունվեց

Ճապոնական ավտոմեքենա, 1960-ական թթ.

Ճապոնական Սահմանադրության ընդունումը, 1947թ.

նոր Սահմանադրություն, որը սահմանափակեց միկադոյի՝ կայսրի, լիազորությունները՝ ընդլայնելով կառավարության՝ որպես միակ գործադիր մարմնի իրավասությունները: Բարձրացավ նաև երկպալատանի պառլամենտի հեղինակությունը: Ակտիվացավ հասարակական, ոչ կառավարական զանազան կազմակերպությունների գործունեությունը: Միաժամանակ ձապոնացիները՝ թե՛ իշխանությունները և թե՛ հասարակությունը, շատ զգայուն են իրենց ազգային ավանդությունների և սովորությունների պահպանման հարցում:

Հնդկաստանի արդիականացման գործընթացը

Հնդկաստանի ղեկավարների պայքարավարվելը Բրիտանիայից իշխանության սրանձնմանը, 1947 թ. օգոստոսի 15-ից 11 օր առաջ

Հնդկաստանի անկախության հռչակումը, 1950 թ. հունվարի 26

դուրսային շրջանից ժառանգել էր թույլ զարգացած և հետամնաց տնտեսություն: Ներոն ձգտում էր կառուցել ժամանակակից հասարակություն և Հնդկաստանը վերածել բարձր զարգացած արդյունաբերական երկրի:

Ներոն «Չմիավորված երկրների շարժման» հիմնադիրներից էր. շարժումը դրականորեն ազդեց միջազգային քաղաքական մթնոլորտի վրա:

Զավահարլալ Ներոն մահացավ 1964թ.: 1966թ. վարչապետ դարձավ

Պատերազմից հետո Հնդկաստանի բնակչության և քաղաքական ուժերի համար գլխավոր խնդիրը դարձավ անկախության պահանջը:

Անգլիան, որն այլևս չէր կարող պահպանել իր տիրապետությունը Հնդկաստանում, հարկադրված էր նրա տարածքի վրա ձանաչել երկու անկախ պետություն:

1947թ. օգոստոսի 15-ին հռչակվեց Հնդկաստան և Պակիստան պետությունների ստեղծումը դոմինիոնի կարգավիճակով: 1950թ. Հնդկաստանը դարձավ լրիվ անկախ պետություն: Հնդկաստանի առաջին վարչապետ դարձավ «Ազգային կոնգրես» կուսակցության ղեկավար Զավահարլալ Ներոն: Նա Հնդկաստանի կառավարությունը ղեկավարեց 17 տարի:

Անկախ Հնդկաստանը գա-

Նրա դուստրը՝ Ինդիրա Գանդին: Նա շարունակեց հոր ներքին և արտաքին քաղաքականությունը: Նրա օրոք լայն թափ ստացան սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները:

Այս շրջանում խիստ սրվեցին կրոնաէթնիկական հարցերը: Իրենց ուրույն դավանանքն ունեցող սիկխերը պահանջում էին ստեղծել ինքնուրույն պետություն՝ Խալիստան: Ինդիրա Գանդին ճնշեց սիկխերի ապստամբությունը: 1984թ. օգոստոսին նա սպանվեց իր երկու սիկխ թիկնապահների ձեռքով: Դա ցնցեց ողջ Հնդկաստանը: 1984–1989թթ. վարչապետի պաշտոնում իր սպանված մորը փոխարինեց Ներուի թոռ Ռաջիվ Գանդին: 1991թ. նա ևս դարձավ սիկխերի վրեժխնդրության զոհը: Դրանով ավարտվեց մոտ 40 տարի տևած՝ Ներուի «դինաստիայի» կառավարման շրջանը:

Ինդիրա Գանդի
(1917–1984 թթ.)

1990-ական թվականներին Հնդկաստանը զգալի հաջողությունների հասավ տնտեսության զարգացման և արդիականացման, սոցիալական բարեփոխումների խորացման և դեմոկրատիայի ընդլայնման բնագավառում: Հողային բարեփոխումների շնորհիվ զարգացավ գյուղատնտեսությունը:

Մեծ զարգացում ապրեց արդյունաբերությունը, ստեղծվեցին այնպիսի ձյուղեր, ինչպես մեքենաշինությունը, լեռնահանքային արդյունաբերությունը և մետաղաձուլությունը, էլեկտրոնիկան, քիմիական և թեթև արդյունաբերությունը, դեղագործությունը: Տնտեսության մեջ զգուշորեն ներդրվեց նաև պլանային ու ծրագրավորման սկզբունքը՝ երկրի զարգացման տեսլները սահմանվում են ըստ հնգամյա պլանների:

Հնդկաստանն ունի սեփական ատոմային զենքը, բարձր որակավորման մասնագետների՝ ինժեներների, տեխնիկների և այլ պրոֆեսիոնալների հզոր բանակ: Այսօր Հնդկաստանը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջազգային հեղինակավոր կենտրոններից է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞վքեր հաղթեցին 1946–1949թթ. քաղաքացիական կռիվներում: Ինչ վերաբերմունք ունեք այդ կռիվների նկատմամբ:
2. Ինչ նպատակ էր հետապնդում «մեծ թռիչքի» քաղաքականությունը: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ այն ձախողվեց և ինչ հետևանքներ ունեցավ:
3. Ո՞րն էր Մաո Ցզեդունիի հռչակած «կուլտուրական հեղափոխության» էությունը: Ձեր կարծիքով կարելի՞ է այն համարել բռնությունների քաղաքականություն: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը: Որո՞նք են «կուլտուրական հեղափոխության» հետևանքները:

4. Ո՞ւմ անվան հետ էր կապված «Չորս մոդեռնիզացիայի» ծրագիրը: Փորձե՞ք բնութագրել այդ ծրագիրը: Ձեր կարծիքով ինչո՞վ էր պայմանավորված «Չորս մոդեռնիզացիայի» հաջողությունը: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
5. Որո՞նք են Չինաստանի տնտեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները և յուրահատկությունները: Ինչպե՞ս կարող եք բնութագրել ժամանակակից Չինաստանը:
6. Ի՞նչ եք կարծում՝ ինչո՞վ էր պայմանավորված Ճապոնիայի «տնտեսական հրաշքը»: Փորձե՞ք գնահատել նրա տնտեսական ձեռքբերումները: Որո՞նք են Ճապոնիայի հասարակական-քաղաքական կյանքի արդիականացման բնորոշ գծերը: Ձեր կարծիքով քաղաքական կյանքի արդիականացումը որքանով էր կապված տնտեսական թռիչքի հետ: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
7. Երբ է Հնդկաստանը դարձել լրիվ անկախ պետություն: Փորձե՞ք ցույց տալ Ներուի «դինաստիայի» ներկայացուցիչների դերը Հնդկաստանի զարգացման և մոդեռնիզացման գործում:
8. Ի՞նչ եք կարծում, արդյո՞ք ընդունելի է այն ենթադրությունը, ըստ որի՝ Հնդկաստանը XXI դարում ունի զարգացման մեծ հեռանկար: Ի՞նչ գործոններ կարող են թույլ տալ նման տեսակետ հայտնելու:
9. Լրացրե՞ք «Արդիականացող Արևելքը» աղյուսակը:

Երկրները	Գործիչները	Ձեռնարկված միջոցառումները	Արդյունքները
Չինաստան			
Ճապոնիա			
Հնդկաստան			

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ-ԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹ-ԵՐ

Ջ. Ներուի խոսքը Հնդկաստան պեպոսության սրելծումը հոչակելու կապակցոթյամբ (1947թ. օգոստոսի 15)

«Մենք մեծ փառասպանքով ենք ձեռք բերել մեր ազատոթյունը, մեր սրտերը մինչև այսօր պահում են այդ փառասպանքի ցավերը: Այնուամենայնիվ, անցյալին վերջ է փրվել, և մեր բոլոր մտորոսաներն այսօր ուղղված են միայն ապագային: Բայց ապագայում էլ հեշտ չի լինելու... Ծառայել Հնդկաստանին՝ նշանակում է ծառայել միլիոնավոր փառասպանների և դժբախտների: Նշանակում է՝ ձգրել վերջ դնելու դարավոր աղքատոթյանը, հիվանդոթյուններին և անհավասար հնարավորոթյուններին... Մենք պեպք է կառուցենք ազատ Հնդկաստանի նոր վեհաշոք փունը, որի մեջ կարող են ապրել նրա բոլոր զավակները»:

§20. ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ

Իրան

1945թ. Իրանական Ադրբեջանում և Իրանական Քրդստանում ինքնավարության համար շարժումները պսակվեցին հաղթանակով: Նշված երկրամասերում կազմավորվեցին ազգային կառավարություններ:

Իրանի կառավարությունը հարկադրված էր սկզբնական շրջանում հաշտվել ադրբեջանական և քրդական ինքնավարությունների գոյության հետ: Սակայն 1946թ. դեկտեմբերին կառավարական զորքերը ներխուժեցին Իրանական Ադրբեջան և վերջ տվեցին նրա ինքնավարությանը: Մինչև տարվա վերջ ջախջախվեց նաև քրդական ինքնավարական շարժումը:

1950-ական թվականներին Իրանում ուժեղացավ պայքարը նավթային արդյունաբերության ազգայնացման համար: Այդ շարժումը գլխավորեց Ազգային ճակատը, որը հիմնել էր դոկտոր Մոհամմեդ Մոսադեղը:

1951թ. մարտի 15-ին Իրանի պառլամենտը (մեջլիս) ընդունեց օրենք Իրանի նավթարդյունաբերության ազգայնացման մասին: Ապրիլի 29-ին դոկտոր Մոսադեղը կազմեց իր կառավարությունը և ձեռնամուխ եղավ այդ օրենքի կենսագործմանը: Նա ցանկանում էր նավթից ստացվող եկամուտներն օգտագործել Իրանի տնտեսության զարգացման, ժողովրդի վիճակի բարելավման և սոցիալական բարեփոխումների համար: Այդ հողի վրա խիստ սրվեցին հարաբերությունները վարչապետ Մոսադեղի և երիտասարդ շահի՝ Մոհամմեդ Ռեզա Փահլավիի միջև: Շահին հավատարիմ զորամասերը, ԱՄՆ-ի աջակցությամբ, նույն տարվա օգոստոսի 19-ին կատարեցին պետական հեղաշրջում: Մոսադեղի կառավարությունը տապալվեց, իսկ Մոսադեղը ձերբակալվեց և բանտ նետվեց:

Երկրի տնտեսությունը շարունակում էր մնալ անմխիթար վիճակում: Երկրում կուտակված դժգոհությունը գնալով աճում էր: Այն կանխելու նպատակով շահը և կառավարող վերնախավը որոշեցին կիրառել բարեփոխումների մի ամբողջ ծրագիր, որն ստացավ «Մայիտակ հեղափոխություն» անվանումը:

Բարենորոգումների սկիզբն ազդարարվեց 1961թ: Բարեփոխումների արդյունքում հող ստացավ մոտ 4,3 մլն գյուղացի: Ավելի ակնառու էին հաջողությունները կրթության ոլորտում: 1974թ. Իրանում գործում էր մոտ 150 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ 123 հազար ուսանողով:

Իրագործվեց նաև ջրային պաշարների ազգայնացումն ու զարգա-

*Մոհամմեդ Ռեզա Փահլավի
(1919-1980 թթ.)*

ցումը: Ընդունվեցին քաղաքների և գյուղական վայրերի վերակառուցման ծրագրեր և այլն:

1970-ական թվականների վերջերին Իրանում ամենաազդեցիկ ուժը դարձավ մուսուլմանական հոգևորականությունը՝ հայտնի կրոնական գործիչ այաթոլլահ Խոմեյնիի գլխավորությամբ: 1978թ. հունվարին սկսվեցին հակաշահական ցույցերը: Պայքարը ծավալվեց ու ընդգրկեց ամբողջ երկիրը: 1979թ. հունվարի 16-ին շահն իր ընտանիքով ընդամիշտ հեռացավ Իրանից: Փետրվարի 1-ին Փարիզից հաղթականորեն Թեհրան վերադարձավ այաթոլլահ Խոմեյնին: Նա իր հայրենակիցներին կոչ արեց տապալել միապետությունը: Իրանական հեղափոխությունը հաղթանակեց: 1979թ. ապրիլի 1-ին հռչակվեց Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը (ԻԻՀ): Քաղաքական իշխանությունը երկրում անցավ բարձրագույն հոգևորականության ձեռքը: Իրանում հաստատվեց մուլլոկրատիա՝ մուլաների իշխանություն:

1979թ. դեկտեմբերին անցկացված հանրաքվեն հավանություն տվեց Իրանի Սահմանադրությանը: Գերագույն իշխանությունը պատկանում է Ֆակիհին՝ Ղուրանի և մուսուլմանական օրենսդրության՝ շարիաթի լավագույն գիտակ և մեկնաբան հոգևոր առաջնորդին: Իրանը վերածվեց թեոկրատական պետության (աստվածապետություն):

Հեղափոխությունից հետո սրվեցին հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ: ԱՄՆ-ը հռչակվեց «սև շեյթան» (սատանա):

Իրանատիկ բնույթ ընդունեցին Իրան-իրաքյան հարաբերությունները: 1980թ. աշնանն Իրանը և Իրաքը ներգրավվեցին երկարատև ու արյունալի պատերազմի մեջ, որն ավարտվեց 1988թ.:

Այաթոլլահ Խոմեյնիի վերադարձը Իրան, 1979թ., փետրվար

Իրանի նորընտիր նախագահ Ալի Աքբար Հաշեմի Ռաֆսանջանին մեծ ջանքեր գործադրեց պատերազմից տուժած Իրանի տնտեսությունը զարգացնելու և արդիականացնելու ուղղությամբ: Այդ գիծն ավելի հետևողականորեն է անցկացնում 1997թ. Իրանի նախագահ ընտրված Մոհամմեդ Խաթամին, որի քաղաքականությունը հանդիպեց հոգևորականության սուր դիմադրությանը: Նրան 2005թ. փոխարինեց Ահմադի Նեջադը, որն այդ պաշտոնում վերընտրվեց նաև 2009թ.: Նա ներքին քաղաքականության բնագավառում կոշտ քաղաքականության կողմնակից է: Ահմադի Նեջադը, հակառակ

ԱՄՆ-ի և արևմտյան երկրների ճնշմանը, զարկ տվեց ատոմային էներգիայի արտադրությանը, և Իրանը Հայաստանից հետո դարձավ երկրորդ պետությունը, Մերձավոր և Միջին Արևելքում, որն ունի ատոմակայան:

Իրանը 1991թ. դեկտեմբերի 25-ին պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը: Իսկ 1992թ. փետրվարին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին նրանց միջև: Իրանա-հայկական համագործակցությունն ընդգրկում է քաղաքական, առևտրատնտեսական և մշակութային ոլորտները:

2013թ. Իրանում տեղի ունեցան նախագահական ընտրություններ, և Իրանի պրեզիդենտ ընտրվեց Ռուհանին: Նրա պաշտոնի ստանձնման արարողությանը ներկա էր նաև ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը:

Տեսարան Իրան-իրաքյան պատերազմից, 1980-1988 թթ.

Թուրքիան

Հետպատերազմյան առաջին տարիներին Թուրքիան գտնվում էր ծանր վիճակում: Կյանքի դժվարին պայմանները, կոռուպցիան և կամայականությունները դարձել էին սոցիալական դժգոհությունների պատճառ: Այդ իրադրության պայմաններում 1950թ. մայիսին Թուրքիայում տեղի ունեցած պառլամենտական ընտրություններում հաղթեց Դեմոկրատական կուսակցությունը: Թուրքիայի նոր նախագահ ընտրվեց ԴԿ-ի առաջնորդ Ջելալ Բայարը: Իսկ Ադնան Մենդերեսն ստանձնեց վարչապետի պաշտոնը:

Չսայած որոշ նորամուծություններին՝ Մենդերեսի կառավարությունը երկիրը հասցրել էր տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամի: Դժգոհությունը համակել էր անգամ բուրժուազիայի և կալվածատերերի որոշ շրջաններին: 1960թ. մայիսի 27-ին թուրք զինվորականները՝ գեներալ Գյուրսելի գլխավորությամբ, «երկիրը կործանումից փրկելու նպատակով», կատարեցին պետական հեղաշրջում:

1961թ. մայիսի 27-ին ընդունվեց նոր Սահմանադրություն, իսկ նոյեմբերին Գյուրսելն ընտրվեց նախագահ: 1965թ. կայացան մեջլիսի հերթական ընտրություններ: Տեղերի բացարձակ մեծամասնությունը շահեց «Արդարություն» կուսակցությունը, որի ղեկավար Սուլեյման Դեմիրելը կազմեց նոր կառավարություն: Նոր իշխանությունները ևս ի վիճակի չեղան երկիրը դուրս բերել տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամից:

1970-ական թվականների երկրորդ կեսին կրկին սրվեց ներքաղաքական

*Տեասրան Գյուրսելի հեղաշրջումից հետո,
Թուրքիա, 1960 թ. մայիս*

իրադրությունը Թուրքիայում: Սպառնալի չափեր ընդունեց ահաբեկչությունը: Անհանգիստ էր վիճակը նաև քրդաբնակ վայրերում, որտեղ գինված բախումները դարձել էին սովորական երևույթ:

1980թ. սեպտեմբերի 12-ին գինվորականները կատարեցին նոր պետական հեղաշրջում և իշխանությունը վերցրին իրենց ձեռքը: Հեղաշրջումը ղեկավարեց թուրքական բանակի շտաբի պետ, գեներալ

Քենան Էվրենը: Ստեղծվեց Ազգային անվտանգության խորհուրդ (ԱԱԽ)՝ Էվրենի գլխավորությամբ:

Պետական հեղաշրջումից հետո, դիմելով ժողովրդին, Էվրենը շարադրեց իր ծրագիրը՝ երաշխավորել սոցիալական հաշտություն, իրագործել սոցիալական արդարություն, վերահաստատել քաղաքացիական կառավարում, երբ դրա հնարավորությունն ստեղծվի, և այլն: 1983թ. Թուրքիայում վերականգնվեցին քաղաքացիական իշխանությունները: Գեներալ Էվրենը յոթ տարի ժամանակով զբաղեցրեց Թուրքիայի նախագահի պաշտոնը:

1989թ. «Անյր հայրենիք» կուսակցության ղեկավար Թուրգուտ Օզալն ընտրվեց Թուրքիայի նախագահ: 1991թ. հոկտեմբերի 20-ին կայացած պաշտամենտական ընտրություններում առավելության հասավ «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցությունը: Նրա ղեկավար Սուլեյման Դեմիրելը կազմեց կալիցիոն կառավարություն: 1993թ. մայիսին, Օզալի մահից հետո, Դեմիրելն ընտրվեց նախագահ: Վարչապետ դարձավ Թանսու Զիլլերը: Թուրքիան պաշտոնապես համարվում է աշխարհիկ պետություն: Սակայն 1990-ական թվականներին Թուրքիայում նկատվեց իսլամական ուժերի աշխուժացում և նրանց ազդեցության զգալի աճ: Դա կատարվում էր երկրում կուտակված բազմաթիվ լուրջ խնդիրների ընդհանուր ֆոնի վրա: Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքի ամենասուր խնդիրներից մեկը դարձավ քրդական հարցը: Մոտ 20 մլն կազմող քրդերը պայքարում են իրենց ազգային իրավունքների ճանաչման համար: Այդ պայքարն ուժեղացավ 1980-90-ական թվականներին, Քրդական բանվորական կուսակցության ստեղծումից հետո, որը գլխավորում էր Աբդուլլահ Օջալանը (Ապոն): Թուրքական իշխանություններն իսկական պատերազմ մղեցին քրդերի դեմ: 1999թ. փետրվարին հաջողվեց ձերբակալել և դատապարտել Օջալանին՝ նրան մեղադրելով «դավաճա-

նության» և թուրքական պետության մասնատման մեջ:

1991թ. դեկտեմբերի 16-ին Թուրքիան ճանաչեց Հայաստանի Հանրապետությունը, սակայն հրաժարվում է Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել: Դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման համար, որպես նախապայմաններ, Թուրքիան Հայաստանից պահանջում է հրաժարվել 1915թ. ցեղասպանության ճանաչման պահանջներից և Արցախի արդարացի պայքարը պաշտպանելուց: Հայաստանը մերժում է այս բոլոր նախապայմանները:

Ներկայումս Թուրքիան ակտիվացրել է իր քաղաքականությունն Անդրկովկասում և Միջին Ասիայում:

Պանթուրքիզմը կրկին բարձրացվել է պետական քաղաքականության մակարդակի: Այն իր սուր ծայրով ուղղված է Ռուսաստանի, Հայաստանի, Իրանի, ինչպես նաև արաբական երկրների դեմ և մեծ վտանգ է ներկայացնում նրանց համար:

2002թ. իշխանության գլուխ եկավ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը՝ Ռեջեփ Էրդոգանի գլխավորությամբ, որը երկար տարիներ իր ձեռքում պահեց երկրի կառավարման ղեկը:

*Սուխեյման Դեմիրելի
(ծնվ. 1924 թ.)*

Արաբական աշխարհի զարգացման միտումները

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո կազմավորվեց 18 անկախ արաբական պետություն՝ Պարսից ծոցից մինչև Ատլանտյան օվկիանոսն ընկած տարածքի վրա: Նրանք դարձան միջազգային հարաբերությունների կարևոր գործոն, և աճեց նրանց դերն ու կշիռը համաշխարհային քաղաքականության մեջ:

Արաբական աշխարհը հարուստ է նավթի վիթխարի պաշարներով և նավթի արդյունահանման համաշխարհային կենտրոններից մեկն է: Նավթի պաշարներով հարուստ են Սաուդյան Արաբիան, Իրաքը, Քուվեյթը, Լիբիան, Կատարը, Բահրեյնը: Նրանք Նավթ արտահանող երկրների կազմակերպության (OPEC) անդամ են: Նավթից ստացվող առասպելական ֆինանսական միջոցների զգալի մասն օգտագործում են տնտեսության արդիականացման, արդյունաբերական ժամանակակից ձյուղերի, ժամանակակից բանկային համակարգի զարգացման, տնտեսության մեջ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդրման, գիտական և կրթական արդիական կենտրոնների ստեղծման համար: Եվ պետք է նշել, որ նրանցից շատերն այդ բնագավառներում արձանագրել են տպավորիչ նվաճումներ:

Անկախության տարիներին արաբական երկրներում ընթանում էին բուռն քննարկումներ զարգացման ուղիների ընտրության հարցում: Այնպիսի երկրներ, ինչպես Եգիպտոսը, Իրաքը, Սիրիան, Ալժիրը, Եմենը, Լիբիան և

*Իսրայելի անկախության հռչակումը,
1948 թ., մայիս*

այլն, ընտրեցին զարգացման սոցիալիստական կողմնորոշման ուղին: Զգալի թվով երկրներ նախապատվությունը տվեցին զարգացման արևմտյան, այսինքն կապիտալիստական ուղուն: Արաբական երկրների մի խումբ էլ, մերժելով վերոնշյալ երկու ուղղություններն էլ, նախապատվությունը տվեց ավանդական և իսլամական ուղուն, անգամ շրջանառության մեջ դրվեց «իսլամական սոցիալիզմ» եզրույթը: Այդ ուղղությունը գլխավորում էր Սաուդյան Արաբիան, որի Սահմանադրությունը

պաշտոնապես համարվում է մուսուլմանների սրբազան գիրքը՝ Ալ Կորանը:

Բայց արաբական աշխարհում կա մի հարց, որը հավասարապես հուզում է բոլոր երկրներին և ուժերին: Դա «պաղեստինյան թնջուկն» է: ՄԱԿ-ի որոշման համաձայն՝ 1948թ. մայիսի 14-ին պաշտոնապես հռչակվեց անկախ հրեական պետությունը՝ Իսրայելը: Արաբական երկրները պատերազմական գործողություններ սկսեցին Իսրայելի դեմ: Այսպես առաջացավ Պաղեստինի հիմնախնդիրը, որը դարձավ արաբա-իսրայելական առձակատման և պատերազմների պատճառ: Պաղեստինյան հիմնախնդիրը, որ գոյություն ունի 1947 թվականից, ավելի քան 65 տարի, այդպես էլ չի լուծվել:

Ինչ վերաբերում է արաբական երկրների կողմնորոշմանը, ապա պետք է փաստել, որ վերոնշյալ երեք տարբերակներից և ոչ մեկը մինչև օրս չի իրականացվել: Ուստի զարգացման ուղիների կամ մոդելի հարցը շարունակում է մնալ օրակարգում:

2011-2012 թթ. սկիզբ առավ արաբական աշխարհի արդիականացման շարժումը, որը նաև հորջորջվեց «Արաբական գարուն», թեև այն տարվա եղանակների հետ որևէ առնչություն չունեցավ: Այն ընդգրկեց արաբական բոլոր երկրները՝ թե՛ Մաշրիկը և թե՛ Մադրիբը: Դրա հիմնական նպատակն էր՝ վերակառուցել և արդիականացնել արաբական հասարակությունը, պետական, կառավարական, վարչական, տնտեսական, մշակութային ողջ համակարգը:

Արաբական աշխարհում ծավալված արդիականացման շարժմանն ակտիվորեն միջամտում են արևմտյան երկրները, մասնավորապես ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան՝ ջանալով այդ շարժմանը տալ իրենց համար ընդունելի ուղղվածություն և իշխանության պառոհին նստեցնել իրենց մարդկանց: Խիստ բացասական դեր է կատարում Թուրքիան:

Արդիականացումը բարդ գործընթաց է, որը պահանջում է երկար ժամանակ և համառ պայքար: Եվ արդիականացման համար պայքարն այսօր արաբական աշխարհում շարունակվում է:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչ ավարտ ունեցան ինքնավարական շարժումներն Իրանում: Փորձե՞ք գնահատել դրանք:
2. Իրանում ո՞վ հաղթեց վարչապետ-շահի հակամարտությունում: Ո՞ւմ կողմն է ձեր համակրանքը: Ինչ անվանումով էին հայտնի 1960-1970-ական թթ. բարեփոխումները: Ո՞րն էր այդ բարեփոխումների հիմնական բովանդակությունը: Ըստ ձեզ՝ ինչն էր անընդունելի դրանցում և ինչո՞ւ:
3. Ե՞րբ է տեղի ունեցել իրանական հեղափոխությունը: Ձեր կարծիքով արդյո՞ք օրինաչափ էր այդ հեղափոխությունը: Որո՞նք են իրանական հեղափոխության արդյունքները:
4. Ձեր կարծիքով Իրան-իրաքյան պատերազմը լուծե՞ց կողմերի միջև ծագած հիմնախնդիրները: Փորձե՞ք գնահատել հետպատերազմյան շրջանում Իրանի արդիականացման ուղղությամբ իշխանությունների գործադրած ջանքերը: Ինչպե՞ս կարող եք բնութագրել հայ-իրանական հարաբերությունները:
5. Որո՞նք էին Թուրքիայի հետպատերազմյան առաջին տարիներին սոցիալական դժգոհության պատճառները: Ձեր կարծիքով Մենդերեսի գլխավորած կառավարությունն ի վիճակի՞ էր լուծելու երկրում կուտակված հիմնախնդիրները:
6. Ե՞րբ է տեղի ունեցել գեներալ Գյուրսելի զինվորական հեղաշրջումը: Ո՞րն էր հեղաշրջման նպատակը:
7. Ինչ դեր խաղաց գեներալ Էվրենի գլխավորած պետական հեղաշրջումը Թուրքիայի տնտեսական, հասարակական-քաղաքական կյանքի հետագա ընթացքի վրա: Ձեր կարծիքով ինչ ձեռքբերումներ և բացթողումներ ունեցան թուրքական քաղաքացիական իշխանությունները:
8. Ինչ եք կարծում, որո՞նք են ժամանակակից Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքի ամենասուր հիմնահարցերը: Ինչ միջոցներով են թուրքական իշխանությունները փորձում լուծել դրանք:
9. Ինչ ուղղվածություն ունի Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը մեր օրերում: Ձեր կարծիքով ինչն է խանգարում հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանը: Ինչ վերաբերմունք ունեք թուրքերի առաջ քաշած նախապայմանների վերաբերյալ: Ձեր կարծիքով այդ նախապայմանների ընդունումն ինչ հետևանքներ կարող է ունենալ ՀՀ-ի համար:
10. Ըստ ձեզ՝ անկախացումից հետո ինչը հնարավորություն

տվեց արաբական երկրներին դառնալու միջազգային հարաբերությունների կարևոր գործոն: Ինչո՞ւ արաբական պետություններն ընտրեցին զարգացման տարբեր ուղիներ: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:

- 11.** Երբ է սկսվել արաբական աշխարհի արդիականացման շարժումը: Ձեր կարծիքով ձիջտ էր այն արդիականացման շարժում համարելը: Ինչո՞ւ այդ շարժումն ընդգրկեց արաբական երկրները: Փորձե՞ք պարզել՝ հիմնականում ինչն էր ընդհանուր արաբական երկրների համար:

Լրացրե՞ք «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրները» ժամանակագրական աղյուսակը.

Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները (հետևանքները)

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ-ԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹ-ԵՐ

«Պաղեստինյան թնջուկ»

Պարտության մատնելով արաբական պետություններին (1948–49թթ. արաբա-իսրայելական պատերազմ)՝ Իսրայելը բռնագրավեց այն տարածքի 60 տոկոսը, որի վրա, բայր ՄԱԿ-ի որոշման, պետք է սրբեցվեր Պաղեստինի արաբական պետությունը: Դեռ չսրբեղծված այդ պետության տարածքի մնացած մասը բաժանվեց Եգիպտոսի և Հորդանանի միջև: Շուրջ 950 հազար արաբներ սրիպված եղան լքել հայրենի օջախները: Հաջորդ տասնամյակներում արաբա-իսրայելական պատերազմները շարունակվեցին, որոնց արդյունքում 1980-ական թթ. սկզբին Իսրայելին հաջողվեց իր հսկողության տակ վերցնել 7,5 անգամ ավելի մեծ տարածք, քան նրան հատկացվել էր 1947թ.: Գրավված հողերում սկսեցին հիմնադրվել հրեական բնակավայրեր: Դրան ի պատասխան, բռնագավթված տարածքներում 1987թ. սկսվեց արաբների սպարամբությունը (ինտիֆադա): 1988թ. Պաղեստինի ազգային խորհուրդը, որը սրբեցվել էր Ալժիրում, ազդարարեց Պաղեստինի արաբական պետության սրբեծումը: Հսկանարտությունը, որը դրանից հետո ավելի սրվեց, շարունակվում է մինչև օրս:

§21. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Միավորված ազգերի կազմակերպությունը

Ազգերի լիգայի լուծարումից հետո 1945թ. ստեղծվեց միջազգային նոր կառույց՝ Միավորված ազգերի կազմակերպությունը:

ՄԱԿ-ի հիմնադիր համագումարը բացվեց 1945թ. ապրիլի 25-ին, ամերիկյան Սան Ֆրանցիսկո քաղաքում: Նրա աշխատանքներին մասնակցում էին 50 պետությունների ներկայացուցիչներ: Համաժողովն ավարտվեց 1945թ. հունիսի 26-ին, երբ ընդունվեց ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը: Այն ուժի մեջ մտավ 1945թ. հոկտեմբերի 24-ին՝ ԱՄՆ-ի,

ՄԱԿ-ի գինանշանը

ԽՍՀՄ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Չինաստանի և անդամ պետությունների մեծ մասի կողմից նրա վավերացումից հետո: Հոկտեմբերի 24-ը յուրաքանչյուր տարի նշվում է որպես ՄԱԿ-ի օր:

ՄԱԿ-ի հիմնական մարմիններն են՝ Գլխավոր ասամբլեան, Անվտանգության խորհուրդը, Տնտեսական և սոցիալական խորհուրդը, Խնամակալության խորհուրդը, Միջազգային դատարանը և Զարտուղարությունը:

Գլխավոր ասամբլեայի նիստերը գումարվում են ամեն տարվա սեպտեմբեր ամսին: Այդ մարմինն օժտված է քննարկելու այնպիսի կարևոր հարցեր, ինչպիսիք են՝ նոր անդամների ընդունումը, պետությունների համագործակցությունը քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հումանիտար, մշակութային այլ մարզերում, խաղաղության և պատերազմի հարցեր և այլն:

ՄԱԿ-ի կարևորագույն մարմինը Անվտանգության խորհուրդն է, որը, համաձայն ՄԱԿ-ի Կանոնադրության, «կրում է միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման գլխավոր պատասխանատվությունը»: Այն կազմված է 5 մշտական և 10 ոչ մշտական անդամներից: Մշտական անդամներն են՝ ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը (նախկին ԽՍՀՄ-ի փոխարեն), Չինաստանը, Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան: Հարցերի ընդունումը հիմնված է «հինգ մշտական անդամներ» միաձայնության սկզբունքի վրա: Եթե նրանցից մեկը դեմ է քվեարկում, օգտվելով վետոյի իր իրավունքից, ապա հարցը մերժվում է:

Զարտուղարությունը բաղկացած է Գլխավոր քարտուղարից և նրա աշխատակազմից: Գլխավոր քարտուղարը ՄԱԿ-ի գլխավոր վարչական պաշ-

*Տրյուգվե Լի
(1896-1968 թթ.)*

տոնյան է, որը նշանակվում է Գլխավոր ասամբլեայի կողմից՝ Անվտանգության խորհրդի երաշխավորությամբ՝ հինգ տարի ժամանակով: ՄԱԿ-ի առաջին գլխավոր քարտուղար ընտրվեց Նորվեգիայի ներկայացուցիչ Տրյուգվե Լին: ՄԱԿ-ի պաշտոնական լեզուներն են՝ անգլերենը, իսպաներենը, չինարենը, ռուսերենը, ֆրանսերենը, արաբերենը:

ՄԱԿ-ի գլխավոր սկզբունքներն են՝ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ընդունումը որպես միջազգային իրավունքի ամենակարևոր սկզբունքներից մեկը, միջազգային համագործակցությունը, պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելը, միջազգային վեճերը խաղաղ միջոցներով

ՄԱԿ-ի նախափայրը Նյու Յորքում

լուծելը, միջազգային գործերում ուժի և ուժի սպառնալիքի գործադրումից ձեռնպահ մնալը: Անհրաժեշտության դեպքում այն կարող է որոշում ընդունել քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և այլ բնույթի պատժամիջոցների, անգամ զինված ուժ կիրառելու վերաբերյալ: ՄԱԿ-ի կարևոր խնդիրներից է մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների իրականացումը բոլորի համար՝ առանց ռասայի, լեզ-

վի, սեռի և կրոնի տարբերության: Յուրաքանչյուր պետություն, ընդունվելով ՄԱԿ-ի անդամ, պարտավոր է ընդունել նրա Կանոնադրությունը և նրանում ամրագրված սկզբունքները, որոնք ընկած են միջազգային հարաբերությունների նոր համակարգի ձևավորման հիմքում:

Հայաստանի Հանրապետությունը ՄԱԿ-ի անդամ ընտրվեց 1992թ.: ՄԱԿ-ի անդամների թիվն այսօր արդեն մոտենում է 200-ին:

Խաղաղության հիմնախնդիրը

«Սառը պատերազմի» դարաշրջանում մարդկության առջև կանգնած գլխավոր խնդիրը դարձավ՝ կանխել «սառը պատերազմի» վերածումը «տաք պատերազմի»: Օրակարգի հարց դարձան՝ խաղաղության պահպանումը, տարբեր երկրների միջև համագործակցության հաստատումը, բանակցությունների ուղիով ընթանալը՝ օգտագործելով երկխոսությունը որպես այդ նպատակին հասնելու հուսալի գործիք: Դրությունն ավելի վտանգավոր էր

դառնում այն պարզ պատճառով, որ պատերազմն անխուսափելիորեն վերածվելու էր միջուկային պատերազմի: «Սառը պատերազմի» դարաշրջանում միջուկային զենք ունեցող երկրների թիվը հասավ յոթի՝ ԱՄՆ, Ռուսաստանի Դաշնություն, Մեծ Բրիտանիա, Չինաստան, Ֆրանսիա, Հնդկաստան, ապա՝ Պակիստան և Իսրայել, որոնք այժմ արդեն միջուկային զենք ունեցող պետություններ են: Խաղաղության շարժումն ընդունեց համաշխարհային բնույթ և, բարեախտաբար, որպես այլընտրանք ընդունվեց սպառազինությունների սահմանափակման, առձակատումից համագործակցության անցնելու, լարվածության մեղմացման քաղաքականությունը: Դրանում որոշիչ եղավ ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի վճռականությունը՝ կարգավորել իրենց հարաբերությունները և առձակատումից անցնել համագործակցության:

Տարածաշրջանային պատերազմներ, ազգամիջյան բախումներ

«Սառը պատերազմը» մշտապես ուղեկցվել է տեղական՝ լոկալ, և տարածաշրջանային բազմաթիվ «տաք պատերազմներով»: Դրանցից առանձնանում են արաբ-իսրայելական հինգ պատերազմները, Լիբանան՝ ԱՄՆ-ի, Հորդանան՝ Մեծ Բրիտանիայի (1958թ.), Հունգարիա (1956 թ.) և Չեխոսլովակիա (1968թ.) խորհրդային զորքերի ներխուժումները: Տարածաշրջանային պատերազմներից պետք է նշել Վիետնամի պատերազմը՝ 1960-1970-ականներին, Թուրքիայի ներխուժումը Կիպրոս և նրա հյուսիսային շրջանների գրավումը 1974թ., խորհրդային զորքերի ագրեսիան Աֆղանստանում 1979թ., 1980-ականներին ԱՄՆ-ի ներխուժումը Գրենադա, բազմաթիվ ռազմական բախումներ և պատերազմական գործողություններ աֆրիկյան մայրցամաքում:

Ամերիկյան զենեքալները կորեական պատերազմի ժամանակ, 1950-1953 թթ.

Այդ պատերազմներին և ընդհարումներին այս կամ այն կերպ, այս կամ այն չափով մասնակցում էին աշխարհի երկու գերտերությունները՝ ԱՄՆ-ը և ԽՍՀՄ-ը: Նրանք զենք ու զինամթերք էին մատակարարում և նյութական-ֆինանսական միջոցներ հայթայթում իրենց ազդեցության ոլորտում գտնվող և իրենց կողմից հովանավորվող պետությանը, խուսափելով, սակայն, անմիջական առձակատումից:

Աշխարհում ուժերի նոր հարաբերակցության ձևավորումից հետո նվազեց նոր՝ երրորդ համաշխարհային պատերազմի վտանգը: Բայց դրանից աշխարհը չդարձավ ապահով և առանց հիմնախնդիրների:

*Հարավային Վիետնամի ազգային - ազա-
յագրական ճակատի մարտիկներ*

Հրապարակ եկան նոր մարտահրավերներ, որոնց մեջ, թերևս, ամենավտանգավորը էթնոքաղաքական հակամարտությունները և ազգամիջյան բախումներն էին: Դրանք զանգվածային բնույթ կրեցին XX դ. 80-ական թվականների վերջերին և 90-ական թվականների սկզբներին, հատկապես Խորհրդային Միության և Հարավավիայի լուծարումից հետո: Սակայն մի շարք հակամարտություններ, ինչպես արաբա-իսրայելական, քրդական, հնդկա-պակիստանյան և

այլն, ավելի հին պատմություն ունեն:

Էթնոքաղաքական հակամարտություններ ծագեցին համարյա բոլոր մայրցամաքներում: Դրանք այսօր առկա են աշխարհի տարբեր երկրներում՝ Իրաքում, Իրանում և Թուրքիայում (քրդերը), Իսպանիայում (բասկերը), Մեծ Բրիտանիայում (իռլանդացիները), Բալկաններում (Բոսնիա-Հերցեգովինա, Խորվաթիա, Կոսովո), Ինդոնեզիայում, Ֆիլիպիններում, Հնդկաստանում, Աֆղանստանում, Եթովպիայում, Նիգերիայում, Հարավային Աֆրիկայում, Մեքսիկայում և այլ երկրներում:

Մոտավոր հաշվարկներով՝ էթնոքաղաքական հակամարտությունների թիվը աշխարհի 45 երկրներում անցնում է 200-ից: Անդրկովկասում առկա են դարաբաղյան, հարավ-օսական և արխազական հակամարտությունները, որոնցից դարաբաղյանը առաջին էթնոքաղաքական հակամարտությունն էր նախկին Խորհրդային Միության տարածքում:

Էթնոքաղաքական հակամարտությունները շոշափում են շատ երկրների, այդ թվում և մեծ տերությունների ռազմավարական շահերը: Նրանք, այս կամ այն չափով ներքաշված լինելով այդ հակամարտությունների մեջ, ջանում են դրանց այնպիսի լուծումներ տալ, որոնք առավել կհամապատասխանեն իրենց շահերին: Այստեղ գլխավոր դերակատարներն են՝ ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան և այլ երկրներ: Էթնոքաղաքական հակամարտությունները կարող են վերածվել ցեղասպանության, ինչպես դա տեղի ունեցավ Ռուանդայում, Բուրունդիում և Դարֆուրում (Սուդան), կամ էթնիկական մաքրման՝ իրենց հողերից բնիկների արտաքսման: Այս վերջին երևույթը համարյա բոլոր էթնոքաղաքական հակամարտությունների մշտական ուղեկիցն է: Այդ հակամարտությունները հնարավոր է լուծել քաղաքական մեթոդներով: Դրա համար անհրաժեշտ են նոր մոտեցումներ: Ներկայումս փորձ է արվում այդ հակամարտությունները լուծել տարածքային ամբողջակա-

նության և սահմանների անխախտելիության սկզբունքի հիման վրա: Գոյություն ունի նաև ազգերի ինքնորոշման իրավունք, որը փորձ է արվում անտեսել, ինչպես Ադրբեջանը՝ Ղարաբաղի դեպքում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երբ և ինչ նպատակով ստեղծվեց ՄԱԿ-ը: Ձեր կարծիքով որո՞նք էին նրա տարբերությունները Ազգերի լիգայից: Դրանցից որը, ըստ ձեզ, կարելի է համարել թիվ մեկ սկզբունքը և ինչո՞ւ: Ինչ եք կարծում, կա՞ն սկզբունքներ, որոնք հնացել են և կարիք ունեն նորացման: Ինչ նոր սկզբունքներ կարող եք առաջարկել և ինչո՞ւ: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
2. «Մառը պատերազմի» դարաշրջանում ո՞րն էր մարդկության առջև կանգնած գլխավոր հիմնախնդիրը: Փորձե՞ք գնահատել այդ խնդրի լուծման համար համաշխարհային հանրության գործադրած ջանքերը:
3. Փորձե՞ք բացատրել «տարածաշրջանային պատերազմներ» և «ազգամիջյան բախումներ» հասկացությունները: Բերե՞ք դրանց կոնկրետ օրինակներ: Ինչ գործոններ նպաստեցին XX դարի վերջերին դրանց բռնկմանը և ծավալմանը: Ձեր կարծիքով ինչ հետևանքներ կարող են ունենալ դրանք: Որո՞նք են այդ հակամարտությունների կարգավորման սկզբունքները: Դրանցից ո՞րն եք առաջնային համարում: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը:
4. Լրացրե՞ք «Խաղաղության պահպանումը, տարածաշրջանային պատերազմները և ազգամիջյան բախումները» աղյուսակը:

Հիմնահարցերը	Բնութագրումը	Կոնկրետ դրսևորումները	Արդյունքները, հետևանքները
Խաղաղության պահպանում			
Տարածաշրջանային պատերազմներ			
Ազգամիջյան բախումներ			

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Պատերազմից հետո մարդկությունը թևակոխեց զարգացման նոր փուլ՝ «սառը պատերազմի» փուլը, և ձևավորվեց երկբևեռ աշխարհ: Պայքարն ընթանում էր ԽՍՀՄ-ի և ԱՄՆ-ի կողմից գլխավորվող երկու հակադիր ռազմաքաղաքական խմբավորումների միջև: 1949թ. ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ հիմնվեց Հյուսիսատլանտյան՝ ՆԱՏՕ, ռազմական դաշինքը, իսկ 1955թ.՝ Վարշավայի դաշինքը՝ ԽՍՀՄ-ի ղեկավարությամբ: «Սառը պատերազմին» զուգահեռ տեղի էին ունենում բազմաթիվ տեղական պատերազմներ, և աշխարհը երբեմն հայտնվում էր համաշխարհային երրորդ պատերազմի շեմին:

2. Ձևավորվեց սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգը, որի մեջ մտնում էին եվրոպական ութ, ասիական հինգ և ամերիկյան մեկ պետություն: Այն կազմավորվեց ըստ սոցիալիզմի խորհրդային մոդելի, խարսխված ամբողջատիրական համակարգի վրա:

3. Փլուզվեց գաղութային համաշխարհային համակարգը, վերացան գաղութային կայսրությունները, և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա անկախություն ստացան Ասիայի, Աֆրիկայի և Ամերիկայի քառասունից ավելի երկրներ: Նրանք կազմեցին այսպես կոչված՝ Երրորդ աշխարհը:

4. Մեծ տեղաշարժեր եղան համաշխարհային տնտեսության բոլոր ոլորտներում: Մարդկությունը թևակոխեց արդյունաբերական հասարակության երրորդ շրջափուլը, որը հանգեցրեց հետարդյունաբերական, տեղեկատվական հասարակության ձևավորմանը: Բուռն թափով զարգացան կրթական համակարգը, գիտությունը, սկսվեց տիեզերքի նվաճումը մարդու կողմից:

5. ԽՍՀՄ-ը, անցնելով «ձնհալի» և «լճացման» փուլերով, 1980-ականներին որդեգրեց վերակառուցման քաղաքականություն: Դրա ձախողումից հետո տեղի ունեցավ ԽՍՀՄ-ի, ապա նաև սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգի փլուզումը, ստեղծվեց Անկախ պետությունների համագործակցություն՝ ԱՊՀ, որին անդամակցեց նաև Հայաստանի Հանրապետությունը:

ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

§22. ԱՐԵՎՄՈՒՏՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

Արևմուտքի երկրների տնտեսական և քաղաքական զարգացման առանձնահատկությունները

Նշված ժամանակահատվածի ամենակարևոր առանձնահատկությունն արևմտյան, և ոչ միայն արևմտյան, երկրների զարգացումն էր «սառը պատերազմի» և սպառազինությունների լայնածավալ մրցակցության ավարտի, ավելի ձիշտ՝ բացակայության պայմաններում: Ամբողջ աշխարհը (այդ թվում և արևմտյան երկրները) ազատ շունչ քաշեց: Ռազմական ոլորտի համար նախատեսվող ֆինանսական հոսքերը և նյութական հնարավորություններն ուղղվեցին սոցիալ-տնտեսական ոլորտի զարգացմանը՝ մեծ թափ հաղորդելով նրա առաջընթացին: Մյուս կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ սկսվեց արևմտյան երկրների պատմության հետինդուստրիալ (հետարդյունաբերական) փուլը, որը նոր հնարավորություններ ստեղծեց այդ երկրների համալիր զարգացման համար՝ ներառելով ինչպես քաղաքական, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական և մշակութային-կրթական ոլորտները: Կարևոր առանձնահատկություն պետք է համարել այն հանգամանքը, որ հետարդյունաբերական դարաշրջանում առաջին պլան մղվեց տեղեկատվությունը: Դա բացարձակ նորություն է: Բացառիկ երևույթ են համացանցի (ինտերնետի) ստեղծումը և ներդրումը, համակարգիչների զանգվածային օգտագործումը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում:

Լայնորեն կիրառվում են համացանցի այնպիսի բաղադրիչներ՝ ինչպես էլեկտրոնային փոստը, ֆաքսը, բջջային հեռախոսները: Արդի համաշխարհային շուկան նույնպես խարսխվել է էլեկտրոնիկայի և համացանցի վրա: Այդ բոլորի արդյունքում ձևավորվել է սոցիալական նոր խավ՝ որի միջուկը կազմում են ծրագրավորողները, պարտադիր բարձրագույն կրթություն և գի-

Առաջին բջջային հեռախոսները

Համացանցից օգտվող մարդկանց խումբ

գահեռաբար խորանում են ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների հարգման և ընդլայնման գործընթացները: Նշված ժամանակահատվածում ձևավորվեց միակենտրոն աշխարհ՝ ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ:

Եվրոպական միությունը

Արևմտյան երկրների ինտեգրացումն իր գործնական արտացոլումը գտավ Եվրոպական միության (ԵՄ) ստեղծման մեջ: ԵՄ-ի կազմավորումն ընթացել է փուլ առ փուլ: Նրա հիմքերը դրվեցին դեռևս 1952թ., երբ Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան, Բելգիան, Նիդերլանդները և Լյուքսեմբուրգը հիմնեցին Եվրոպական ածխի և պողպատի միավորումը: 1957թ. նրանք ստորագրեցին համաձայնագիր Եվրոպական տնտեսական միություն ստեղծելու մասին, որն ավելի հայտնի դարձավ Ընդհանուր շուկա անունով: Այնուհետև ինտեգրացման գործընթացն անցավ մի շարք միջանկյալ փուլերով և, վերջապես, 1992թ. եվրոպական 12 երկրներ ստորագրեցին մի շարք համաձայնագրեր, և ստեղծվեց Եվրոպական միությունը: Սահմանվեցին նրա հիմնական խնդիրները, որոնք հանգում էին հետևյալին՝ ստեղծել միասնական տնտեսական, իրավական և մշակութային տարածք: Անդամ երկրների քաղաքացիները, նրանց կապիտալը և բանվորական ուժը ստացան ազատ տեղաշարժվելու իրավունք ԵՄ-ի անդամ երկրների տարածքում ստեղծվեց ԵՄ-ի միասնական դրամ՝ եվրոն, և այլն: ԵՄ-ն ազատորեն չի բացում իր դռները բոլոր ցանկացողների առջև. ունի խիստ նախապայմաններ: Նորանդամ պետությունը պետք է ունենա

Եվրոպական միության ստեղծման համաձայնագրի ստորագրումը

տնտեսական զարգացման, ազատականության և ժողովրդավարության բարձր մակարդակ. նրա բյուջեն պետք է լինի հավասարակշռված, երկիրը չպետք է գտնվի պատերազմի և բախումների մեջ և այլն: Այնուհանդերձ, ԵՄ-ի շարքերը համալրվում են, և նրա անդամների թիվը 2012թ. հասավ 27-ի:

Եվրոպական միության նստավայրը, Բրյուսել

Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս ԵՄ-ի անդամ չէ, սակայն կողմնակից է նրան անդամակցելուն: Նա համագործակցում է ԵՄ-ի և նրա զանազան կառույցների հետ: 2008թ. ընդգրկվել է Եվրոպական հարևանության քաղաքականության մեջ, իսկ 2009թ. Արևելյան գործընկերության մաս կազմեց:

Արևմուտքի զարգացած երկրները

ԱՄՆ: Ինչպես նշվել է, Ջ. Բուշ ավագը մեծ ուշադրություն չէր հատկացնում ներքին և տնտեսական հարցերին: Նրա այդ վրիպումից փայլուն օգտվեց Բիլ Քլինթոնը և հաղթականորեն մտավ Սպիտակ տուն: Նրա օրոք մշակվեց իրատեսական տնտեսական ծրագիր, որը հետևողականորեն սկսեց իրականացվել: Տնտեսական իրավիճակը բարելավվեց, ապա սկսվեց տնտեսական աննախընթաց վերելք: Ստեղծվեցին մոտ 5 միլիոն նոր աշխատատեղեր, բարձրացան աշխատավարձերը և սոցիալական նպաստները, վերացավ բյուջեի պակասորդը:

2000թ. նոյեմբերին նախագահ ընտրվեց հանրապետական Ջորջ Բուշ կրտսերը: Նրա նախագահության տարիները՝ 2000-2008 թվականները, եղան ԱՄՆ-ի պատմության ամենաձանր և խառնաշփոթ շրջաններից մեկը: 2001թ.

սեպտեմբերի 11-ին իսլամական ահաբեկիչները «ալ-Կաիդայի» ղեկավար Ուսամա բեն Լադենի հրահանգով կործանեցին Նյու Յորքում տեղակայված համաշխարհային առևտրի կենտրոնի երկու երկնաքերները՝ պատճառելով մարդկային մեծ զոհեր և ավերածություններ: Բուշ կրտսերին արտաքին հարաբերություններում հատուկ էր ագրեսիվ

Նյու Յորքի երկնաքերների ունբակոծումը ահաբեկիչների կողմից, 2001թ. սեպտեմբերի 11

*Բարաք Օբամա
(ծնվ. 1961 թ.)*

վերաբերյալ: Նա փորձում է կիրառել մի շարք բարեփոխումներ նաև ներքին քաղաքականության և տնտեսության բնագավառներում:

ԱՄՆ-ը 1991թ. դեկտեմբերի 27-ին ձանաչեց Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը, իսկ 1992թ. հունվարի 7-ին երկու երկրների միջև հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ, որոնք ունեն բարեկամական բնույթ:

Մեծ Բրիտանիա: 1997թ. կայացած պառլամենտական ընտրություններում հաղթեցին լեյբորիստները, և նոր կառավարությունը գլխավորեց նրանց առաջնորդ Թոնի Բլերը: Նա համարձակորեն ընդառաջ գնաց շոտլանդացիների և ուելսցիների ինքնավարման պահանջներին: 1997թ. Շոտլանդիայում տեղի ունեցավ հանրաքվե՝ հոգուտ սեփական պառլամենտ ստեղծելուն: Շոտլանդական պառլամենտն օրենսդրական իրավունք ստացավ տեղական հարցերում: Նույնպիսի իրավունքներով օժտվեց նաև Ուելսում ստեղծված տեղական պառլամենտը:

*Թոնի Բլեր
(ծնվ. 1963 թ.)*

քաղաքական կուրսը: Ամերիկյան զորքերը 2003թ. ներխուժեցին Իրաք, այն պատճառաբանությամբ, որ, իբր, Իրաքը գաղտնի պատրաստում է միջուկային և զանգվածային ոչնչացման քիմիական զենք: Չնայած այդ մեղադրանքը չհաստատվեց, այդուհանդերձ Իրաքի նախագահ Սադամ Հուսեյնը և նրա զինակիցները ձերբակալվեցին և կախաղան հանվեցին:

2008թ. ընտրություններում հանրապետականները պարտություն կրեցին, և ԱՄՆ-ի պատմության մեջ առաջին անգամ երկրի նախագահ ընտրվեց սևամորթը՝ դեմոկրատ Բարաք Օբաման: Նրա ակտիվ ջանքերով ամերիկյան զորքերը դուրս բերվեցին Իրաքից, սահմանվեց կոնկրետ ժամանակացույց նաև Աֆղանստանից ամերիկյան զորքերը դուրս բերելու

Սակայն Մեծ Բրիտանիայի համար ամենադժվար հարցը Հյուսիսային Իռլանդիայի՝ Օլսթերի հարցն է, որտեղ 1960-ական թվականներից արյունալի բախումներ են տեղի ունենում մեծամասնություն կազմող բողոքականների ու փոքրամասնություն կազմող կաթոլիկների միջև: Կաթոլիկները ձգտում են միանալ Իռլանդիային, մինչդեռ բողոքականները ցանկանում են մնալ Մեծ Բրիտանիայի կազմում: Բլերին հաջողվեց հասնել պատերազմող կողմերի միջև զինադադարի հաստատմանը և հարցի լուծումը տեղափոխել քաղաքական բանակցությունների դաշտ:

2007թ. Բլերին փոխարինեց նրա կուսակից Բրաունը,

որն աչքի չընկավ պետությունը ղեկավարելու մեծ կարողությամբ, և դրանից հետո կայացած հաջորդ ընտրություններում հաղթեցին պահպանողականները:

Մեծ Բրիտանիան 1991թ. դեկտեմբերի 12-ին ճանաչեց Հայաստանի Հանրապետությունը: Հաստատվեցին դիվանագիտական և բարեկամական հարաբերություններ:

Ֆրանսիա: 1995թ. նախագահ ընտրվեց Փարիզի քաղաքագլուխ

Ժակ Շիրակը: Նա կողմնակից էր ազատ ձեռներեցությանը, լինալողության խիստ ռեժիմի հաստատմանը և դեմ էր սոցիալական ապահովության համար հատկացումների ավելացմանը: Հետևողականորեն կիրառելով իրեն նախընտրելի այդ սկզբունքները՝ Շիրակին հաջողվեց հասնել զգալի հաջողությունների տնտեսության զարգացման, արդիականացման և ֆրանսիական ժողովրդի կենսամակարդակը բարձրացնելու ուղղությամբ: Ժակ Շիրակը, ինչպես և իր նախորդները, կողմնակից էր եվրոպական ինտեգրացմանը և ԵՄ-ի հետագա ամրապնդմանը:

2007թ. Ֆրանսիայի նոր նախագահ ընտրվեց Նիկոլա Մարկոզին: Նա ձգտում էր կայունացնել երկրի ներքաղաքական իրավիճակը, կարգավորել օտարերկրացիների ներգաղթը, ֆրանսիական օրենքներին ենթարկել ներգաղթյալներին, մասնավորապես մուսուլմաններին: Նրա նախագահության շրջանում ավելի ամրապնդվեց ֆրանս-գերմանական համագործակցությունը ԵՄ-ի շրջանակներում: Կողմ լինելով ԵՄ-ի ընդարձակմանը՝ Մարկոզին, սակայն, դեմ էր Թուրքիայի անդամակցությանը ԵՄ-ին, գտնելով, որ նա դեռևս չի հասունացել և չի բավարարում ԵՄ-ի անդամ դառնալու պահանջները: Ֆրանսիան վարում էր ակտիվ քաղաքականություն աշխարհի տարբեր կողմերում առաջացող կոնֆլիկտները լուծելու հարցում:

2012թ. կայացած ընտրություններում Նիկոլա Մարկոզին պարտություն կրեց, և հաղթանակեց սոցիալիստ Հոլանդը: Սոցիալիստները մեծամասնություն կազմեցին նաև նորընտիր պառլամենտում:

Ֆրանսիան 1992թ. հունվարի 3-ին ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը, փետրվարի 24-ին հաստատել դիվանագիտական հարաբերություն-

Բախում կաթոլիկների և բողոքականների միջև, Հյուսիսային Իռլանդիա

*Ժակ Շիրակ
(ծնվ. 1932 թթ.)*

*Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված քննարկում
Տրանսիայի Ազգային ժողովում*

*Տրանսիայի նախագահ Ն. Սարկոզին և
Գերմանիայի կանցլեր Ա. Մերքելը*

խարհի ամենագարգացած և տնտեսապես հզոր պետություններից մեկը:

Իտալիա: Իտալիան արդի աշխարհի գարգացած պետություններից մեկն է և որոշակի կշիռ ունի, մանավանդ եվրոպական գործերում: Նա ԵՄ-ի հիմնադիր պետություններից է և այսօր մեծ դեր է խաղում նրա պահպանման ու ամրապնդման գործում: Վերջին տասնամյակում Իտալիան մեծ ջանքեր է գործադրում իր տնտեսությունն արդիականացնելու, արդյունաբերության մրցունակ ձյուղեր ստեղծելու և զարգացնելու ուղղությամբ: Նրա կարևոր ձեռքբերումներից է որակյալ, մրցունակ ապրանքների արտադրությունը: Նշանակալի են նաև Իտալիայի նվաճումները ժողովրդավարության զարգացման, մարդու իրավունքների հարգման, կրթական համաշխարհային նոր՝ Բոլոնիայի միջազգայնորեն ընդունված համակարգի ստեղծման բնագավառներում և այլն: Սակայն

*Սիլվիո Բերլուսկոնի
(ծնվ. 1936 թ.)*

ներ, իսկ 1998-ին ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը:

Գերմանիա: Միավորումից հետո Գերմանիայի առջև ծագան նոր խնդիրներ: Դրա պատճառն այն էր, որ ԳԴՀ-ն իր զարգացման մակարդակով զգալիորեն հետ էր մնում ԳՖՀ-ից: Անհրաժեշտ էր նրա տնտեսությունը վերակառուցել շուկայական տնտեսության սկզբունքներին համապատասխան և հարթահարել տեխնիկական հետամնացությունը:

Այդ գործընթացներն ավելի արագացան, երբ 2005թ. կանցլերի պաշտոնը զբաղեցրեց Անգելա Մերքելը: Նրա գլխավորությամբ Գերմանիան կարողացավ լուծել այդ խնդիրները, կատարեց վիթխարի քայլեր տնտեսության զարգացման և արդիականացման ուղղությամբ՝ դառնալով աշ-

Իտալիան աչքի է ընկնում քաղաքական անկայունությամբ: Նա այն երկրներից է, որտեղ հաճախ են փոփոխվում կառավարությունները: Այդ բնագավառում առաջնությունը վարչապետ Սիլվիո Բերլուսկոնիին է, որը միայն վերջերս հրաժեշտ տվեց քաղաքականության ոլորտին: Նրա փոխարեն 2011 թ. վարչապետի պաշտոնը ստանձնեց Մուտին, որը լիբերալ թևից է: Նրա առջև կանգնած են լուրջ տնտեսական և ֆինանսական խնդիրներ՝ կապված Իտալիայի տնտեսությունն առողջացնելու՝ ԵՄ-ի պահանջների հետ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են Արևմուտքի երկրների տնտեսական և քաղաքական զարգացման առանձնահատկությունները արդի փուլում: Փորձե՞ք բնութագրել հետարդյունաբերական հասարակությունը: Ձեր կարծիքով ի՞նչ ուղղությամբ են զարգանալու արդի գործընթացները: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը:
2. Փորձե՞ք պարզել Արևմտյան երկրների ինտեգրացման գործընթացը: Եվրոպական միության (ԵՄ) հիմնական խնդիրներից որո՞նք եք դուք ավելի կարևորում և ինչո՞ւ: Ձեր կարծիքով արդյո՞ք օրինաչափ էր ԵՄ-ի ստեղծումը: Ի՞նչ է ԵՄ-ն ձեզ համար: Փորձե՞ք պարզել՝ ի՞նչ կարող է տալ մեզ Հայաստանի՝ ԵՄ-ին անդամակցությունը:
3. Ձեր կարծիքով որո՞նք էին հետաառաջատերազմյան շրջանում ԱՄՆ-ի ներքին և արտաքին քաղաքականության բնորոշ գծերը և առանձնահատկությունները: Բ. Քլինթոնից մինչև Բ. Օբամա ԱՄՆ-ի նախագահներից ո՞ւմ կառանձնացնեք դուք և ինչո՞ւ: Փորձե՞ք բնութագրել նրան: Ի՞նչ եք կարծում, ո՞րն է այսօր ԱՄՆ-ի դերն աշխարհում: Բերե՞ք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:
4. Ո՞ր թվականի պաշլամենտական ընտրություններում հաղթեցին լեյբորիստները: Ո՞ւմ գլխավորությամբ կազմվեց նոր կառավարություն: Հատկապես ո՞ր հարցում լեյբորիստական կառավարությունը հանդես բերեց վճռականություն: Ինչպե՞ս լուծվեց այդ հարցը: Փորձե՞ք գնահատել Թ. Բլերի գործունեությունը: Ինչպե՞ս կարող եք բնութագրել հայ-բրիտանական հարաբերությունները:
5. Ե՞րբ է Ժակ Շիրակը ընտրվել Ֆրանսիայի նախագահ: Նշե՞ք այն խնդիրները, որոնք նախընտրելի էին նրա վարած ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ: Փորձե՞ք գնահատել նրա գործունեությունը: Ի տարբերություն Ժ. Շիրակի՝ ո՞ր հարցերն էին կազմում Ն.Սարկոզիի գործունեության առանցքը: Ո՞վ և ե՞րբ փոխարինեց նախագահական ընտրություններում պարտություն կրած Սարկոզիին: Ի՞նչ կարող եք ասել նրա մասին: Ձեզ գոհաց-

նում են հայ-ֆրանսիական ներկա հարաբերությունները: Հիմնավորենք ձեր պատասխանը:

6. Միավորումից հետո որո՞նք էին Գերմանիայի առջև ծառայած նոր խնդիրները: Վերջին շրջանում Գերմանիայի պետական գործիչներից ո՞ւմ գործունեության հետ են կապվում դրանց լուծման գործընթացի արագացված տեմպերը: Փորձե՞ք գնահատել այդ գործչին: Ձեր կարծիքով կարելի՞ է այսօր լուծված համարել Գերմանիայի միավորմամբ պայմանավորված հիմնահարցերը:
7. Փորձե՞ք բնութագրել Իտալիայի վերջին տասնամյակների նվաճումները: Ո՞ր բնագավառներում են ակնառու Իտալիայի ձեռքբերումները: Ձեր կարծիքով ո՞րն է Իտալիայի քաղաքական կյանքի բնորոշ գիծը: Ինչպե՞ս կարող եք գնահատել Ս. Բերլուսկոնիի գործունեությունը: Ո՞վ է Բերլուսկոնիի փոխարեն ստանձնել վարչապետի պաշտոնը: Որո՞նք են նրա առջև ծառայած խնդիրները:
8. Լրացրե՞ք «Արևմուտքի երկրներն արդի փուլում» աղյուսակը:

Երկրները	Պետության ղեկավարները	Տարեթվերը	Իրադարձությունները կամ միջոցառումները	Արդյունքները (հետևանքները)
ԱՄՆ				
Մեծ Բրիտանիա				
Ֆրանսիա				
Գերմանիա				
Իտալիա				

§23. ՀԵՏԽՈՐՀՐԳ-ԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

Հետխորհրդային երկրների քաղաքական և տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունները

Այդ ժամանակաշրջանն ընդգրկում է նախկին խորհրդային հանրապետությունների անկախ պետությունների վերակազմավորման և զարգացման գործընթացը: Հայտնի է, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ստեղծվեցին 15 անկախ պետություններ (Ռուսաստանի Դաշնությունը, Ուկրաինան, Բելառուսը, երեք մերձբալթյան պետությունները՝ Լատվիան, Լիտվան, Էստոնիան, երեք անդրկովկասյան պետությունները՝ Հայաստանը, Վրաստանը, Ադրբեջանը, և հինգ միջինասիական պետությունները՝ Ղազախստանը, Ղրղզստանը, Թուրքմենստանը, Տաջիկստանը և Ուզբեկստանը), որոնցից 1991թ. կազմավորված Անկախ պետությունների համագործակցությանն (ԱՊՀ) անդամակցեցին միայն 11 պետություն, բացառությամբ մերձբալթյան երեք պետությունների և Վրաստանի:

ԱՊՀ անդամ բոլոր երկրների առջև կանգնեցին բազում պետական, քաղաքական և տնտեսական խնդիրներ, որոնց մի մասն ընդհանուր էր նրանց բոլորի համար, իսկ մի մասն էլ յուրահատուկ էր այս կամ այն պետությանը: Ընդհանուր խնդիրների մեջ առաջին հերթին պետք է նշել ամբողջատիրական վարչահրամայական համակարգի վերացումը: Այդ գործընթացը ընդհանուր առմամբ հաջող ընթացավ ԱՊՀ անդամ երկրների մեծ մասում: Կոմունիստական կուսակցությունները հեռացվեցին իշխանությունից, անցկացվեցին ընտրություններ: Գերագույն խորհուրդների փոխարեն ձևավորվեցին Ազգային ժողովներ, ընդունվեցին նոր ազգային սահմանադրություններ, ամենուր հաստատվեց նախագահական կամ կիսանախագահական կառավարման համակարգ:

Մյուս կարևոր հիմնախնդիրը տնտեսության զարգացման մոդելի ընտրության հարցն էր: ԱՊՀ բոլոր երկրները, մի մասը արագ, մի մասն էլ ավելի դանդաղ, հրաժարվեցին ոչ միայն սոցիալիստական կառավարման, այլև սոցիալիստական տնտեսա-

ԱՊՀ-ի զինանշանը

ԱՊՀ-ի երկրների ղեկավարների հանդիպում

*Տեսարան վարդերի հեղափոխությունից,
Վրաստան, 2003թ., նոյեմբեր*

*Տեսարան նարնջագույն հեղափոխությունից,
Ուկրաինա, 2004թ., նոյեմբեր*

հակառակորդներին ֆիզիկապես վերացնելու մեթոդը: Անհետատես քաղաքականության, տնտեսական զարգացման օրինաչափությունները ոտնահարելու հետևանքով շեշտակի անկում ապրեց ԱՊՀ երկրների տնտեսությունը, որն ուղեկցվում էր աշխատատեղերի կրճատումով, գործազրկության աճով, գների անկասելի բարձրացումով, խորհրդանշական աշխատավարձով և այլն: Դա իր հերթին բերեց արտագաղթ, գլխավորապես դեպի Ռուսաստան, ինչպես նաև ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Իսպանիա, Բելգիա, Գերմանիա, Մեծ Բրիտանիա և այլ երկրներ: ԱՊՀ մի շարք երկրներում՝ Ռուսաստանում, Հայաստանում, Ուկրաինայում, Մոլդովայում և այլուր, սկսվեց դեմոգրաֆիկ՝ ժողովրդական անկում: Վերոնշյալ բացասական երևույթները ԱՊՀ բոլոր երկրներում հանգեցրին սոցիալական բևեռացման՝ մի կողմում աղքատացում և թշվառություն, իսկ հակառակ կողմում՝ ճոխ ու հարուստ կյանք՝ վիլլաներ, այդ թվում արտասահմանյան երկրներում, թանկարժեք մեքենաներ, ռեստորանային շքեղ կյանք, ինչը դարձավ այսպես կոչված՝ նորաթուխ օլիգարխիայի, դուրսպրծուկների կենսաձևը: Մեկը մյուսին փոխարինող կառավարությունները, չնայած անպագոգոռ խոստումներին, լուրջ քայլեր

կան համակարգից: Նոր տնտեսական համակարգի հիմքում դրվեցին մասնավոր սեփականության հաստատման, ազատական շուկայական հարաբերություններին անցման, մասնավոր ձեռներեցության խրախուսման սկզբունքները: Սեփականացվեցին գործարանները, ֆաբրիկաները, ներքին և արտաքին առևտրի ոլորտը, լուծարվեցին կոլտնտեսությունները, մասնավոր սեփականության սկզբունքը ներթափանցեց կրթության, մասնավորապես բարձրագույն կրթության ոլորտը: Այդ բոլորն իրականացվում էին բարբարոսական մեթոդներով, որոնք ավելի շուտ թալանի և կողոպուտի բնույթ էին կրում: Պատահական չէր, որ նման տնտեսական քաղաքականությունը տնտեսագիտության մեջ ստացավ «վայրի սեփականաշնորհում» անվանումը: Այդ պայմաններում գլուխ բարձրացրին անհագուրդ ազահությունը, կաշառակերությունը, հովանավորչությունը, քաղաքական

չէին ձեռնարկում դրությունը բարելավելու ուղղությամբ: Դա պարարտ հող հանդիսացավ 2000-ական թվականների սկզբներին Վրաստանում, Ուկրաինայում և Դրոլըզստանում Արևմուտքի կողմից հրահրվող և պաշտպանվող գունավոր՝ «վարդերի» և «նարնջի» հեղափոխությունների համար, որոնք սակայն ոչինչ չփոխեցին:

ԱՊՀ-ն 1991 թվականից մինչև մեր օրերը

1991 թվականից մինչև մեր օրերը մեծ ջանքեր են գործադրվում ԱՊՀ-ն հաստատուն կառույցի վերածելու ուղղությամբ:

Բոլորին տեսանելի էր, որ ԱՊՀ-ն կուռ և համակարգված կառույց չէր, և անհրաժեշտ էին որոշ քայլեր այն ամրապնդելու համար: Սակայն մյուս կողմից ԱՊՀ անդամ երկրները, թերևս բացառությամբ Ռուսաստանի Դաշնության, մտավախություն ունեին, որ այն կարող է վերածվել նախկին ԽՍՀՄ-ի նման մի ինչ-որ կառույցի, որը նրանց համար ընդունելի չէր: Մտավախություններն ավելի ամրապնդվեցին, երբ նախագահ Բորիս Ելցինի թույլ վարչակարգը (1991-1999թթ.), փոխարինվեց նախագահ Վլադիմիր Պուտինի (2000-2008թթ.) ամուր ձեռքի վարչակազմով, որն իր շարունակությունն ունեցավ ի դեմս Անատոլի Մեդվեդևի (2009-2012թթ.) վարչակարգի:

ԱՊՀ-ն դեռևս 1993թ. օժտվել էր համապատասխան Կանոնադրությամբ, ըստ որի՝ որպես գլխավոր գործադիր մարմին հաստատվեց Գործադիր կոմիտեն: Նրա նախագահը Գործադիր կոմիտեն ղեկավարում է ռոտացիոն սկզբունքով, ըստ այբբենական կարգի, և փոխարինվում է յուրաքանչյուր տարի: Դա մշտապես գործող մարմին է, որի անդամներն են այն բոլոր երկրների նախագահները, որոնք ստորագրել են ԱՊՀ-ի Կանոնադրությունը: Նշենք, որ այդ կարևոր փաստաթուղթը չէին ստորագրել Ուկրաինան, Թուրքմենիան և Մոլդովան: Փաստորեն մշտական հանձնաժողովների կարգավիճակով են գործում նաև ԱՊՀ երկրների վարչապետների, պաշտպանության նախարարների, արտաքին գործերի նախարարների և Ազգային անվտանգության խորհուրդների քարտուղարների համաժողովները: Շատ կարևոր մարմին է համարվում Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությունը (ՀԱՊԿ), որը սակայն չի ընդգրկում ԱՊՀ-ի բոլոր անդամ երկրներին: Նրա անդամներն են վեց պետություն՝ Բելառուսը, Հայաստանը, Ղազախստանը, Դրոլըզստանը, Ռուսաստանը և Տաջիկստանը: Նրա կազմից վերջերս դուրս եկավ Ուզբեկստանը: ՀԱՊԿ-ի գլխավոր խնդիրն է՝ ապահովել անդամ երկրների ազգային անվտան-

ԱՊՀ-ի և նրա անդամ երկրների դրոշները

ՀԱՊԿ-ի անդամ երկրների զինվորների շքերթ

*Տեսարան ռուս-վրացական պայքերագմից,
2008 թ. օգոստոս*

տնտեսական գոտի ստեղծելու վերաբերյալ, որը բաց է ԱՊՀ-ի անդամ բոլոր երկրների առջև: Բայց մինչև օրս նրանցից և ոչ մեկը չի հայտարարել այդ պայմանագրին միանալու մտադրության մասին:

Հարկ է նշել, որ կան որոշակի տարաձայնություններ և հակասություններ ԱՊՀ անդամ երկրների միջև, որոնցից ամենահինը Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրն է, որն ազդում է հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վրա: Սուր բնույթ են կրում ռուս-վրացական հակասությունները Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի շուրջ, որոնք 2008թ. օգոստոսին վերածվեցին պատերազմի: Վրաստանը պարտություն կրեց, իսկ Ռուսաստանը ճանաչեց Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի անկախությունը: Ավելացնենք, որ տարաձայնություններ գոյություն ունեն նաև Ռուսաստանի և Մոլդովայի միջև Մերձդնեստրիայի հարցի շուրջ: Հարթ չեն ընթանում նաև Ռուսաստանի հարաբերությունները Ուկրաինայի և Բելառուսի հետ: Վերջապես անվտանգ գոտի չի կարելի համարել Կենտրոնական Ասիան, որտեղ մշտապես իրենց զգացնել են տալիս հակասությունները տաջիկների, ուզբեկների և դրոբզների միջև:

Հայաստանը և ԱՊՀ երկրները

Հիշեցնենք, որ Հայաստանը շատ ակտիվ քաղաքականություն է վարում ԱՊՀ-ի շրջանակներում՝ գործարար և բարեկամական հարաբերություններ հաստատելով Ռուսաստանի, Բելառուսի, Ուկրաինայի, Վրաստանի և մյուս երկրների հետ: Ինչպես նշվել է, ԱՊՀ անդամ երկրներից Ադրբեջանը միակ

պետությունն է, որի հետ Հայաստանը չունի դիվանագիտական հարաբերություններ:

Հայաստանը և Ռուսաստանը ԱՊՀ անդամ միակ պետություններն են, որ դեռևս 1997թ. օգոստոսին ստորագրել են «Քարեկանության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմանագիր», որը մինչև օրս ծառայում է Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերին: Այդ պահից ի վեր հայ-ռուսական հարաբերությունները երկու կողմերն էլ որակում են որպես ռազմավարական հարաբերություններ: Հայաստանը Ռուսաստանին տրամադրել է ռազմակայան Գյումրիում, որտեղ հայ և ռուս սահմանապահները համատեղ պաշտպանում են Հայաստանի պետական սահմանները, այդ թվում և նրա թուրքական հատվածը: 2011թ., Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ Ա. Մեդվեդևի՝ Հայաստան պետական այցի շրջանակներում, կողմերը եկան համաձայնության՝ երկարաձգել ռազմակայանի գործողության ժամկետը հիսուն տարով: Շատ ակտիվ է Հայաստանի գործունեությունը ՀԱՊԿ-ում՝ ԱՊՀ-ի ամենակարևոր մարմիններից մեկում: Հայաստանը հիանալի է դրսևորել իրեն այդ կառույցի նախագահի պաշտոնում, մեծապես նպաստում է նրա՝ որպես միջազգային կառույցի կայացմանը: ՀԱՊԿ-ն պարբերաբար զորավարժություններ է անցկացնում Հայաստանի տարածքում՝ ռազմական ժամանակակից զենքի տեսակների օգտագործմամբ, որը կարևոր է Հայաստանի զինված ուժերի կատարելագործման և մարտունակության բարձրացման տեսանկյունից:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են հետխորհրդային երկրների քաղաքական և տնտեսական զարգացման ընդհանուր գծերը և առանձնահատկությունները: Ձեր կարծիքով ձրն է հետխորհրդային երկրների կողմից տնտեսության զարգացման նույն մոդելի ընտրության

ՀԱՊԿ անդամ պետությունների խորհրդարանների պաշտպանության և անվտանգության մշտական հանձնաժողովների նախագահների համակարգող խորհրդակցության նիստ Երևանում

Ռուսաստանի նախագահ Վ. Մեդվեդևը Հայաստանում

հիմնական պատճառը: Փորձե՛ք գնահատել հետխորհրդային երկրներում կատարված փոփոխությունները: Ի՞նչ եք կարծում, ի՞նչ նպատակներ էին հետապնդում դրաի միջամտությունները այդ երկրներում ընթացող գործընթացներին: Հիմնավորե՛ք ձեր կարծիքը:

2. Երբ է ստեղծվել Անկախ պետությունների համագործակցությունը (ԱՊՀ) և ի՞նչ խնդիրներ պետք է լուծեր: Փորձե՛ք պարզել ԱՊՀ-ի հիմնական տարբերությունները ԽՍՀՄ-ից: Որո՞նք են ԱՊՀ-ի գլխավոր կառույցները: Ի՞նչ եք կարծում, զարգացման ի՞նչ միտումներ է հանդես բերում ԱՊՀ-ն: Ի՞նչ վերաբերմունք ունեք ԱՊՀ-ի նկատմամբ: Կարո՞ղ ենք ասել, որ այն վերածվել է կայուն միջազգային կառույցի: Ձեր կարծիքով ԱՊՀ-ի ներսում ծագած բոլոր խնդիրները հնարավոր է լուծել այդ կառույցի շրջանակներում: Բերե՛ք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին:
3. Ի՞նչ եք կարծում, արդյո՞ք Հայաստանի անդամակցությունը ԱՊՀ-ին բխում էր մեր ժողովրդի շահերից: Որքանո՞վ կարող է ԱՊՀ-ն նպաստել ՀՀ-ի առջև ծառայած ազգային խնդիրների լուծմանը: Հիմնավորե՛ք ձեր պատասխանը:
4. Լրացրե՛ք «Հետխորհրդային երկրներն արդի փուլում» ժամանակագրական աղյուսակը:

Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները (հետևանքները)

§24. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԵՏԱՆՈՒՂՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Նոր աշխարհակարգի խնդիրը

Աշխարհի միակ գերտերությունը, ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, մնաց ԱՄՆ-ը: Այդ պատճառով ընդունված է ասել, որ աշխարհը 1990-ական թվականներին դարձավ միակենտրոն կամ միաբևեռ: ԱՄՆ-ը բացեիբաց հայտարարում է ժամանակակից աշխարհի ռազմաքաղաքական և ֆինանսատնտեսական առաջնորդի իր դերը պահպանելու մասին և ոչ մի մտադրություն չունի դրանից հրաժարվելու կամ որևէ երկրի հետ կիսելու:

Ստեղծված միաբևեռ աշխարհում ԱՄՆ-ը ավելի ու ավելի է դառնում թելադրող կենտրոն: Նա աշխարհի հիմնական և կարևոր գոտիները՝ Արևմտյան Եվրոպան, Անդրկովկասը, Միջին Ասիան, Մերձավոր Արևելքը, արևմտյան ողջ կիսագունդը և այլ շրջաններ, հայտարարել է իր համար կենսական նշանակություն ունեցող տարածքներ, որտեղ չի հանդուրժում այլ պետությունների շահերի գերակայությունը: Նա ձգտում է համաաշխարհային զարգացմանն այնպիսի ընթացք տալ, որն առավելագույնս համապատասխանի իր ազգային-պետական շահերին: Ուժերի նոր հավասարակշռությունը և միջազգային նոր իրադրությունը լուրջ անհանգստություն են առաջացնում աշխարհի տարբեր երկրներում: Շատ ժողովուրդներ և երկրներ մտահոգված են, որ ԱՄՆ-ը և նրա ղեկավարության ներքո գտնվող ՆԱՏՕ-ն կարող են իրենց վրա վերցնել միջազգային ժանդարմի ֆունկցիաներ, միջամտել իրենց ներքին գործերին ու զանազան հակամարտությունների լուծմանը:

Արդեն հնչում են վճռական ձայներ բազմակենտրոն աշխարհակարգի վերականգնման անհրաժեշտության մասին:

Ուժերի նոր հարաբերակցությունը և փոփոխություններ միջազգային հարաբերություններում

Խորհրդային Միության փլուզումից և «սառը պատերազմի» ավարտից հետո ձևավորվեցին նոր միջազգային հարաբերություններ, և ԱՄՆ-ը մնաց աշխարհի միակ գերտերությունը: Բիլ Բլիսթոնը երկրի արտաքին քաղաքականությունը վերակառուցեց՝ ելնելով այդ իրողությունից: Նա լայնորեն կիրառում էր բազմազգ ռազմական ուժերը՝ քաղաքական կնձռոտ հարցերն ի նպաստ ԱՄՆ-ի լուծելու համար: Այդ քաղաքականությունը կիրառեց Սոմալիում, Հայիթիում, Պարսից ծոցում և Բալկաններում:

Միջազգային հարաբերություններում տեղի ունեցան վերադասավորումներ՝ հոգուտ ԱՄՆ-ի և նրա արևմտյան դաշնակիցների: Վարչական պայմանագրի կազմակերպության ինքնալուծարումից հետո չափազանց մեծացավ ՆԱՏՕ-ի դերը: ԱՄՆ-ի նախաձեռնությամբ և ճնշման ներքո ՆԱՏՕ-ն 1999թ. մարտին իր գորքերը, որի միջուկը կազմում են ամերիկյան, անգլիական և ֆրանսիական ուժերը, մտցրեց Հարավսլավիայի Կոսովոյի մարզ՝ այբանացիներին սերբերից պաշտպանելու պատրվակով: Փաստորեն, Հարավսլավիայի դեմ իսկական պատերազմական գործողություններ ծավալվեցին: Նատոյական գորքերը տեղաբաշխվեցին նաև Աֆղանստանում, որտեղից խորհրդային զորքերն արդեն հեռացել էին: Նրանք ռազմական գործողություններ ծավալեցին այդ երկրում: Տեղի ունեցավ ևս մեկ կարևոր իրադարձություն: ԱՄՆ-ը և ԵՄ-ի անդամ երկրները լուրջ քայլեր ձեռնարկեցին ՆԱՏՕ-ն դեպի արևելք ընդարձակելու ուղղությամբ և հասան տպավորիչ հաջողությունների: Վարչական պայմանագրի նախկին անդամներ Լեհաստանը, Հունգարիան և Չեխիան, հակառակ Ռուսաստանի դիմադրության, 1998թ. ընդունվեցին ՆԱՏՕ-ի անդամ: Հետագայում նրան անդամակցեցին նաև արևելաեվրոպական մի շարք այլ երկրներ՝ Ռումինիան, Բուլղարիան, Սլովակիան, նախկին խորհրդային հանրապետություններ Լատվիան, Լիտվան, Էստոնիան և այլն: Այսօր ՆԱՏՕ-ում ընդգրկված է 28 պետություն: ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու մասին բացահայտորեն երազում են Վրաստանը, Ուկրաինան և մի շարք այլ երկրներ, չի բացառվում նաև Ադրբեջանը: Դա անհանգստացնում է Ռուսաստանին, քանի որ նա ՆԱՏՕ-ի ընդարձակումը դեպի արևելք դիտում է որպես ԱՄՆ-ի դիրքերի հետագա ամրապնդում և սպառնալիք իր ազգային անվտանգությանը: Ռուսաստանը, որը բավականին թուլացել էր Բ. Ելցինի նախագահության շրջանում, գործնականում ոչ մի հնարավորություն չունի կանխելու ՆԱՏՕ-ի՝ դեպի արևելք ընդարձակվելու միտումները:

Բ. Զլինյոնի հանդիպումը Կոսովո ուղարկվող՝ ՆԱՏՕ-ի զինվորների հետ

Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա նրա դեկլարությունը բազմիցս պաշտոնապես հայտարարել է, որ իր քաղաքական օրակարգում չկա ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարց: Սակայն դա չի խանգարում, որ մի շարք բնագավառներում գործնական հա-

րաբերություններ հաստատվեն ՆԱՏՕ-ի և Հայաստանի Հանրապետության միջև: Առանձնապես պետք է նշել Հայաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև 2005թ. ստորագրված Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիրը: Հայաստանի տարածքում անցկացվել են ՆԱՏՕ-ի զորքերի և հայկական զորքերի համատեղ զորավարություններ, գինավարություններ:

ՆԱՏՕ-ի զորքերի մուտքն Աֆղանստան

Օրեցօր իր միջազգային դիրքերն է ամրապնդում ԵՄ-ն, որի անդամ երկրները մասնակցում են միջազգային հարաբերություններում արևմտյան երկրների դիրքերն ամրապնդելու բոլոր կարևոր գործողություններին:

Ինչ վերաբերում է կենտրոնի հարցին, ապա այն՝ միակենտրոն, երկկենտրոն կամ բազմակենտրոն, մեկ անգամ ընդմիջտ ստրված երևույթ չէ: Կենտրոնի յուրահատկություններից մեկը նրա շարժական լինելու հանգամանքն է, այսինքն այն մշտապես փոփոխվում է թե՛ թվաքանակի և թե՛ կոնկրետ պետության առումով: «Մտոր պատերազմին» հաջորդեց միակենտրոն կամ միաբևեռ աշխարհը: Այժմ մարդկությունը գտնվում է համաշխարհային կամ միջազգային կենտրոնի հերթական տեղաշարժի նախօրյակին: ԱՄՆ-ի գերակայությամբ ձևավորված միակենտրոն աշխարհն արդեն սպառել է իրեն:

Տեսարան Իրաքի ունկրծությունից

Կենտրոնի մյուս յուրահատկությունն այն է, որ միջազգային հարաբերությունների կենտրոնը ոչ ընտրվում է միջազգային հանրության կողմից, ոչ էլ նշանակվում որևէ մարմնի, թեկուզ և ամենահեղինակավոր միջազգային կազմակերպության կողմից: Փոփոխությունը քաղաքական, ռազմավարական, տնտեսական նոր իրողությունների արդյունք է: Մարդկային հասարակությունն այժմ թևակոխել է զարգացման նոր փուլ, երբ տեղի է ունենում միջազգային հարաբերությունների կենտրոնի հերթական տեղաշարժը:

Իսկ ու՛ր է տեղաշարժվում միջազգային հարաբերությունների կենտրո-

*Հենրի Քիսինջեր
(ծնվ. 1923 թ.)*

նր: Համաշխարհային գործընթացները ցույց են տալիս, որ միջազգային հարաբերությունների կենտրոնը Արևմուտքից տեղափոխվում է Արևելք: Արևելքը համարվում է համաշխարհային կենտրոնի միակ արժանի թեկնածու, իսկ ավելի կոնկրետ՝ նրա Հարավարևելյան ասիական գոտին: Այստեղ են գտնվում այնպիսի հսկաներ, ինչպես Չինաստանը, Հնդկաստանը, Ճապոնիան և նրանց հարակից երկրները: Այստեղ են կենտրոնացված մեր մոլորակի մարդկության հիմնական մասը, բնական ռեսուրսների վիթխարի պաշարները, արդյունաբերության, առևտրի, ֆինանսների անպառելի ներուժը, համաշխարհային շուկաները: Դա բարձր տեխնոլոգիաների զարգացման համաշխարհային կենտրոններից մեկն է: Այս գոտում են գտնվում աշխարհի միջուկային զենք ունեցող յոթ երկրներից երեքը՝ Չինաստանը, Հնդկաստանը և Պակիստանը: Չինաստանն այսօր համարվում է համաշխարհային տնտեսության լոկոմոտիվը: Նշված փաստարկներն արդեն չեն վիճարկում գիտնականները և պետական գործիչները: Կենտրոնի՝ Արևելք տեղափոխվելու տեսակետն ընդունել են նաև ԱՄՆ-ի նախագահ Բարաք Օբաման և պետքարտուղար Հիլարի Քլինթոնը, ինչպես նաև այնպիսի ակադեմիկոս պետական գործիչներ և քաղաքագետներ, ինչպես Հենրի Քիսինջերը, Ջրիգնս Բժեժինսկին, Սեմյուել Հանթինգտոնը և աշխարհի այլ ականավոր դեմքեր:

Երկկենտրոն կամ բազմակենտրոն աշխարհակարգի դեպքում պայմաններ կստեղծվեն փոխադարձաբար հավասարակշռված քաղաքականության և մարդկության առջև կանգնած տարաբնույթ հիմնավանդիրների այլընտրանքային լուծումների համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչի՞ հետևանք էր աշխարհի միաբևեռ (միակենտրոն) դառնալը: Ինչ եք կարծում, ԱՄՆ-ն արդյո՞ք դարձել է միակ գերտերությունն աշխարհում: Ձեր կարծիքով ԱՄՆ-ը կարճո՞ղ է ապահովել նոր աշխարհակարգի կայունությունը: Բերե՞ք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին: Համաձայն եք այն տեսակետի հետ, որ ԱՄՆ-ը կատարում է համաշխարհային ժանդարմի դերը: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:
2. Որպես գերտերություն ինչպե՞ս էր ԱՄՆ-ը փորձում լուծել միջազգային կնճռոտ հարցերը: Ինչ եք կարծում, ինչ դեր է հասկացվում ՆԱՏՕ-ին նոր աշխարհակարգի հաստատման գործում: Փորձե՞ք ձեր պատասխանը հիմնավորել փաստերով: Ինչ հա-

- րաբերություններ են հաստատվել Հայաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև: Ինչպիսին է ձեր կարծիքն այդ հարաբերությունների վերաբերյալ:
- 3.** Ինչ եք կարծում, հնարավոր են նոր փոփոխություններ հետսառը պատերազմյան շրջանում ձևավորված աշխարհակարգում: Հնարավոր է արդյոք միաբևեռ աշխարհի կրկին վերածվելը երկբևեռ կամ բոլորովին նոր՝ բազմաբևեռ աշխարհի: Ձեր կարծիքով ինչ գործընթացներ կարող են առաջ բերել այդպիսի փոփոխությունները: Փորձեք պարզել՝ դեպի ո՞ր կարող է տեղաշարժվել միջազգային հարաբերությունների կենտրոնը: Ինչ վերաբերմունք ունեք աշխարհը բազմաբևեռ տեսնելու հարցում:
- 4.** Լրացրեք «Նոր աշխարհակարգը» համեմատական աղյուսակը:

Աշխարհակարգը	Նմանությունները	Տարբերությունները
Միաբևեռ		
Երկբևեռ		

- 5.** Լրացրեք «ՆԱՏՕ-ն արդի փուլում» ժամանակագրական աղյուսակը:

Տարեթվերը	Իրադարձությունները	Արդյունքները (հետևանքները)

§25. ԱՐԳԻ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ

Գլոբալիզացիա (համաշխարհայնացում)

Համաշխարհային այս երևույթը՝ գլոբալիզացիան, այս կամ այն չափով մշտապես գոյություն է ունեցել պատմական տարբեր շրջաններում: Այն ժամանակակից աշխարհում կյանքի հիմնական կողմերի, նրա բոլոր բաղադրատարրերի միօրինակ, միատիպ չափանիշների հաստատումը, կենսագործումը և միասնական դաշտի ստեղծումն է: Գլոբալիզացիան համաշխարհային ինտեգրացման մի նոր տեսակ և բարձր աստիճան է, որը ներառում է առանց բացառության բոլոր ազգերին, բոլոր երկրները, մայրցամաքները, աշխարհագրական գոտիները և տարածաշրջանները: Ժամանակակից աշխարհում երկրների միջև կապերը դարձել են բազմաբնույթ, դրանք այնքան են ուժեղացել ու միահյուսվել, որ առանձին վերցված ոչ մի երկիր ու աշխարհամաս ի վիճակի չէ լուծել իր առաջընթացի խնդիրները: Երկրների միջև քանդվում են տնտեսական պատնեշները, վերանում են համաշխարհային առևտրի ազատ զարգացման խոչընդոտները, տարիֆային և մաքսային արգելքները: Միջազգային չափանիշների հիման վրա ձևավորվել է համաշխարհային բանկային համակարգը, որը գործում է նոր կազմավորված համաշխարհային ֆինանսական դաշտում: Այդ ոլորտն ունի իր կենտրոնները, ինչպես Համաշխարհային բանկը և Արժույթի միջազգային հիմնադրամը, որոնք տիրապետող դիրք ունեն ֆինանսական աշխարհում և իրենք են կանոնակարգում բոլոր կարևոր ֆինանսական գործառույթները՝ վարկերը, փոխատվությունները, տնտեսության ֆինանսավորումն ըստ ճյուղերի և կարևորության: Նոր պայմաններում աննախընթաց չափերի են հասել մարդկանց, միջազգային կապիտալի, բնական ռեսուրսների և գաղափարների շարժը և հոսքը մի երկրից մյուսը: Տեղի է ունենում տարբեր երկրների և իրավական դաշտերի միօրինակացում և միօրինակ իրավական նորմերի հաստատում: Գլոբալիզացիայի

Համաշխարհային բանկի շենքը Վաշինգտոնում

դարաշրջանում տնտեսական հարաբերությունների միակ ընդունելի ձևը բոլոր երկրների համար ազատ շուկայական հարաբերություններն են: XXI դ. սկզբից տնտեսական հարաբերությունների այդ ձևը հանդիսանում է տիրապետող ամբողջ աշխարհում, որի մեջ ներգրավվեցին նաև

նախկին ԽՍՀՄ-ի և սոցիալիստական համակարգի բոլոր երկրները: Գլոբալիզացիան անհնար կլիներ, համենայն դեպս, այդպիսի արագ տեմպերով չէր կարող զարգանալ առանց համացանցի՝ ինտերնետի, որի շնորհիվ արդի համաշխարհային հասարակությունը վերափոխվել է տեղեկատվական հասարակության: Համաշխարհայնացումն

Գլոբալ հիմնահարցերի քննարկում Մեծ ութնյակի պետությունների ղեկավարների կողմից

ուղղակիորեն կապված է տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների զարգացման, համակարգիչների և համացանցի ներդրման հետ: Ճիշտ է այն տեսադրույթը, որ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիան ինքն է ուղղակի առաջնորդում դեպի գլոբալ հասարակություն:

Համաշխարհայնացման ամենաէական տարրերից են հասարակության ժողովրդավարացման, քաղաքացիական հասարակության կառուցման, մարդու իրավունքների պաշտպանության և համանման այլ պահանջները: Դա նշանակում է հասարակական-քաղաքական կյանքի ու նորմերի նույնպես միօրինականացում և և նույնատիպություն: Ամբողջատիրական բռնատիրական համակարգը հակասում է համաշխարհայնացմանը:

Շուկայական հարաբերությունների բնույթին համապատասխան՝ նույնատիպ փոփոխություններ են տեղի ունենում տարբեր երկրների պետական և հասարակական կառուցվածքներում: Հասարակությունները դառնում են ավելի բաց ու դեմոկրատական, միատիպ: Առաջնային կարևորություն են ձեռք բերում մարդու իրավունքների պահպանման և հարգման հարցերը:

Եվ, վերջապես, համաշխարհայնացումը ենթադրում է առանձին երկրների ինքնիշխանության որոշակի սահմանափակում՝ հոգուտ վերազգային կառույցների:

Համաշխարհայնացումը բոլոր երկրների համար չի կարող ունենալ միանշանակ հետևանքներ: Նրա ջատագովները բացահայտորեն հայտարարում են, որ շահողները կան հաղթող-

Հակագլոբալիստների հանրահավաք Նիցցայում

*Աֆրիկյան միության երկրների ներկայացուցիչների
19-րդ կոնֆերանսի բացումը*

ները լինելու են արևմտյան հասարակությունները՝ ԱՄՆ-ը և Արևմտյան Եվրոպայի երկրները, իսկ կորցնողները՝ արևելյան հասարակությունները՝ Ասիայի, Աֆրիկայի և Հարավային Ամերիկայի զարգացող ու թույլ զարգացած երկրները: Համաշխարհայնացման ներկա ուղղվածությունը խիստ անհանգստացնում է թույլ զարգացած երկրներին,

որի դեմ նրանք բողոքում են և գտնում, որ գլոբալիզացիան պետք է նեղացնի ձեռքվածքը ժողովուրդների, շահողների և կորցնողների միջև, պետք է դառնա մերձեցման գործոն և ոչ թե ապահնտեգրացման տարր: Արևելյան երկրները մտահոգ են, որ համաշխարհայնացումն էրոզիայի կենթարկի իրենց դարավոր ինքնատիպ արժեքները, մշակույթը, և իրենք անխուսափելիորեն կենթարկվեն վեստերնիզացիայի (արևմտականացման): Ահա թե ինչու աշխարհում ձևավորվել է բավականին հզոր հակագլոբալիստական շարժում:

Գլոբալիզացիան, անշուշտ, վերաբերում է նաև Հայաստանին, նրա դարավոր մշակութային ինքնատիպ արժեքներին: Բայց Հայաստանը կարող է ձեռք բերել նաև նվաճումներ, եթե նրա ղեկավարությունը ճիշտ կողմնորոշվի այդ գործընթացում:

Հումանիտար հիմնախնդիրներ

Ցեղասպանություն: XX դարում մարդկությունն ականատես եղավ մի նոր վայրագ երևույթի, որն այնուհետև պատմության մեջ մտավ որպես ցեղասպանություն: Դա էթնիկական խմբերի, ազգերի և ազգությունների ու ժողովուրդների զանգվածային ոչնչացումը և բնաջնջումն է գլխավորապես ըստ էթնիկական, ինչպես նաև կրոնական, ռասայական պատկանելության, որը որպես կանոն կիրառվում է ամբողջատիրական, բռնատիրական, հետադիմական և ֆաշիստական վարչակարգ ունեցող պետություններում: Էթնիկական մաքրման միջոցով փորձ է արվում ազատվել «անցանկալի» էթնիկական տարրերից և տվյալ ամբողջատիրական պետությունը վերածել նրանում տիրապետող ազգի էթնիկապես «մաքուր» պետության: Այդ հրեշավոր ծրագիրն առաջին անգամ կիրառվեց Օսմանյան կայսրությունում, որտեղ 1915–1923թթ. երիտթուրքական ոճրագործներն իրագործեցին XX դարի առաջին ցեղասպանությունը՝ Հայոց ցեղասպանությունը:

Երկրորդ ցեղասպանությունն իրագործվեց նացիստական Գերմանիայում Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին՝ հրեա-

ների նկատմամբ, որը հայտնի է հոլոքոստ (ողջակիզում) անվամբ: Հայերի և հրեաների ցեղասպանությունը հինք է ծառայել լեհական իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի համար՝ ստեղծելու «գենոցիդ» եզրույթը:

Ցեղասպանության նոր ալիք բարձրացավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Մինչև այժմ տեղի են ունեցել մոտ 50 ցեղասպանություն, ցեղասպանության փորձեր և արյունալի ջարդեր Ասիայի, Աֆրիկայի Եվրոպայի և Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներում (Կամբոջայում, Մուդանում, Արևելյան Թիմորում, Ռուանդայում և այլուր):

Հաշվի առնելով, որ ցեղասպանությունը ոճրագործություն է ոչ միայն կոնկրետ տվյալ ազգի կամ ժողովրդի, այլև համայն մարդկության դեմ, Միավորված ազգերի կազմակերպությունը 1948թ. դեկտեմբերի 9-ին ընդունեց հատուկ «Ցեղասպանության ոճրագործությունը կանխելու և պատժելու վերաբերյալ Կոնվենցիան»:

Արդի ցեղասպանագիտությունը խստորեն դատապարտում է ցեղասպանությունը ժխտելու բոլոր փորձերը և գտնում, որ ժխտումը հանցանք է և ցեղասպանության շարունակություն: Իսկ Թուրքիան համարվում է «ցեղասպանության ժխտման ինդուստրիայի հիմնադիր»:

Ահաբեկչություն: Գլոբալ խնդիրների շարքում, որոնք շոշափում են համայն մարդկության շահերը, իր վտանգավորությամբ աչքի է ընկնում միջազգային ահաբեկչությունը: Այն տարածված է աշխարհի բոլոր մասերում՝ Եվրոպայում (Իռլանդիա, Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա և այլն), Ասիայում, հատկապես Թուրքիայում, ինչն ուղղված է հայերի, հույների և այլ քրիստոնյաների, քրդերի դեմ, Իրանում, արաբական մի շարք երկրներում, Հարավային Ամերիկայում և այլուր: Հանցավոր ինտերնացիոնալ բանդիտական խմբավորումների կազմավորումը, մարդկանց պատանդ վերցնելը, ինքնաթիռների առևանգումը, շենքերի և ավտոմեքենաների պայթեցումները, պատվիրված սպանությունները (որի գոհը Թուրքիայում դարձավ «Ակոս» թերթի խմբագիր և ականավոր հասարակական գործիչ Հրանտ Դինքը) և այլ ահաբեկչական գործողություններ լուրջ սպառնալիք են ազգային և միջազգային անվտանգությանը: Պայքարը ահաբեկչության դեմ պահանջում է այն ծնող պատճառների վերացում և գլոբալ ջանքերի համադրում, համատեղ կանխիչ և պատժիչ գործողություններ:

*Ռուսամա Բեն Լադեն
(1957–2011 թթ.)*

Համընդհանուր հիմնախնդիրներ

Թմրամոլության դեմ պայքարի շարժման մասնակիցներ

զանազան ուժեր, կազմակերպություններ և սինդիկատներ: Դա իսկական չարիք է մարդկության համար, որի դեմ հնարավոր է պայքարել աշխարհի բոլոր երկրների, կազմակերպությունների, ծառայությունների և բժշկության ամենաակտիվ ջանքերով:

Այսօր մարդկությունը կանգնած է նաև մի շարք այլ գլոբալ խնդիրների առջև, որոնք նույնպես շոշափում են համայն մարդկության շահերը: Դրանք բնության և շրջակա միջավայրի պահպանման, ջրի և ջրավազանների մաքրության ապահովման, անտառների և վայրի գազանների ոչնչացման դեմ պայքարի, առողջ սննդամթերքի ապահովման, էներգակիրների և էներգիայի նոր աղբյուրների հայտնաբերման, մարմնավաճառության դեմ պայքարի և այլ հարցերն են: Մարդկության ապագան և գոյատևումը մեծապես կախված են նաև այս գլոբալ խնդիրների լուծումից, որը պահանջում է համընդհանուր ջանքեր:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչ է գլոբալիզացիան (համաշխարհայնացումը), որո՞նք են դրա բնորոշ տարրերը և առանձնահատկությունները: Փորձե՞ք պարզել դրա դրական և բացասական կողմերը: Ինչ եք կարծում, գլոբալիզացիան օրինաչափություն է, թե՞ գերտերությունների պարտադրանք: Հնարավո՞ր է արդյոք մեկուսացումը այդ գործընթացից: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը: Ինչպե՞ս եք պատկերացնում Հայաստանը համաշխարհայնացման գործընթացում: Ձեր կարծիքով Հայաստանը այդ գործընթացում շահելո՞ւ է, թե՞ կորցնելու:
2. Որո՞նք են համաշխարհային հիմնախնդիրների առանձնահատկությունները: Առանձնացրե՞ք մեկ-երկու հիմնահարց, որոնք ձեր

կարծիքով համարվում են ամենավտանգավորը մարդկության համար: Բացատրենք «ցեղասպանություն, ահաբեկչություն, թմրամոլություն» հասկացությունները: Փորձենք պարզել XX դարի մեծագույն ցեղասպանությունների հետևանքները: Ձեր կարծիքով մեր օրերում հնարավոր է կանխել ցեղասպանությունները: Հիմնավորենք ձեր տեսակետը: Ինչպես եք պատկերացնում ձեր ներդրումը համաշխարհային հիմնախնդիրների լուծմանը նպաստելու գործում:

3. Լրացրենք «Արդի աշխարհի հիմնախնդիրները» աղյուսակը:

Հիմնախնդիրները	Բովանդակությունը	Հետևանքները
Հումանիտար		
Համընդհանուր		

ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Բնապահպանական շարժում

Բնության զարգացումը մշտապես կապված է եղել հասարակության զարգացման հետ, որն այնքան է սերտացել հարկապես վերջին հազարամյակում: Ուարի զարմանալի չէ, որ ժամանակակից աշխարհում մարդու և բնության փոխգործակցության խնդիրն առավել բարդ ու արդիական է դարձել: Այսօր արդեն գիտնականները խոսում են գլոբալ բնապահպանական ճգնաժամի մասին, և եթե մարդկությունը ոչինչ չանի իրավիճակը շրջելու ուղղությամբ, այն կարող է աղետալի լինել ողջ մոլորակի համար: Երկիր մոլորակի ճակատագրի հանդեպ մարդկության մրագրողությունը ծնունդ րվեց ժամանակակից բնապահպանական շարժմանը, որը զնայով լայն թափ ու ծավալ արացավ ողջ աշխարհում: 1970-ական թթ. կեսերին սկսվեց «կանաչների» շարժումը, որի անվանումը կապված է կենդանի բնությունը մարմնավորող գույնի հետ: Կարճ ժամանակ անց «կանաչների» շարքերը համարվեցին բնակչության ամենատարբեր խավերի և խմբերի ներկայացուցիչներով: 1980-ական թթ. սկզբին «կանաչները» իրենց սոցիալական, սոցիալական, քաղաքական բնույթի խնդիրներ և մի շարք երկրներում ստորադասարար վերաճեցին քաղաքական կուսակցությունների: «Կանաչները» կուսակցությունները որոշ երկրներում ձեռք բերելով մեծ թվով համախոհներ՝ համարվեցին կառավարող կուսակցությունների շարքերը: Այժմ նրանք ներկայացված են նաև Եվրոպայի իրապարանում:

Վերջին տարիներին բնապահպանական շարժման շրջանակներում ակտիվ գործունեություն է ծավալել միջազգային «Գրինսիֆ» («Կանաչ աշխարհ») ոչ կառավարական կազմակերպությունը: Նրա անդամները աշխարհով մեկ կազմակերպում են ցույցեր, երթեր և այլ ադմկայի միջոցառումներ, որոնց նպատակն է հասարակության և կառավարությունների ուշադրությունը սևեռել բնապահպանական խնդիրների վրա:

§26–27. ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XXI ԴԱՐԻ ՍԿՁԲԻՆ

Մշակույթի զարգացման նոր միտումները

*Առաջին կենցաղային
համակարգիչներից մեկը «Apple»,
ԱՄՆ, 1970-ական թվականներ*

XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին սկսվեց գիտական այն բոլոր կարևորագույն տեսադրույթների կիրառումը, որոնք ստեղծվել էին նախորդ շրջանում՝ XX դարի առաջին կեսին, որոնց իրականացման համար տեխնիկայի զարգացումը տալիս է լայն հնարավորություններ: Այդ երկու շրջաններն ամուր թելերով կապված են միմյանց հետ և դրանք անհնար է անջատել անանցանելի պատնեշներով: XX

դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին, երբ արդյունաբերական հասարակությանը փոխարինեց հետարդյունաբերական հասարակությունը, մշակույթը և գիտությունը թևակոխեցին զարգացման նոր փուլ: Դրանք դարձան հետարդյունաբերական հասարակության պահանջները բավարարող մշակույթ և գիտություն:

Այդ միտումները կանխորոշող մյուս գործոնը համաշխարհայնացման գործընթացն է: XXI դարում տեղի է ունենում նաև գիտության և մշակույթի գլոբալիզացիա: Դա պայմանավորված է հեռուստակապի միջոցների և համացանցի ստեղծմամբ ու զարգացմամբ, պետությունների միջև անհաղթահարելի թվացող պատնեշների խորտակմամբ, շփումների դյուրացմամբ և ակտիվացմամբ: Դրա շնորհիվ աշխարհի որևէ կետում առաջացած գաղափարները, արվեստի նորույթները, ձևերն ու ոճերն արագորեն հասանելի են դառնում աշխարհի բոլոր մասերի ժողովուրդներին, գիտնականներին և մշակույթի գործիչներին: Մեծացել են տարբեր մշակույթների և քաղաքակրթությունների փոխազդեցության հնարավորությունները և սահմանները: Աճել են բոլոր քաղաքակիրթ ժողովուրդների ստեղծած մշակութային արժեքները մշակույթի համաշխարհային գանձարանում ներդրվելու և նրա անբաժանելի մասը դառնալու միտումները:

Գլոբալ մշակույթի ձևավորման և զարգացման այս միտումները, ամենայն հավանականությամբ, տիրապետող կլինեն XXI դարում:

Հիմնարար գիտությունները

Հիմնարար գիտությունների բնագավառում իրենց առաջատար դիրքերն են պահպանում միջուկային ֆիզիկան, տարրական մասնիկների ուսումնասիրությունը, քիմիան, մաթեմատիկան և այլ դասական ուղղու-

թյուններ, որոնք համալրվեցին նոր գիտնականներով և մասնագետներով, որը գլխավորում էին Օպենհայմերը և Ֆերմի: Նրանց ջանքերով ԱՄՆ-ում ստեղծվեց ատոմային ռումբ, իսկ Կուրչատովի գլխավորությամբ, Ա. Ալիխանովի և այլոց ջանքերով ստեղծվեց խորհրդային միջուկային զենքը: Ա. Սախարովը դարձավ ջրածնային ռումբի հայրը, նման կոչման արժանացավ Թելլերը ԱՄՆ-

«Cosmos-Phi» հրթիռի արձակումը

ում: Գիտնականների ջանքերով լուծվեց ատոմային էներգիան խաղաղ նպատակներով օգտագործելու հիմնախնդիրը: Տարբեր երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում և այլուր, կառուցվեցին ատոմային կայաններ, այդ թվում և Հայաստանում: Սկիզբ առան գիտական նոր ուղղություններ՝ մոլեկուլյար միկրոկենսաբանությունը, կիրեռնետիկան, բացահայտվեց ժառանգականության կոդը՝ գենը, արագացված տեմպերով զարգացան տիեզերագիտությունը և տիեզերագնացությունը, որի ակունքների մոտ կանգնած էին Ս. Կորոլյովը (ԽՍՀՄ) և Վ. Բրաունը (Գերմանիա-ԱՄՆ): Ռուս Յ. Գագարինը եղավ տիեզերք դուրս եկած առաջին մարդը, իսկ ամերիկացի Ն. Արմստրոնգն առաջինը ոտք դրեց Լուսնի վրա: Գիտական հետազոտությունները շարունակվում էին Բյուրականի աստղադիտարանում՝ աստրոֆիզիկայի հայր Վ. Համբարձումյանի ղեկավարությամբ, մասնավորապես՝ տիեզերքի ծագման մասին նրա հայտնագործությունները: Բյուրականի աստղագիտական կենտրոնը դարձավ համաշխարհային կենտրոններից մեկը: Իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում էկոլոգիան, որի նշանակությունն ավելի ու ավելի է կարևորվում: Եվ, վերջապես, ձևավորվեց և մեծ զարգացում ապրեց տեղեկատվությունը. ստեղծվեց տեղեկատվական տեխնոլոգիան, որի համար արդի դարաշրջանը համարվում է նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (SS) դարաշրջան: Տեղեկատվության հիմքում դրվեցին ամերիկյան հայտնի մաթեմատիկոս Ն. Վիների տեսական հայտնագործությունները:

Արդի հասարակությունն այլևս անհնար է պատկերացնել առանց համացանցի, որը տիրապետող դեր է ստանձնել ոչ միայն տեղեկա-

*Վիկտոր Համբարձումյան
(1908-1996 թթ.)*

տվության, այլև տնտեսության մեջ, ռազմական գործում, արդյունաբերության բոլոր ճյուղերում, առևտրի, բանկային-ֆինանսական, գյուղատնտեսության և այլ մարզերում: Մարդու այսօրվա կենցաղի անբաժան մասն են կազմում հեռուստացույցը, բջջային հեռախոսը (որի ստեղծման գործում ակնառու է Նոբելյան մրցանակակիր Ալֆերովի դերը), հեռատիպը:

Հումանիտար գիտությունները

Չնայած հիմնարար գիտությունների բուն զարգացմանը, հասարակական և հումանիտար գիտությունները նույնպես

Պեղումներ Էրեբունի ամրոցում

նկատելի հաջողություններ են արձանագրել՝ հրաժարվելով որոշ հին պատկերացումներից և իրենց դարն ապրած հիմնադրույթներից՝ մի կողմից, և համալրվելով ու հարստանալով նոր ուղղություններով ու արդիական տեսադրույթներով՝ մյուս կողմից:

Հումանիտար գիտությունների ոլորտում իրենց տիրապետող դիրքերը պահպանեցին պատմագիտությունը, գրականագիտությունը, լեզվաբանությունը և փիլիսոփայությունը: Պատմագիտությունը հարստացավ նոր ուղղություններով, որոնցից հարկ է նշել երեքը: Առաջինը՝ սեպագիր քաղաքակրթությունների խորքային ուսումնասիրությունն է, որի հիմքը դրվեց դեռևս XIX դարի առաջին կեսին, երբ գտնվեց սեպագրերն ու գաղափարագրերը (հիերոգլիֆները) վերծանելու բանալին: Այդ հիմքի վրա ձևավորվեցին, շումերագիտությունը, ասորագիտությունը, ուրարտագիտությունը, խեթագիտությունը, եգիպտագիտությունը և այլ ենթաուղղություններ: ԽՍՀՄ-ի գոյության ընթացքում դրա միջազգայնորեն ձանաչված կենտրոնները դարձան Մանկտ Պետերբուրգը և Երևանը՝ ի դեմս Հայաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի: Երկրորդը՝ ցեղասպանագիտության ձևավորումն է, որը կազմավորվեց հայոց և հրեական ցեղասպանությունների հիմքի վրա և ընդունվեց որպես արդի համաշխարհային կարևոր գիտական ուղղություններից մեկը: Երրորդը՝ կոնֆլիկտոլոգիայի՝ բախումնաբանության, վերածումը ինքնուրույն գիտահետազոտական ուղղության, որի համար խթան հանդիսացան XX դարի վերջերին և XXI դարի սկզբներին լայն թափ ստացած էթնոքաղաքական շարժումները:

Գիտությունների շարքում հետզհետե մեծ նշանակություն են ստանում սոցիոլոգիան, տնտեսագիտության մի շարք ենթաձյուղեր, որոնք ի հայտ եկան մաթեմատիկական մեթոդները տնտեսագիտության բնագավառում ներդնելու արդյունքում: Հարկ է նշել նաև հոգեբանության կարևորությունը, որն առանձնահատուկ դեր է կատարում ստրենների մեր դարաշրջանում: Նշանակալիորեն թուլացել են փիլիսոփայության դիրքերը գիտությունների համակարգում:

Գրականությունը

Նշված ժամանակաշրջանում բուռն զարգացում ապրեց գրականությունը, որն իր ոլորտում ներառեց ոչ միայն ավանդաբար մեծ և զարգացած գրականություն ունեցող երկրները, այլև Ասիայի, Աֆրիկայի և Հարավային Ամերիկայի երկրները: Իր տաղանդով փայլեց ամերիկյան քառյակը՝ Ֆոլկները, Հեմինգուեյը, Սարոյանը և Ստեյնբեկը: Ձևավորվեց մոդեռն գրական ուղղությունը, որի առաջատարներն էին ֆրանսիացի հեղինակներ Սարտրը և Քամյուն, ասպարեզ իջավ ավանգարդիստ Է. Իոնեսկուն: 1960–1980–ականներին գրողների առաջին շարքերում հայտնվեցին լատինամերիկացիներ Խուլիո Կորտասարը և Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը: Ընթերցողների ուշադրության կենտրոնում էին հայտնվել գերմանական գրող Հ. Բյուլը, ֆրանսուիի Ֆ. Սագանը, Բագենը, Դուրենանը և ուրիշներ: Թեև, քաղաքական պայմաններից ելնելով, ծանր վիճակում էր հայտնվել խորհրդային և հետխորհրդային գրականությունը, այնուհանդերձ, արժեքավոր գործեր ստեղծեցին Ա. Սոլժենիցինը, Ա. Տվարդովսկին, Կ. Սիմոնովը, Հրանտ Մաթևոսյանը, Ա. Բիտովը և շատ ուրիշներ: «Ձևալի» շրջանում իրենց տաղանդով փայլեցին Ե. Եվտուշենկոն, Յու. Վոզնեսենսկին, Պ. Սևակը, Ռ. Ռոժդեստովենսկին, Հ. Մահյանը և ուրիշներ: Իսկ այն գրողներին, ովքեր ընդդիմադիր դիրքորոշում ունեին վարչակարգի հանդեպ, իշխանությունները, համարելով դիսիդենտ՝ այլախոհ, կամ արտաքսում էին երկրից, ինչպես Սոլժենիցինին, Բրոդսկուն, կամ արքսորում և կամ էլ ուղարկում հոգեբուժարաններ: Այդ հակամարդկային քաղաքականությանը վերջ տրվեց վերակառուցմանը հաջորդած շրջանում:

Ժան Պոլ Սարտր
(1908-1980 թթ.)

Գեղանկարչությունը

Ինչպես միշտ, կերպարվեստի այս բնագավառը հարուստ էր զանազան «իզմերի» առատությամբ: Այս բնագավառում առաջատար դերը

Պարլո Պիկաստ
(1881-1973 թթ.)

«Նկարիչն ու իր մայրը»
Արշիլ Գորկի

Լուի Արմստրոնգ
(1900-1971 թթ.)

պատկանում էր Նյու Յորքի և եվրոպական դպրոցներին: Համաշխարհային վարպետների՝ Պիկաստյի, Մատիսի, Լեժեի, Շագալի, Դալիի կողքին հայտնվեցին նորերը, ինչպես Փոլոքը, ամերիկյան վերացական գեղանկարչության հիմնադիր Արշիլ Գորկին (Ոստանիկ Ադոյանը) և շատ ուրիշներ: Ասպարեզում հայտնվեց պոպ-արտը, որի հետևորդները գտնում էին, որ ամեն իր կարող է լինել արվեստի առարկա: Նրանցից հայտնի էին Ռուշենբերգը, Ջոնսը և Օլդենբուրգը: Ավանգարդային ուղղություններ էին հիպերռեալիզմը, կոնցեպտուալիզմը, որն արվեստը դիտում է որպես հաղորդակցություն:

Այդ տարիներին փայլատակեց Մ. Սարյանի դպրոցը՝ ի դեմս Մինասի և այլոց:

Երաժշտությունը

Սա այն բնագավառն է, ուր երաժշտական արդի ուղղությունները ոչ միայն չկարողացան դուրս մղել դասական երաժշտությունը՝ օպերան, սիմֆոնիան, սոնատը, կանտատը և այլն, այլև դուրս ինչ նսեմացնել նրանց կարևորությունը: Դասական երաժշտության բնագավառում տիրապետում էին այնպիսի հսկաներ, ինչպես Դ. Շոստակովիչը և Ա. Խաչատրյանը: Նոր փուլ սկսվեց ջազի ծաղկման և համաշխարհային տարածման բնագավառում, որի փայլուն ներկայացուցիչներն են Դյուկ Էլինգտոնը, Լուի Արմստրոնգը, Էլլա Ֆիցցջերալդը, Բենի Գուտմանը, Արտեմի Ավագյանը, Էդի Ռոզները, Գ. Գարանյանը, մեր օրերում՝ ռոքը, շնորհիվ Փրեսլիի բարձր կատարողականության, որոշ չափով նաև ռեփը և այլ ուղղություններ:

Թատրոնը և կինոն

Չնայած բազմաթիվ կանխագուշակումների, թե թատրոնը մահանում է, այդուհանդերձ, արվեստի այդ՝ թերևս ամենահին ժանրը պահպանում է իր գոյությունը, արվեստի պահանջված տեսակ է և շարունակաբար զարգանում է: Մոսկվայում, Լոնդոնում, Փարիզում և Նյու Յորքում կան բարձր մակարդակի վրա գտնվող

թատրոններ, որոնք անընդհատ փնտրում են կատարելագործման նոր ուղիներ: Այդպիսի թատրոններից է Մոսկվայի՝ երբեք չխամրող, հայազգի Եվգենի Վախթանգովի անունը կրող թատրոնը:

Արվեստի համեմատաբար նոր ժանր է կինոարվեստը, որը շատ կարճ ժամանակաշրջանում նվաճեց միլիոնավոր մարդկանց սերն ու համակրանքը: Ժանրային առումով այն տարատեսակ է՝ գեղարվեստական, փաստագրական, մուլտիպլիկացիոն, երաժշտական և այլն: Նրա լսարանը սահմաններ չի ձանաչում, և այդ առումով ամենաժողովրդական արվեստն է: Քննարկվող ժամանակաշրջանում միջազգային մեծ ձանաչում ստացան ամերիկյան մի շարք կինոռեժիսորներ՝ Ս. Կրամերը, Ս. Սպիլբերգը, Ֆ. Կոպպոլան, Ռ. Մանույլանը և ուրիշներ: Մեծ հռչակ ձեռք բերեցին Ռ. Ռոսսելինի, Դե Սիկայի, Լ. Վիսկոնտիի, Մ. Անտոնիոնիի, Բ. Բերտոլուչիի (իտալական կինոդպրոց), Կուրոսավայի (ձապոնիա) և Ի. Բերգմանի (Շվեդիա) գեղարվեստական ֆիլմերը: Կինոարվեստի երկնակամարում փայլատակեցին այնպիսի աստղեր, ինչպիսիք էին՝ Գրետա Գարբոն, Մերիլին Մոնրոն, Մառլոն Բրանդոն, Շերը (Շերիլին Սարգսյան, ԱՄՆ), Աննա Մանյանին, Սոֆի Լորենը, Մարչելլո Մաստրոյանին (Իտալիա), Ժան Գաբենը, Բրիջիտ Բարդոն (Ֆրանսիա), Վիվիան Լին, Չարլզ Լոուտոնը (Անգլիա) և այլք: Անգուգական վարպետների և բեմադրիչների առաջին շարքերում էին Ֆեդերիկո Ֆելինին, Սերգեյ Փարաջանովը, Անդրեյ Տարկովսկին, Ա. Փելեշյանը և ուրիշներ:

Վախթանգովի թատրոնը Մոսկվայում

Գրվագ Սպիլբերգի «Լինկոլն» ֆիլմից

*Սոֆի Լորեն (Իտալիա)
(ծնվ. 1934 թ.)*

Ճարտարապետություն

Տեղի ունեցավ ճարտարապետական մտքի վերակողմնորոշում: Ձևավորվեց հետմոդեռնիստական ճարտարապետների մի բույլ, որը հիմք դրեց ճարտարապետական նոր ձևերի և համարձակ լուծումների՝ օգտագործելով շինարարական նոր նյութեր և կոնստրուկցիաներ: Շինարարության ոլորտում ներդրվեցին շինարարական արդի մեթոդներ և հան-

Եկեղեցի Սեն Պերիոս, ճարտարապետ Լ. Կորբյուզե

գույցներ: Խոշոր քաղաքներում սովորական է դարձել զանգվածային թաղամասերի կառուցումը՝ համապատասխան վարչական, մշակութային կենտրոններով, հանգստի գոտիներով, երեխաների համար նախատեսվող խաղահրապարակներով և կանաչապատումով: Կառուցապատման համալիր մեթոդը ներառում է ձանապարհաշինարարությունը, վերելակային համակարգը, ձայնամեկուսացման արդի մեթոդները և այլն: Ճարտարապետական ուրույն կենտրոններ են գետնուղիները և դրանց կայարանները՝ իրենց ներքին ճաշակավոր, գեղարվեստական հարդարանքներով: Լայն տարածում ստացավ երկնաքերների կառուցումը: Արդի ճարտարապետությունը հենվում է Լ. Կորբյուզեի, Վան դեր Ռոենի, Գրոպյիուսի, Ֆ.Ռայթի ու Կ. Հալբախի տեսադրույթների և բազմամյա փորձառության վրա:

Փոփոխություններ մարդկանց ապրելակերպում

Կարելի է ասել, որ արմատապես փոխվել է մարդկանց ապրելաձևը, գոնե այն մասով, որը վերաբերում է պայմանների բարելավմանը: Մարդկանց, այդ թվում և հայ մարդուն, անկախ նրա ազգային-հայրենասիրական զգացմունքներից, այլևս չեն հրապուրում «մթնում կորած խրճիթների անհյուրընկալ պատերը սև» (Ե.Չարենց): Նրանք բոլորը ձգտում են ապրել քաղաքակիրթ պայմաններում և վայելել բարեկեցիկ կյանք: Դրանում մեծ է համապատասխան ապրելատեղի, բնակարան ունենալու խնդիրը: Մարդն այժմ ուզում է ունենալ իր սեփական բնակարանը՝ բոլոր հարմարություններով, կահ-կարասիով և կահույքով, իհարկե, անպայման ունենալ ավտոմեքենա, առանց որի աշխարհի շատ երկրներում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում, անհնար է տեղաշարժվել: Ժամանակակից մարդն ուզում է ապրել հոգևոր-մշակութային լիարժեք կյանքով՝ օգտվելով կյանքի ընձեռած բոլոր հարմարություններից:

Մարդկանց ապրելակերպում մեծ փոփոխություններ առաջ բերեց հեռուստատեսությունը, որի շնորհիվ յուրաքանչյուր մարդու տուն են մուտք գործում թատրոնը, կինոն, համերգը, սպորտը և այլն: Նա այլևս աշխարհից կտրված մարդը չէ, նա այժմ վիթխարի ծավալներով ինֆորմացիա է ստանում աշխարհի բոլոր իրադարձությունների վերաբերյալ, ծանոթանում այլ ժողովուրդների սովորույթներին, նիստուկացին, ապրելակերպին, սննդի տեսակներին, հագուստին և դրանցից վերցնում է այն ամենը, ինչը համարում է իրեն օգտակար:

Հիրավի, համաշխարհային մասշտաբով նոր հնարավորություններ են բացվում բոլորի առջև գլոբալիզացիայի մեր դարաշրջանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՄԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են սշակույթի զարգացման նոր միտումները XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին: Փորձե՞ք պարզել այդ միտումները կանխորոշող գործոնները:
2. Հիմնարար գիտությունների ռի բնագավառները պահպանեցին իրենց դիրքերը: Գիտական ի՞նչ նոր ուղղություններ առաջացան: Ո՞ւմ հայտնագործությունները դրվեցին տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (SS) հիմքում: Ի՞նչ եք կարծում, ի՞նչ ուղղությամբ է գնալու SS-ի հետագա զարգացումը: Բերե՞ք փաստեր ձեր տեսակետի օգտին: Գիտնականներից ո՞ւմ եք ավելի շատ գնահատում: Ի՞նչ գիտեք նրա մասին:
3. Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին հասարակական և հումանիտար գիտությունների բնագավառում XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին: Փորձե՞ք բնութագրել այն երեք ուղղությունները, որոնցով հարստացավ պատմագիտությունը: Ինչո՞վ էր պայմանավորված մի շարք հումանիտար գիտությունների դերի բարձրացումը: Հասարակական գիտությունների համակարգում ռի գիտության դիրքերն են թուլացել մեր օրերում: Ձեր կարծիքով ինչի՞ հետ է դա կապված: Հումանիտար գիտություններից ո՞րն է ձեզ դուր գալիս և ինչո՞ւ: Կուզե՞նայի՞ք զբաղվել գիտությամբ:
4. Որո՞նք են գրականության և արվեստի զարգացման բնորոշ գծերը և առանձնահատկությունները XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի սկզբին: Ի՞նչ նոր ուղղություններ ձևավորվեցին նշված բնագավառներում: Փորձե՞ք բնութագրել գրականության և արվեստի զարգացման ընթացքը արդի փուլում: Ո՞վ է ձեր ամենասիրած գրողը, նկարիչը, երաժիշտը, դերասանը կամ ճարտարապետը: Ի՞նչ գիտեք նրա մասին: Փորձե՞ք գնահատել (արժևորել) գրականության կամ արվեստի ձեր սիրած ստեղծագործությունը:
5. Ինչո՞վ էին պայմանավորված մարդկանց ապրելակերպում կատարված փոփոխությունները: Փորձե՞ք գնահատել դրանք: Ձեր կարծիքով որո՞նք են մեր օրերի մարդու ապրելակերպի անբաժան մասը կազմող ոլորտները: Ի՞նչ եք կարծում՝ հնարավոր է ապահովել բարձր ապրելակերպ՝ մեկուսացված արտաքին աշխարհից: Հիմնավորե՞ք ձեր պատասխանը:

6. Լրացրե՛ք «Գրականությունը և արվեստը արդի փուլում» աղյուսակը:

Բնագավառները	Ուղղությունները	Ներկայացուցիչները	Ստեղծագործությունները
Գրականություն			
Գեղանկարչություն			
Երաժշտություն			
Թատրոն, կինոարվեստ			
Ճարտարապետություն			

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ, ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Գարրիել Գարսիա Մարկեսի տաղանդի փայլաբանումը

Կոլումբիայի հրապարակչությունները երկար ժամանակ հրաժարվում էին տպագրել աշխարհահռչակ գրող Գ. Մարկեսի՝ 1967թ. գրված «Հարյուր տարվա մենություն» վեպը: Հոսսահայրված նրանց մերժումից՝ Մարկեսը որոշում է ձեռագիրն ուղարկել Արգենտինայի մայրաքաղաք Բուենոս-Այրեսի «Սուդամերիկանայի» գլխավոր հրապարակիչ Ֆրանսիսկո Պորոսյին: Նա ձեռագրին կցում է մի երկիրող. «Կարդա՛, եթե դուր չգա, պատրի՛ր, և ես կմոռանամ այս վեպի մասին»: Պատկերացնո՞ւ՛մ եք, թե ինչ կլիներ, եթե Պորոսան, ընթերցելով վեպը, չհասկանար նրա արժեքը և չտպագրեր: Փաստորեն, Պորոսան փրկում է համաշխարհային գրականության մեջ հայրնի ամենամոգական պարմություններից մեկը՝ «Հարյուր տարվա մենությունը»: Վեպը կարճ ժամանակում լայն տարածում է գտնում և մեծ հռչակ բերում հեղինակին, իսկ 1982թ. նրան արժանացնում Նոբելյան մրցանակի: Այսօր էլ Մարկեսի գիրքը մոգական ուժով իրեն է ձգում միլիոնավոր ընթերցողների՝ դառնալով նրանց սեղանի գիրքը:

Ճիշտ ժամը

Ամերիկյան հայրնի ջազմեն Լուի Արմսթրոնգը պատմում է.

- Երիտասարդ ժամանակ, երբ ես դեռ նոր էի սկսել ելույթներ ունենալ, ժամացույց չունեի:

Որպեսզի իմանայի, թե ժամը քանիսն է, գիշերները հաճախ արթնանում և սկսում էի ուժեղ փողահարել: Նվագում էի այնքան, մինչև որ հարևաններից մեկը սկսում էր բախել իմ սենյակի պատը և բարձրաձայն հայհոյել. «Սա ինչ խայրատակություն է, ո՞վ է տեսել գիշերվա ժամը երեքին փողահարեն»:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Արդի աշխարհը «սառը պատերազմի» ավարտից և սպառազինությունների խելահեղ մրցավազքի դադարեցումից հետո ազատ շունչ քաշեց և ռազմական ոլորտի համար նախատեսվող ֆինանսական հոսքերն ու նյութական հնարավորություններն ուղղվեցին տնտեսության, սոցիալ-տնտեսական, կրթության, գիտության և արվեստի ոլորտները՝ մեծ թափ հաղորդելով նրանց առաջընթացին:

2. Իրականացվեցին եվրոպական ինտեգրացման ծրագրերը, և 1992թ. եվրոպական 12 երկրներ միավորվեցին Եվրոպական միության մեջ: Նախկին խորհրդային հանրապետություններում վերացվեցին ամբողջատիրական, վարչաիրամայական համակարգերը, իսկ տնտեսության հիմքում դրվեցին ազատ շուկայական հարաբերությունները:

3. Ձևավորվեցին նոր միջազգային հարաբերություններ: ԱՄՆ-ը աստիճանաբար կորցնում է աշխարհի միաբևեռ կենտրոն լինելու իր կարգավիճակը: Նրան մարտահրավեր են նետում Չինաստանը և Ռուսաստանը, իսկ միջազգային հարաբերությունների կենտրոնն աստիճանաբար Արևմուտքից տեղափոխվում է Հարավարևելյան Ասիա:

4. Արդի աշխարհը թեևակոխել է զարգացման մի նոր՝ համաշխարհայնացման փուլ: Այն իր մեջ ներառում է բոլոր երկրներն ու ժողովուրդներին, կյանքի, քաղաքականության, տնտեսության, մշակույթի ոլորտները, և ոչ մի երկիր ի վիճակի չէ մեկուսի լուծել իր առաջընթացի հիմնահարցերը: Գլոբալիզացիայի ամենաառաջնային տարրերից են քաղաքացիական հասարակության կառուցումը, ժողովրդավարացումը, մարդու իրավունքների պաշտպանումը և օրենքի գերակայության հաստատումը:

5. Մարդկության առջև ծառայել են նոր հումանիտար խնդիրներ՝ ցեղասպանության կանխումը և դատապարտումը, պայքարն ահաբեկչության և թմրամոլության դեմ:

6. Ի հայտ եկան մշակույթի, գիտության և արվեստի զարգացման նոր միտումներ: Նշանակալի փոփոխություններ կատարվեցին նաև մարդկանց ապրելակերպում:

ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Արտարակցիոնիզմ (լատ. նշ. վերացական) – Անառարկայական, ձևապաշտական արվեստի ուղղություն, որն առաջացել է XX դարի սկզբներին: Այս ուղղության արվեստագետները ձևն անջատում են բովանդակությունից (մաքուր արվեստ) և այն հռչակում առաջնային:

Ազրեսիա (լատ. նշ. հարձակում) – Ժամանակակից միջազգային իրավունքի տեսանկյունից՝ մեկ (կամ մի քանի) պետության կողմից ուժի գործադրումը մեկ այլ պետության տարածքային ամբողջականության կամ քաղաքական անկախության դեմ:

Ազրեսոր – Ազրեսիա կատարող՝ հարձակվող կողմ՝ պետություն:

Ազգային հարց – Քաղաքական, անտեսական, իրավական, մշակութային, պատմական, գաղափարական և այլ հիմնահարցերի ամբողջություն, որն առաջանում է պետության ներսում հաղորդակցման ընթացքում տարբեր ազգերի, ժողովուրդների և էթնիկական խմբերի միջև:

Ազգայնացում – Տնտեսության ճյուղերի, մասնավոր ձեռնարկությունների, հողի և այլնի պետականացում հարկադրաբար, լիովին կամ մասնակի փոխհատուցմամբ:

Ազատ տնտեսական գոտի – Պետության կողմից իր սահմաններում առանձնաքրած տարածք, որտեղ օտարերկրյա գործարարներին և ներդրողներին թույլատրվում է ազատ տնտեսական գործունեություն ծավալել: Այդ նպատակով պետության կողմից ստեղծվում են օրենսդրական, վարկային և այլ նպաստավոր պայմաններ:

Ազգերի բրիտանական համագործակցություն – Երկրորդ աշխարհամարտից հետո Բրիտանական գաղութային կայսրության քայքայման հետևանքով նախկինում նրա կազմի մեջ մտնող երկրներից ու տարածքներից (դոմինիոններից ու գաղութներից) Անգլիայի կողմից ձևավորված միջպետական միավորում:

Ահաբեկչություն (լատ. տեռորիզմ, նշ. վախ, սարսափ) – Բռնության քաղաքականություն, որ կիրառվում է արմատական շարժումների ու կազմակերպությունների (քաղաքական, ազգային, կրոնական և այլն) և ամբողջատիրական վարչակարգերի կողմից որպես գործողությունների մեթոդ ու միջոց հակառակորդներին, մրցակիցներին, խաղաղ բնակչությանը ահաբեկելու կամ նրանց հետ ֆիզիկական հաշվեհարդար տեսնելու համար:

Ամբողջատիրություն (լատ. տոտալիտարիզմ, նշ. լրիվ, ամբողջ, բոլոր) – Ուժեղ և բռնապետական իշխանության տարատեսակ, որի ժամանակ իրականացվում է համընդհանուր վերահսկողություն հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտների նկատմամբ:

Այաթոլլա (արաբ. – Այաթալլահ պարսկ. հնչ.՝ այաթոլլա, Աստծու նշանակ: Այաթ նշանակում է նաև ոտանավորի տող, տուն): Շիական օրենսդիրների բարձրագույն տիտղոս, որի կրողներն իրավունք ունեն ինքնուրույն դատողություններ անել և որոշումներ ընդունել կրոնական և իրավական հարցերի վերաբերյալ:

Այլախոհ (լատ. դիսիդենտ, նշ. չհամաձայնվող): Մարդ (գործիչ), որը համաձայն չէ և պայքարում է իր երկրի պաշտոնական գաղափարախոսության ու քաղաքական համակարգի դեմ:

Այլընտրանք (ֆրանս., լատ. ալտերնատիվ, նշ. երկուսից մեկը) – Այս կամ այն հարցի լուծման ժամանակ միմյանց փոխարացառող երկու կամ ավելի հնարավորություններից մեկի ընտրության անհրաժեշտություն:

Անեքսիա (լատ. նշ. կցում, միացում) – Մեկ պետության կամ ժողովրդի տարածքի (կամ նրա մի մասի) զավթում և բռնի միացում մեկ ուրիշ պետության, մեկ պետության տարածքը մյուսի հաշվին ընդլայնելու եղանակ:

Անձի պաշտամունք – 1.Պատմական ականավոր գործչի հեղինակության առջև կուրորեն խոնարհվելը, նրա ծառայությունների խիստ չափազանցումը, անհատի ֆետիշացումը, պատմական գործընթացի վրա նրան որոշակի ազդեցություն վերագրելը:

Անվերապահ կապիտուլյացիա (լատ. նշ. պայմանավորվել) – Միջազգային իրավունքում սովորաբար կնքվում է հակառակորդի ռազմական ուժերի լիակատար ջախջախման ժամանակ, երբ պարտված պետությունը ճանաչում է այդպիսի ջախջախումը և հանձնում է ամբողջ զինված ուժերը: Հաղթող կողմը կարող է պարտված պետության գերագույն իշխանությունը ժամանակավորապես վերցնել իր ձեռքը և հաստատել օկուպացիոն ռեժիմ (օրինակ՝ Գերմանիայի և Ճապոնիայի պարտությունը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում):

Ապատազմականացված գոտի – Տարածք, որտեղ արգելված է պահել հին ամբողջությունները և կառուցել նորերը, պահել զորքեր, անցկացնել զինավարժություններ: Ապատազմականացված գոտու ռեժիմը սահմանվում է միջազգային պայմանագրով:

Ապարտեիդ (աֆր. բուրերեն նշ. առանձին ապրել, գոյություն ունենալ) – Ռասիզմի յուրատեսակ դրսևորում Աֆրիկա մայրցամաքում, որի քաղաքական նպատակն էր պահպանել եվրոպական ռասայի «մաքրությունը», կանխել սպիտակամորթ և սևամորթ ռասաների համատեղ կյանքը և միաձուլումը: Ի կատարումն այդ պահանջի՝ սևամորթների համար սահմանվեցին առանձին ապրելավայր-արգելոցներ, որոնք շատ հաճախ պատված էին լինում փշալարերով:

Առձակատում (լատ. կոնֆրոնտացիա, նշ. համատեղ և ձակատ) – Սոցիալական համակարգերի, գաղափարաքաղաքական սկզբունքների և համոզմունքների հակադրություն, հակամարտություն:

Աստվածապետություն (հուն. Թեոկրատական, նշ. Աստված և իշխանություն)– Կառավարման ձև, որի ժամանակ պետական և հոգևոր իշխանությունը կենտրոնացված է հոգևորականության և նրա առաջնորդի ձեռքում: Աստվածապետության օրինակ է Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը:

Ավանգարդիզմ (ֆրանս. առջևից գնացող բառից) – XX դարի սկզբին առաջացած գեղարվեստական շարժման ընդհանուր պայմանական անվանումը, որի մեջ միավորված են արվեստի նոր ուղղություններ ու հոսանքներ (ֆովիզմ, սյուրռեալիզմ, կուբիզմ, ֆուտուրիզմ և այլն): Ավանգարդիզմին բնորոշ են գեղարվեստական պրակտիկայի արմատական նորացման ձգտումը, կապերի խզումը ռեալիստական կերպարի հնացած սկզբունքներից ու ավանդույթներից: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո առաջ է գալիս

ներավանգարդիզմը («Աբսուրդի դարոց», «Նոր վեպ», «Կոնկրետ պոեզիա»), որը սկսում է ձեռք բերել էլիտար բնույթ և խորանում ձևական փորձարարության մեջ:

Անշյուս (գերմ. նշ. միացում, ներգրավվում, միավորում) – Ավստրիան Գերմանիային միացնելու բռնի քաղաքականություն, որ վարում էին գերմանական իշխանությունները: Ավստրիան Գերմանիային միացվեց 1938թ. և նրա կազմում մնաց մինչև 1945թ. ապրիլը:

Ավտորիտարիզմ (ֆրանս. լատ. իշխանություն, ազդեցություն բառերից) – Հակաժողովրդավարական քաղաքական ռեժիմ, որի ժամանակ իշխանությունը կենտրոնանում է մեկ մարդու կամ մարդկանց խմբի ձեռքին: Ավտորիտար ռեժիմի ժամանակ լրիվ կամ մասնակի բացակայում են քաղաքացիների քաղաքական ազատությունները, իրականացվում են քաղաքական բռնարարքներ, որ սովորաբար զուգակցվում են անձնական դիկտատուրայի տարրերի հետ:

Արևելյան Թուրքեստանի անկախության շարժում – Չինաստանի արևմտյան շրջաններում բնակվող էթնիկ թուրքերի՝ ույղուրների շարժումն անկախության համար, որը հրահրվում է Թուրքիայի կողմից:

Աֆրիկայի տարի – Այսպես է անվանվում 1960թ., երբ Աֆրիկայի տասնյոթ գաղութներ նվաճեցին քաղաքական անկախություն:

Բեռլին-Հոռմ-Տոկիո առանցք – 1936–1939թթ. ընթացքում ձևավորված «Եռյակ» ռազմական ագրեսիվ դաշինք (խմբավորում), որի մեջ մտնում էին Գերմանիան, Իտալիան և Ճապոնիան: Նրա նպատակն էր աշխարհի նոր վերաբաժանումը և համաշխարհային տիրապետության հասնելը:

Բնապահպանական շարժում – Մարդկանց սոցիալական կազմակերպության տեսակ, որը պայքարում է հանուն բնապահպանական վտանգի նվազեցման, շրջակա միջավայրի առողջացման, մարդու, հասարակության և բնության ներդաշնակեցման: Բնապահպանական շարժումը ավանդաբար հանդես է գալիս որպես «կանաչների», բնապահպանների և այլնի տարբեր ոչ ֆորմալ, ոչ կառավարական կազմակերպությունների քաղաքացիական նախաձեռնություն:

Բռնապետություն (լատ. դիկտատուրա, նշ. անսահմանափակ իշխանություն) – Մի մարդու կամ մարդկանց խմբի անսահմանափակ, ոչնչով չսահմանափակված իշխանություն, որը պետական ապարատի միջոցով տարածվում է հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտների վրա և իրականացվում է հասարակության նկատմամբ կոշտ հսկողությամբ, քաղաքական բռնություններով:

Գաղափարախոսություն – Գաղափարների և հայացքների համակարգ (ամբողջություն), որն արտացոլում է հասարակության տարբեր խմբերի վերաբերմունքն իրականության հանդեպ, արտահայտում նրանց արմատական շահերը, մտայնությունը և պահանջները:

Գերիշխանություն (հուն. հեգեմոնիա, նշ. առաջնորդություն, ղեկավարություն) – Որևէ պետության, քաղաքական ուժի կամ միության առաջատար, ղեկավար դերը

մյուսների նկատմամբ:

Գիտատեխնիկական հեղափոխություն– Թռիչք գիտության, տեխնիկայի և արտադրողական ուժերի զարգացման մեջ, անցում արտադրողական ուժերի որակական նոր վիճակի՝ գիտական գիտելիքների համակարգում արմատական տեղաշարժերի հիման վրա:

Գլոբալիզացիա (ֆր. նշ. համընդհանուր, համաշխարհայնացում) – Արդի աշխարհի հիմնական կողմերի միօրինակ չափանիշների հաստատում և միասնականացում՝ պայմանավորված համաշխարհային հիմնախնդիրների (ժողովրդագրություն, բնապահպանություն, ահաբեկչություն և այլն) լուծման անհրաժեշտությամբ:

Գոմինդան (չին. նշ. Ազգային կուսակցություն) – Ազգային-դեմոկրատական կուսակցություն Չինաստանում, որը հիմնադրվել է 1912թ. Մուն Յաթսենի կողմից, պայքարում էր երկիրը խորհրդարանական հանրապետության վերածելու համար:

Գործադուլ – Իրենց շահերի համար բանվոր-ծառայողների պայքարի հիմնական ձևերից մեկը, աշխատանքի կազմակերպված զանգվածային դադարեցում: Գործադուլները լինում են տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և այլն. հաճախ դրանք ուղեկցվում են ցույցերով, ոստիկանության, կառավարության ուժերի դեմ բախումներով:

Գրոհային ջոկատներ– Գերմանիայի նացիոնալ-սոցիալիստական բանվորական կուսակցության կիսառազմականացված միավորումներ, որոնք հանդիսանում էին ֆաշիզմի քաղաքական հակառակորդների նկատմամբ ահաբեկչության և ֆիզիկական հաշվեհարդարի գործիք:

Դեկրետ (լատ. նշ. որոշում, կարգադրություն) – 1. Պետական իշխանության կամ պետական կառավարման բարձրագույն մարմնի կողմից հրապարակվող ակտերի անվանումներից մեկը: 2. Խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին այդպես էին կոչվում պետական կյանքի առավել կարևոր հարցերի վերաբերյալ օրենսդիր և գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմինների կողմից ընդունված օրենքները:

Դեմագոգիա (հուն.)– Ժողովրդական զանգվածներին ամեն տեսակ զայթակղիչ, բայց սուտ խոստումներով և քծնանքով խաբելու եղանակ:

Դիկտատուրա (լատ. նշ. անսահմանափակ իշխանություն) – Իշխանության իրականացման եղանակ, ռեժիմ և մեթոդ: Դիկտատուրան հատուկ է պետության բոլոր ձևերին: Ինչպես միապետության, այնպես էլ հանրապետության օրոք այն արտահայտում է իշխանության իրականացման էությունը, որը հիմնվում է տնտեսապես վճռորոշ դեր ունեցող դասակարգի քաղաքական ուժի վրա: Դիկտատուրական քաղաքական ռեժիմի դեպքում իշխանությունը կենտրոնանում է մի մարդու ձեռքում: Այդ դեպքում դիկտատուրան անսահմանափակ է. նրա նկատմամբ հսկողությունը՝ բացառված:

Դիմադրության շարժում – Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին հայրենասիրական, ազատագրական, հակաֆաշիստական շարժում գերմանական, իտալական, ճապոնական և այլ զավթիչների դեմ նրանց կողմից օկուպացված տարածք-

ներում: Այդ շարժմանը մասնակցում են բնակչության բոլոր խավերը (բանվորներ, գյուղացիներ, մտավորականներ, հոգևորականներ և այլն) և ամենատարբեր հայացքներ ու համոզմունքներ ունեցող մարդիկ:

Դոգմատիզմ, դոգմատիկ մոտեցում (հուն.) – Դոգմաների վրա հիմնված հայացքների համակարգ, քարացած բանաձևերով և դրույթներով մտածելը՝ առանց հաշվի առնելու կոնկրետ պայմանների փոփոխությունը: Դոգմատիզմի հիմքում ընկած են հեղինակությունների նկատմամբ կույր հավատը և հնացած դրույթների բացարձակացումը:

Դոկտրինա (լատ. նշ. ուսմունք, սկզբունք) – 1. Ուսմունք, գիտական կամ փիլիսոփայական տեսություն, հայացքների համակարգ: 2. Քաղաքական համակարգ, քաղաքական ղեկավար ծրագիր, հիմնական սկզբունքների, հայացքների ամբողջություն:

Դոմինիոն (անգլ. նշ. տիրույթ) – Նախկին Բրիտանական կայսրության ինքնակառավարվող մաս հանդիսանող տարածք կամ երկիր, որը մինչև դոմինիոնի իրավունքներ ստանալը համարվել է Մեծ Բրիտանիայի գաղութ (օրինակ՝ Կանադան, Ավստրալիական միությունը և այլն): Դոմինիոն պետության ղեկավարը համարվում էր Անգլիայի թագավորը, իսկ անմիջական կառավարումն իրականացնում էր թագավորի նշանակած գեներալ-նահանգապետը: Անկախություն ձեռք բերելուց հետո նախկին դոմինիոնները մտան «Ազգերի բրիտանական համագործակցության» մեջ: Դոմինիոն տերմինը փաստորեն այսօր դուրս է եկել գործածությունից:

Էնթամանդատային տարածք – Գաղութային համակարգի մեջ մտնող այն երկրները և տարածքները, որոնց համար Ազգերի լիգայի կողմից սահմանվել է մանդատային կառավարման ձև:

Երրորդ աշխարհ – Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի տնտեսական և քաղաքական անկախ զարգացման ուղին թևակոխած երկրների պայմանական անվանումը տնտեսագիտական և քաղաքական գրականության մեջ: Այդ անվանումը շրջանառության մեջ մտավ 1960-ական թթ.: Այսպես աշխարհը բաժանվեց երեք ճամբարների՝ սոցիալիստական, կապիտալիստական և երրորդ աշխարհի: Երրորդ աշխարհի երկրների անհավասարաչափ զարգացումը հարկադրեց այդ երկրները խմբավորել ըստ զարգացման մակարդակների և առանձնահատկությունների, որից հետո այդ տերմինը կորցրեց իր նշանակությունը:

Զանգվածային լրատվության միջոցներ (ԶԼՄ)– տեղեկատվության հաղորդման համակարգ, որն ապահովում է տեղեկատվության փոխանցումը տպագրական, էլեկտրոնային, տեխնիկական, պատկերային և այլ միջոցներով:

Էթնոքաղաքական հակամարտություններ – Զանգվածային, ազգային, անջատողական շարժումներ և բախումներ, որոնք առկա են գրեթե բոլոր մայրցամաքների բարդ էթնիկական կազմ ունեցող երկրներում (աշխարհի 45 երկրներում ավելի քան 200 հակամարտություն): Այդ հակամարտությունները կարող են վերածվել ցեղասպանության կամ էթնիկ զտման, այսինքն՝ իրենց հողերից բնիկների արտաքսման:

Էտատիզմ (ֆրանս. պետություն բառից) – 1. Քաղաքական մտքի ուղղություն, որը

պետությունը դիտում է որպես հասարակության զարգացման բարձրագույն արդյունք:
2. Երկրի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքում և գործունեության մյուս ոլորտներում պետության դերի ուժեղացում և ակտիվ մասնակցություն:

Էքսպանսիա (Լատ. նշ. ընդարձակում, տարածում) – Քաղաքականություն, որի նպատակն է ընդլայնել իր ազդեցությունն ուրիշ երկրներում: Էքսպանսիան իրականացվում է տնտեսական, դիվանագիտական և ռազմական մեթոդներով: Այն հետապնդում է ուրիշ ժողովուրդների ստրկացման, նոր տարածքներ, ապրանքների վաճառահանման և կապիտալների ներդրման շուկաներ, հումքի աղբյուրներ նվաճելու նպատակ:

Էքսպրեսիոնիզմ (լատ. արտահայտչականություն բառից) – XX դարի առաջին կեսի գեղարվեստական ուղղություններից: Առաջացել է Գերմանիայում և բնութագրվում է անբնական երևույթների նկատմամբ զգացմունքային հագեցվածությամբ, որը դրսևորվում է գույնի ու ձայնի միջոցով, արտահայտում է անհատի դժգոհությունն ու բողոքն իրականության ու պատերազմի սրճավանջի դեմ (Է. Կիրխներ և Է. Նոլդիեն):

Էնդդիություն (լատ. օպոզիցիա, նշ. հակադրություն) – Ուրիշների հայացքների ու քաղաքականությանն իր հայացքների և քաղաքականության հակադրում, հակագործողություն՝ մարդկանց խումբ, որոնք դուրս են գալիս իշխանությունների քաղաքական կուրսի կամ որոշման դեմ, չեն պաշտպանում նրանց քաղաքականությունը:

Ինդրուստրացում (լատ. նշ. գործունեություն), **արդյունաբերականացում** – Տնտեսապես հագեցված արդյունաբերական ճյուղերի ստեղծում, նոր գործարանների, ֆաբրիկաների, երկաթուղիների կառուցում. որպիսիք չունի երկիրը, հասնել նրան, որ տնտեսության մեջ իշխող դառնա արդյունաբերությունը:

Ինտերվենցիա (լատ. նշ. ներխուժում)– Մեկ կամ մի քանի պետությունների բացահայտ (կամ գաղտնի, քողարկված) միջամտությունը մեկ ուրիշ պետության ներքին գործերին: Ինտերվենցիան կարող է իրականացվել ռազմական, տնտեսական և դիվանագիտական միջոցներով:

Իշխանության բաժանում – Սկզբունք, որի համաձայն օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները պետք է անկախ լինեն միմյանցից:

Լոկալ (լատ. նշ. տեղային, տվյալ վայրին հատուկ) **պատերազմներ** – «Սառը պատերազմին» ուղեկցող տարածաշրջանային պատերազմներ, որոնք ընդգրկում են սահմանափակ տարածքներ և առանձին երկրներ (օրինակ՝ Իսրայելի ագրեսիան Մերձավոր Արևելք): Լոկալ պատերազմները կարող են կայծ դառնալ համաշխարհային պատերազմի բռնկման համար:

Խունվեյբիններ (կամ կարմիր պահնորդականներ) – Մովորող երիտասարդության ռազմականացված կազմակերպություն Չինաստանում, որոնց առաջնակարգ տեղ էր հատկացվել կուլտուրական հեղափոխության անցկացման, կուսակցական, պետական և հասարակական մարմիններին հալածանքների ենթարկման գործում:

Խունտա (իսպ. նշ. ժողով, միավորում) – Իսպանախոս երկրներում դավադիրների (զինվորականների) խումբ, որն իշխանության է հասնում պետական հեղաշրջման

ճանապարհով և կառավարում է բռնապետական մեթոդներով: Իշխանության գործադիր մարմին մի շարք լատինամերիկյան երկրներում:

Ծայրահեղականություն (լատ. էքստրեմիզմ, նշ. ծայրահեղ, արտակարգ)– Նվիրվածություն այն հայացքներին և գործողություններին, որոնք մերժում են ընդունված նորմերն ու կանոնները: Քաղաքականության մեջ ծայրահեղականությունը դրսևորվում է արմատական սոցիալական, ազգային և կրոնական շարժումներում:

Կայծակնային պատերազմ (գերմ. բլից-կայծակ, կրիգ-պատերազմ) – Ագրեսիվ պատերազմավարության տեսություն, որը մշակել են գերմանական ռազմամտույնները: Այդ տեսության համաձայն՝ պատերազմում հաղթանակի կարելի է հասնել ամենակարճ ժամկետում՝ մինչև հակառակորդը կհասցնի սոբիլիզացնել իր գինված ուժերը:

Կապիտուլյացիա (լատ. նշ. դիմադրության դադարեցում) – Հաղթող կողմի պայմաններով դիմադրության դադարեցում ռազմական գործողությունների թատերաբեմում, անձնակազմի, սպառազինության, ամրացած ռազմական կետերի, անձնակազմի հանձնում հակառակորդին: Կապիտուլյացիայի ժամանակ տնտեսական և քաղաքական պարտավորությունները դրվում են պարտված կողմի վրա:

Կատելսիզիս – Որևէ գիտության, ուսմունքի հիմնական սկզբունքների շարադրանքը:

Կռալիցիա (լատ. նշ. միավորում, համաձայնություն, դաշինք) – Պետությունների, քաղաքական կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների միավորում, համաձայնություն, որը կնքվում է քաղաքական, տնտեսական և ռազմական ընդհանուր նպատակներին հասնելու համար:

Կռալիցիոն կառավարություն – Միացյալ կառավարություն, որը կազմվում է տարբեր քաղաքական ուժերի և կուսակցությունների ներկայացուցիչներից՝ նրանց վստահամաձայնության արդյունքում:

Կոլեկտիվացում – 1920–1930–ական թթ. ԽՍՀՄ-ում իրականացված գյուղատնտեսության բռնի վերափոխման քաղաքականություն՝ կուլակաթափության և տնտեսության կոլեկտիվ ձևերի տարածման հիման վրա, որն ուղեկցվում էր գյուղացիական սեփականության նշանակալից մասի հանրայնացմամբ:

Կոլտնտեսություն – Մանր գյուղացիական տնտեսությունների միավորմամբ ստեղծված կոոպերատիվ կազմակերպություն, որը հիմնված է արտադրության հանրային միջոցների և կոլեկտիվ աշխատանքի վրա ու ապահովում է գյուղատնտեսական արտադրության կառավարումը հենց կոլտնտեսականների կողմից:

Կոմունիստական ինտերնացիոնալ (Կոմինտերն)– Բանվոր դասակարգի միջազգային հեղափոխական կազմակերպություն, որը միավորում էր տարբեր երկրների կոմունիստական (բանվորական) կուսակցությունները: Այն ստեղծվել է 1919թ. մարտին՝ Վ. Լենինի նախաձեռնությամբ Մոսկվայում գումարված Եվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի 21 երկրների կոմկուսների ներկայացուցիչների խորհրդաժողովում: Կոմինտերնի գլխավոր նպատակն էր պայքարը համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի համար: Կոմինտերնը գործեց մինչև 1943թ. և մի շարք

պատճառներով լուծարվեց:

Կոնսորիակտիվիզմ (լատ. կազմում, կառուցում բառերից) – Ուղղություն արվեստում 1920–ական թթ., որում առաջ քաշվեցին մարդուն շրջապատող միջավայրի նախագծման խնդիրները՝ ձգտելով իմաստավորել նորագույն տեխնիկայի ձևատեղծման հնարավորությունները, նրա բնական նպատակահարմար կառուցվածքները (ճարտարապետական նախագծեր, կահույք, ամանեղեն, հագուստի մոդել, նկարներ գործվածքի համար, «հաստոցներ» բեմում դերասանի աշխատանքի համար): Կոնսորիակտիվիզմի զարգացման հետևանքով արվեստում առաջացավ դիզայնը, որի առաջին լաբորատորիան բացվել է Գերմանիայում:

Կոնցեպտուալիզմ – Նոր ավանգարդիստական ուղղություն, որը տեսողական տեղեկատվությունը և արվեստը դիտում է որպես հաղորդակցություն:

Կոնցեսիա (լատ. նշ. թույլտվություն, զիջում) – Պայմանագիր, որով պետությանը պատկանող բնական հարստությունները, ձեռնարկությունները և տնտեսական այլ օբյեկտներ արտադրական գործունեության իրավունքով շահագործման են հանձնվում օտարերկրյա ֆիրմաներին և ընկերություններին: Կոնցեսիա ստացողները դառնում են պետական օբյեկտների ոչ թե սեփականատեր, այլ վարձակալ:

Կոռուպցիա (լատ. կաշառակերություն) – Պաշտոնական անձի կողմից իր պաշտոնի հետ կապված իրավունքների ուղղակի օգտագործում անձնական հարստացման համար, պաշտոնատար անձանց. քաղաքական գործիչների կաշառակերություն, ծախվածություն:

Կոռպերացիա (լատ. համագործակցություն) – Աշխատանքի կազմակերպման ձև, որի ժամանակ մարդիկ կամ տնտեսությունները միավորվում են միևնույն կամ տարբեր գործընթացներ համատեղ կատարելու համար: Կոռպերատիվ միավորումների ձևերից են արտադրական, վարկային, բնակարանային, սպառողական կոռպերատիվները:

Կուրիզմ (ֆրանս. խորանարդ բառից) – Առաջնային ուղղություն կերպարվեստում XX դարի առաջին քառորդում: Կուրիստներն աշխարհը պատկերացնում են պարզ երկրաչափական կառուցվածքների ձևով՝ աղավաղելով իրական առարկաների պատկերները:

Կուլակաթափություն – Կոմունիստական կուսակցության քաղաքականություն գյուղում, երկրի գյուղական բնակչության ունևոր և միջին խավերի վերացման նպատակով նրանց հողի, արտադրության միջոցների, ունեցվածքի բռնագրավում, ամբողջ ընտանիքով արտաքսում գյուղից և անբարենպաստ կլիմայական պայմաններ ունեցող հատուկ շրջաններում նրանց բնակեցում:

Կուլտուրական հեղափոխություն – 1. 1920–1930–ական թթ. արևատական փոփոխություն խորհրդային երկրի հոգևոր զարգացման մեջ, սոցիալիստական վերափոխման լենինյան պլանի բաղկացուցիչ մաս: Կուլտուրական հեղափոխությունը ներառում էր կրթության սոցիալիստական համակարգի ստեղծումը, խորհրդային մտավորականության ձևավորումը, մարքսիստական գաղափարախոսության հաս-

տատումը, կենցաղի վերակառուցումը: 2. 1960-ական թթ. կեսերից Չինաստանում Մաո Ցզեդունի կողմից իրականացվող կոշտ հեղափոխական քաղաքականություն, որի նպատակը երկրում առաջացած դժգոհության և սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամի հաղթահարումն էր ու կոմունիստական կուսակցության ղեկավարության մեջ ձևավորված ընդդիմության վերացումը:

Հակակոմիստերնյան պակտ - 1936թ. նոյեմբերի 25-ին Բեռլինում Գերմանիայի և Ճապոնիայի միջև կնքված պայմանագիր, որի նպատակն էր համատեղ պայքարը կոմունիստական ինտերնացիոնալի և միջազգային կոմունիստական շարժման դեմ: Այս պայմանագրի գաղտնի հոդվածները նախատեսում էին Խորհրդային Միության դեմ համատեղ պայքարի միջոցառումներ: Մեկ տարի հետո պակտին միացավ Իտալիան, իսկ հետագայում՝ այլ պետություններ:

Հակակոմունիզմ - Ֆաշիզմի գաղափարախոսության և քաղաքականության հիմնական սկզբունքներից մեկը, որն ուղղված էր կոմունիստական շարժման, ԽՍՀՄ-ի և սոցիալիստական կարգերի դեմ:

Համադաշնություն (լատ. կոնֆեդերացիա, նշ. պայմանագրով միավորել, կապել) - Պետական կառուցվածքի ձև, որոշակի նպատակների (ռազմական, արտաքին քաղաքական և այլն) հասնելու համար ստեղծված ինքնիշխան պետությունների միություն: Համադաշնությունն օժտված չէ ինքնիշխանությամբ, և նրա ստեղծումը չի հանգեցնում նոր պետության առաջացման: Համադաշնությունը չունի միանական սահման, միանական քաղաքականություն և ընդհանուր սահմանադրություն: Նրա կազմավորման իրավաբանական հիմքը համադաշնային պայմանագիրն է:

Համաշխարհային սոցիալիստական համակարգ - ԽՍՀՄ-ի և դաշնակից երկրների սոցիալ-տնտեսական համակարգ. որով աշխարհը բաժանվեց երկու բևեռի՝ սոցիալիստականի և կապիտալիստականի:

Համընդհանուր (համաշխարհային) եիմնական դիրքեր - Ժամանակակից աշխարհում երկրների և ժողովուրդների առջև ծառայած և նրանց շահերը շոշափող հիմնախնդիրներ, որոնք սպառնում են մարդկության գոյությանը, և դրանք հնարավոր չէ լուծել առանց աշխարհի ժողովուրդների միավորման և համատեղ ջանքերի: Այդ հիմնախնդիրներից են միջազգային ահաբեկչությունը, ցեղասպանությունը, թմրամոլությունը, ժողովրդագրությունը, շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բնական ռեսուրսների ճիշտ օգտագործումը, բնական աղետները, վտանգավոր հիվանդությունները և այլն:

Հայտեր (բարձր տեխնոլոգիա) - 1970-1980-ական թթ. ճարտարապետական մտքի վերակողմորոշման արդյունքում առաջացած ուղղություն, որը շինարարության ժամանակ օգտագործում է տեխնիկական միջոցներ և տարբեր տեսակի կառուցվածքներ:

Հավաքական անվտանգության պայմանագրային կազմակերպություն (ՀԱՊԿ) - ԱՊՀ-ի կառույց, որի կազմում ընդգրկված պետությունների գլխավոր խնդիրն է ապահովել անդամ երկրների ազգային անվտանգությունը: Եթե ՀԱՊԿ-ի որևէ պետություն ենթարկվի հարձակման, ապա նրա անդամ մյուս երկրները դա

կղիտեն հարձակում իրենց վրա և բոլոր միջոցներով կօզնեն ագրեսիայի գոհին:

Հատուկ արտոբանակներ – Խորհրդային քաղաքացիների հատուկ կատեգորիա, որոնք հարկադրական կարգով, կառավարության որոշմամբ վերաբնակեցվել են իրենց մշտական բնակության վայրերից առանձին վայրեր մշտապես կամ որոշակի ժամկետով և գտնվել են ոստիկանական մարմինների հսկողության տակ:

Հետմողեռնիզմ – Ուղղություն 1970–1980–ական թթ. արվեստում, մասնավորապես ճարտարապետության մեջ: Այն հիմնված է ճարտարապետական մտքի վերակողմնորոշման վրա (խոշոր ներկայացուցիչներն են Կորբյուզիեն, Ֆ Ռայթը և ուրիշներ):

Հիպերռեալիզմ (հուն. նշ. գեր –վերռեալիզմ) – 1960–ական թթ. առաջացած նոր ավանգարդիստական ուղղություն, որը ծագելով պոպ–արթից՝ ձգտում է հասնել պատկերի լուսանկարչական ճշմարտացիության: Այս ուղղության նշանավոր ներկայացուցիչներն են Չ. Քլոզը, Ֆ. Ներտչը և ուրիշներ:

«Զնիալ» – ԽՍՀՄ-ի պատմության մեջ այսպես է անվանվում Ստալինի մահից մինչև 1964թ. ընկած ժամանակահատվածը, երբ Ն. Խրուշչովի գլխավորությամբ երկրում կատարվեցին մի շարք բարեփոխումներ՝ հաղթահարվեց անհատի պաշտամունքը, թուլացավ կոմկուսի գաղափարական թելադրանքը, հաստատվեց հարաբերական ազատություն, աշխուժացան հասարակական կամակերպությունների աշխատանքները և այլն:

Մանդատային (լատ. նշ. լիազորություն, հանձնարարություն) **համակարգ** – Ազգերի լիգայի կողմից միջազգային պրակտիկայում մտցված կառավարման համակարգ, որը կիրառվեց Օսմանյան կայսրության և Գերմանիայի նախկին գաղութների և ենթակա երկրների նկատմամբ: Մանդատը, որպես կառավարման ձև, տրվում էր արևմտյան որևէ զարգացած պետության (Անգլիա, Ֆրանսիա և այլն) նախկին գաղութային երկրները կառավարելու համար՝ մինչև նրանք կհասունանային այդ գործի համար:

Մարդու իրավունքներ – Քաղաքացիական իրավունքների և քաղաքական ազատությունների ամբողջություն, ինչպես նաև մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքները: Այս հասկացության բովանդակությունը XX դարի վերջին որոշվում է մարդու համընդհանուր հռչակագրով և ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված մյուս փաստաթղթերով:

«Մարշալի պլան» – ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Դ. Մարշալի կազմած պլանը, որի համաձայն ԱՄՆ-ը պետք է ֆինանսական օգնություն ցույց տար Եվրոպային՝ պատերազմից տուժած նրա տնտեսությունը վերականգնելու համար: 1948–1951թթ. Եվրոպայի երկրները, ըստ Մարշալի պլանի, ստացան ավելի քան 12,5 մլրդ դոլար: Մարշալի պլանը նպաստակ ուներ վարկերի և փոխառությունների միջոցով այն ստացող երկրներին կախման մեջ դնել ամերիկյան կապիտալից և ստիպել նրանց հետևելու ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությանը:

«Մարտական լսաչեր» – Ֆաշիստական կազմակերպություններ Ֆրանսիայում, որոնք բացահայտ անվստահություն էին դրսևորում պառլամենտարիզմի նկատմամբ: Նրանք պաշտպանում էին պառլամենտական կարգերը բռնի ուժով վերացնելու և ամ-

բողջատիրական վարչակարգ հաստատելու տեսակետը:

Մենաշնորհ (հուն. մոնոպոլիա, նշ. մենակ վաճառել) – 1. Ինչ-որ գործունեության՝ մի մարդու պատկանող բացառիկ իրավունք, արդյունաբերության մեջ ձեռնարկությունների կամ ընկերությունների միավորում, որոնք մեկ կամ մի քանի ճյուղերի շրջանակում իրենց ձեռքում են կենտրոնացնում արտադրության ու վաճառքի հսկողությունը:

Միաբևեռ (միակենտրոն) **աշխարհ** – ԽՍՀՄ-ի փլուզմամբ ուժերի այնպիսի հարաբերակցության առաջացում, որը հնարավորություն ստեղծեց աշխարհում հաստատելու մեկ գերտերության՝ ԱՄՆ-ի առաջնությունը:

Մոդեռնիզացիա (ֆր. արդի. ժամանակակից բառերից) – Սոցիալական փոփոխությունների և բարեփոխումների գործընթաց հասարակության մեջ, որը համապատասխանում է ժամանակակից պահանջներին: Ավելի թույլ զարգացած հասարակության փոփոխության գործընթաց, որի ժամանակ այն ձեռք է բերում ավելի զարգացած հասարակությանը բնորոշ հատկանիշներ:

Մոդեռնիզմ (լատ. նոր, ժամանակակից բառերից) – Ընդհանուր նշանակության հոսանք և ուղղություն XX դարի արվեստում, որը հրաժարվելով ռեալիստական ավանդույթներից՝ զբաղվում է նոր գեղարվեստական ձևերի և արտահայտչական միջոցների որոնումներով:

Մուլտկրատիա (մոլլաների իշխանություն) – Բարձրագույն հոգևորականության ձեռքն անցած քաղաքական իշխանություն Իրանում:

Նացիոնալիզմ (լատ. նացիա, ազգ, ժողովուրդ բառերից) – Հայացքների համակարգ, հիմնված ազգային բացառիկության, մի ազգի նկատմամբ մյուսի գերազանցության գաղափարների վրա, որը մարմնավորվում է գաղափարախոսության և քաղաքական պրակտիկայի մեջ: Նացիոնալիզմը դրսևորվում է տարբեր ձևերով և տարբեր մակարդակներով՝ պետականից մինչև կենցաղ:

ՆԷՊ (ռուս. հապավում Նովայա էկոնոմիչեսկայա պոլիտիկա – Նոր տնտեսական քաղաքականություն)–1921–1929թթ. խորհրդային երկրում իրականացված քաղաքականություն և տնտեսական միջոցառումների համակարգ, որը նյութական խթաններ էր ստեղծում ազատ շուկայական հարաբերությունների և գների ազատականացման հիման վրա քաղաքացիական պատերազմի տարիներին քայքայված տնտեսության վերականգնման և զարգացման համար:

Շովինիզմ (ֆր. նշ. ազգայնամոլություն)– Ազգայնամոլության, ծայրահեղ նացիոնալիզմի ռեակցիոն քաղաքականություն, որին բնորոշ է ազգային բացառիկությունը, մի ազգի շահերը մյուս ազգի շահերին հակադրելը, ազգային ատելություն ու թշնամություն բորբոքելը: Շովինիզմի ու նացիոնալիստական ծայրահեղության զանազան դրսևորումներից են մեծապետական շովինիզմը, սոցիալ-շովինիզմը, սիոնիզմը և այլն:

Շուկայական տնտեսություն – Սոցիալ-տնտեսական համակարգ, որի հիմքում ընկած են մասնավոր սեփականությունը և ապրանքադրամական հարաբերությունները:

Չեզոք գոտի– Տարածքի այն հատվածը, որը բաժանում է երկու պետության կամ նրանց զինված ուժերին: Այնտեղ կողմերից ոչ մեկն իրավունք չունի գորբեր պահել,

այն չի կարող ռազմական գործողությունների թատերաբեմ դառնալ: Այդպիսի գոտին սահմանվում է, օրինակ, զինադադարի ժամանակ:

Չեզոքություն (նեյտրալիզմ գերմ., լատ. նշ. ոչ մեկին, ոչ մյուսին չպատկանող) – Միջազգային իրավունքում երկու կողմերի միջև մղվող պատերազմին չմասնակցելը և նրանց հետ միատեսակ խաղաղ հարաբերություններ պահպանելու՝ պետության քաղաքական և իրավական դրություն:

Չմիջամտություն – Ժամանակակից միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունք և ՄԱԿ-ի կանոնադրական պահանջ, որով ոչ մի պետություն կամ պետությունների խումբ իրավունք չունի ուղղակի կամ անուղղակի խառնվելու ուրիշ պետությունների ներքին գործերին: Նման գործողությունը դիտվում է որպես միջազգային իրավունքի կոպիտ խախտում:

«Չորսի մոդեռնիզացիա» – Չինաստանում Դեն Սյաոպինի և նրա համախոհների որդեգրած իրատեսական քաղաքականություն, որն ուղղված էր ժամանակակից գիտության և տեխնիկայի նվաճումների հիման վրա երկրի արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, գիտության և պաշտպանության արդիականացմանը:

Պարենհարկ – Գյուղացիական տնտեսություններից պարենմասնատրման փոխարեն 1921-1923թթ. գանձվող բնամթերային հարկ Խորհրդային Ռուսաստանում և մյուս խորհրդային հանրապետություններում: Ըստ պարենհարկի մասին օրենքի՝ սահմանված հարկը վճարելուց հետո գյուղացին ազատորեն տնօրինում էր մնացած բերքը:

Պարենմասնատրում – Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունքների մթերման համակարգ, որը Խորհրդային Ռուսաստանը կիրառեց քաղաքացիական պատերազմի տարիներին: Ըստ պարենմասնատրման համակարգի՝ գյուղացիները պարտավոր էին տնտեսական կարիքների և անձնական սպառման համար սահմանված չափաբաժնից ավելի արտադրված հացը և այլ մթերքներն ու ապրանքները ցածր և կայուն գներով հանձնել պետությանը:

Պոպ-արթ – 1960-ական թթ. նոր ուղղություն արվեստում, որը ստեղծվեց որպես հակակշիռ ամերիկյան էքսպրեսիոնիզմին: Մրա կողմնակիցների կարծիքով՝ ամեն իր կարող է արվեստի առարկա լինել: Այդ առարկայական արվեստն ուղղված էր զանգվածներին (նշանավոր ներկայացուցիչներն են Ջ. Ջոնսը, Յ. Օլդենբուրգը և ուրիշներ):

Պրոլետարիատի դիկտատուրա – Բանվոր դասակարգի իշխանություն, որը հաստատվում է սոցիալիստական հեղափոխության ընթացքում և հետապնդում է սոցիալիզմի կառուցման նպատակ: Պրոլետարիատի դիկտատուրայի առաջին ձևը եղել է Փարիզի կոմունան: Խորհրդային Ռուսաստանում խորհուրդները միավորելով բոլոր աշխատավորներին՝ բանվոր դասակարգի գլխավորությամբ դարձան պրոլետարիատի դիկտատուրայի պետական ձև Առաջին աշխարհամարտից հետո:

Պրոտեկտորատ (լատ. նշ. պաշտպանություն, պահպանում) – 1. Միջազգային իրավունքում պետության կախվածության ձև, որը հաստատվում է անիրավահավասար պայմանագրով: Պայմանագրի համաձայն մի պետությունը իր վրա է վերցնում մյուս պետությանը ներկայացնելու միջազգային հարաբերություններում և որոշելու

նրա արտաքին քաղաքականությունը: 2. Գաղութային համակարգի մեջ մտնող ենթահովանավորյալ պետություն, որն ունի իր պետական կառույցները, սակայն ընդունում է հովանավորող պետության «խորհուրդները» և ղեկավարվում դրանց համաձայն:

Ռ-ադիկալիզմ (լատ. արմատականություն բառից) – Արմատական և վճռական գործողությունների և միջոցառումների կիրառում որևէ հարցի լուծման ժամանակ:

Ռ-ազմական կոմունիզմ – 1918–1921 թթ. Խորհրդային Ռուսաստանում իրականացված քաղաքականություն և տնտեսական միջոցառումների համակարգ, որի նպատակն էր արտադրության և բաշխման բնագավառներում կոմունիստական սկզբունքների հաստատումը, քաղաքի և գյուղի միջև ապրանքափոխանակության և շուկայական հարաբերությունների բացառումը:

Ռ-ասա – Պատմականորեն առաջացած մարդկանց խոշոր խմբեր, որոնք միավորվել են ծագման և ժառանգական առանձնահատկությունների (մարմնի կառուցվածք, մաշկի գույն, գլխի ձև) ընդհանրությամբ:

Ռ-ասիզմ– Հակահումանիստական գաղափարախոսություն, որի հիմքում ընկած է ազգերը «բարձրերի» ու «ցածրերի», «վիարժեքի» և «ոչ լիարժեքի» բաժանելու դրույթը: Ըստ այդ դրույթի՝ «բարձր» ռասաներին պատկանող ազգերը պետք է իշխեն «ցածր» ռասայի ժողովուրդների վրա: XX դարի 20–30–ական թթ. ռասիզմը Եվրոպայում նոր երանգ ստացավ՝ դառնալով ֆաշիզմի և նացիզմի կարևորագույն սկզբունքներից մեկը:

Ռ-ազմանդություն (լատ. միլիտարիզացիա, նշ. ռազմական) – Սպառազինությունների մրցավազքի, պետության ռազմական հզորության ավելացման, տնտեսության ռազմականացման և պատերազմի նախապատրաստման հետադիմական քաղաքականություն:

Ռ-ազմատուգանք (լատ. կոնտրիբուցիա, նշ. հավաքել) – Դրամ կամ ինչ-որ այլ նյութական արժեքներ, որոնք գանձվում էին պատերազմից հետո պարտված պետությունից՝ հոգուա հաղթող պետության: Ժամանակակից միջազգային իրավունքն արգելում է ռազմատուգանքը: Ճանաչում է ագրեսիայի ենթարկված և կորուստներ կրած պետության ռեպարացիաներ ստանալու իրավունքը:

Ռ-եպարացիա (լատ. նշ. վերականգնում, փոխհատուցում) – Վճարումներ, որը կատարում է պարտություն կրած կողմը հաղթող պետությանը այն վնասների և կորուստների փոխհատուցման համար, որը նրան հասցվել է ռազմական գործողությունների հետևանքով: Ռ-եպարացիաները վճարվում են պարտություն կրած պետության հետ կնքված հաշտության պայմանագրի պայմաններով:

Ռ-ևանշիզմ (ֆրանս. հատուցում, պարտք բառերից) – Հետադիմական գաղափարախոսություն և քաղաքականություն՝ ուղղված նոր պատերազմի նախապատրաստմանը՝ նպատակ ունենալով փոխհատուցել կրած պարտությունների համար և հետ վերադարձնել տարածքները, տնտեսական և քաղաքական դիրքերը:

Սիմվոլիզմ (հուն. և ֆր. պայմանական նշան բառից)– XIX դարի 80–ական թթ. առաջացած ուղղություն արվեստի և գրականության մեջ, որի ներկայացուցիչները շեշ-

տը դնում էին մարդու ներաշխարհի պատկերման վրա, բայց ոչ թե ռոմանտիկների նման գգացումների, այլ բանաստեղծական խոսքի, երաժշտացման և մեղեդիացման միջոցով:

Սյուրռեալիզմ (ֆրանս. նշ. գերռեալիզմ, վերռեալիզմ) – XX դարի 20–30–ական թթ. առաջացած խոշոր ավանգարդիստական ուղղություն, որի հիմքում ընկած էր արվեստի անբնական լինելու գաղափարը, այսինքն՝ բանականությանը չենթարկվելը: Նրանք իրենց կտավներում պատկերում էին ինչ–որ երևակայական մարմինների և առարկաների անկանոն, անկարգ զուգակցություններ՝ փորձելով ստեղծել իրականության պատրանք: Սյուրռեալիստն ստեղծում է իր աշխարհը, վերիրականությունը, որը չի ենթարկվում սովորական աշխարհի օրենքներին, նրա մեջ ստնող ժամանակին և տարածությանը: Սյուրռեալիզմի նշանավոր ներկայացուցիչը Մալվադոր Դալին է:

Սոցիալիստական ռեալիզմ – Գերիշխող ուղղություն խորհրդային գրականության մեջ և արվեստում, որը գրողներից և արվեստագետներից պահանջում էր գունագարդված արտացոլել խորհրդային իրականությունը և փառաբանել այն:

Սոցիոլոգիա (լատ. նշ. հասարակական)– Գիտություն հասարակության բազմակողմանի զարգացման և մարդկանց հասարակական վարքի մասին:

«Սպիտակ հեղափոխություն» – Պարսիկ շահի և կառավարող վերնախավի կողմից 1960–1970–ական թթ. իրականացված բարեփոխումների անվանումը Իրանում:

Սև շեյթան (սատանա)– Իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրանի կողմից ԱՄՆ–ին տրված անվանումը՝ որպես իրանա–ամերիկյան հարաբերությունների խիստ սրման արտահայտություն:

Վերակառուցում – ԽՍՀՄ–ի պատմության վերջին շրջանում իրականացված քաղաքականություն, որի նպատակն էր ժամանակակից պահանջներին համապատասխան վերափոխել սոցիալիստական համակարգը: Մակայն Մ. Գորբաչովի նախաձեռնած վերակառուցման քաղաքականությունը ձախողվեց, և ԽՍՀՄ–ը փլուզվեց:

Տնտեսական մեծ ճգնաժամ – Այսպես է կոչվում կապիտալիստական երկրներում 1929թ. սկսված ամենամեծ ճգնաժամը, որը ոչ թե մասնակի, այլ համընդհանուր ճգնաժամ էր և ընդգրկում էր ոչ թե տնտեսության մի ձյուղ, այլ տնտեսությունն ամբողջությամբ և ծանր հարված հասցրեց հատկապես կապիտալիզմի միջնաբերդ ԱՄՆ–ին:

Քաղաքացիական հասարակություն – Զարգացման որոշակի աստիճանի հասած հասարակություն, որտեղ գործում են ազատ անհատների կամքով և կանավոր կերպով ձևավորված ոչ պետական կազմակերպությունները (ասոցիացիաները), որոնք իրենց գործունեության մեջ պետության ուղղակի միջամտությունից պաշտպանված են օրենքով:

Քաղաքացիական պատերազմ – Երկրի ներսում քաղաքական ուժերի, սոցիալական խմբերի միջև պայքարի զինված ձև, որը մղվում է պետական իշխանության գրավման համար: Քաղաքացիական պատերազմի տարածված ձևերից են ապստամբությունները, գյուղացիական և պարտիզանական պատերազմները, հեղափոխությունները:

Քաղբյուր – ԽՄԿԿ Կենտկոմի մշտական գործող ղեկավար մարմին, որը առաջացել է 1919թ.՝ Կենտկոմի պլենար նիստերի միջև ընկած ժամանակամիջոցում առաջացած հարցերի օպերատիվ քննարկման համար: Գործնականում այն միանգամից վերածվեց պետության բարձրագույն իշխանական ատյանի:

Օպորտունիզմ (լատ. հարմար, շահավետ բառերից)– Տեսություն և պրակտիկա բանվորական շարժման մեջ և բանվորական կուսակցությունների ներսում, որը հակասում է բանվոր դասակարգի շահերին և մղում նրան դեպի բուժուագիայի հետ դասակարգային համագործակցության ուղին, քարոզում հարմարվողականություն, համաձայնողականություն և անսկզբունքայնություն:

Ֆակիհ (ուլեմ) – Ղուրանի և մուսուլմանական օրենսդրության՝ շարիաթի լավագույն գիտակ և մեկնաբան, գիտնական և հոգևոր առաջնորդ:

Ֆաշիզմ (իտ. ֆացիա, փունջ բառից) – Առաջին աշխարհամարտից հետո Իտալիայում և Գերմանիայում առաջացած գաղափարական և քաղաքական հոսանք, որի հիմքում ընկած են մարտնչող նացիոնալիզմը, ամբողջատիրական իշխանությունը, հակակոմունիզմը: Ֆաշիզմի մարտավարության մեջ զուգակցվում են սոցիալիստական դեմագոգիայի, բռնության և ահաբեկչության մեթոդները:

Ֆյուրեր – Այսպես էին անվանում առաջնորդին, որին ֆաշիզմը օժտել էր գերբնական հատկանիշներով: Նա հասարակությունից վեր կանգնած հանձար էր, պայծառատես և կանխագուշակ փրկիչ ու առաքյալ՝ մեսիա: Ֆաշիզմը փորձել է այսպես ներկայացնել Հիտլերին Գերմանիայում, Մուսոլինիին՝ Իտալիայում:

Ֆուտուրիզմ (լատ. ապագա բառից) – XX դարում ձևավորված ավանգարդիստական ուղղություն, որը հիմնադրվել է Իտալիայում (ներկայացուցիչներ Ու. Բոչչոնի, Սևերին), որի ներկայացուցիչները ձգտում էին ստեղծել «ապագայի արվեստ», արտահայտել ժամանակը և դրա հետ կապված շարժման գաղափարը (օրինակ՝ վազոզ ձին պատկերվում էր ոչ թե չորս, այլ տասներկու ոտքով՝ շարժման տարբեր փուլերի համատեղման հետևանքով): Նրանք մերժում էին մարդկության ստեղծած մշակութային և գեղարվեստական արժեքները, մարդու զգացմունքների և հոգեբանության պատկերումը: Ըստ նրանց՝ արվեստի ոգեշնչման աղբյուրը պետք է լինեն ժամանակակից քաղաքը՝ իր սրընթաց տեմպով, հզոր տեխնիկան, մեքենաները:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1945թ. ապրիլի 25	Ամերիկյան Սան-Ֆրանցիսկո քաղաքում ՄԱԿ-ի հիմնադիր համագումարի բացումը:
1945թ. հունիսի 26	ՄԱԿ-ի Կանոնադրության ընդունումը:
1945թ. հոկտեմբերի 24	ՄԱԿ-ի Կանոնադրության վավերացումը անդամ պետությունների մեծ մասի կողմից և նրա ուժի մեջ մտնելը: ՄԱԿ-ի պաշտոնական գործունեության սկիզբը: - Ամեն տարի այդ օրը որպես ՄԱԿ-ի օր նշելը: - Ինքնավարության շարժումները Իրանական Ադրբեջանում և Իրանական Քրդաստանում:
1945թ.	- Ինքնավարության շարժումները Իրանական Ադրբեջանում և Իրանական Քրդաստանում:
1945-1951թթ.	Մեծ Բրիտանիայում տնտեսության մի շարք ճյուղերի ազգայնացումը:
1946-1949թթ.	Արևելյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում սոցիալիստական կարգերի հաստատումը:
1946թ. մարտի 5	Չեռչիլի ելույթը Ֆուլտոն քաղաքում: «Մառը պատերազմի» ահազանգը:
1947թ. օգոստոսի 15	Դոմինիոնի կարգավիճակով Հնդկաստան և Պակիստան պետությունների ստեղծման հռչակումը:
1947թ.	Արևմտյան Եվրոպայի՝ իր դաշնակիցներին օգնելու «Մարշալի պլանի» ընդունումը ԱՄՆ-ի կողմից:
1948թ. մայիսի 14	Անկախ հրեական պետության՝ Իսրայելի ստեղծման պաշտոնապես հռչակումը:
1948թ. դեկտեմբերի 9	Ցեղասպանությունները կանխելու, դատապարտելու և որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցանք ճանաչելու բանաձևի ընդունումը ՄԱԿ-ի կողմից:
1949թ. ապրիլի 4	Հյուսիսատլանտյան դաշինքի՝ ՆԱՏՕ-ի ստեղծումը:
1949թ. հոկտեմբերի 1	Չինական Ժողովրդական Հանրապետության հռչակումը:
1949թ.	ԽՍՀՄ-ի գլխավորությամբ Տնտեսական փոխօգնության խորհրդի ստեղծումը: - Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի դառնալը ՆԱՏՕ-ի հիմնադիր անդամներ: - Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության և Գերմանիայի Դեմոկրատական Հանրապետության ստեղծումը:
1950-1953թթ.	Կորեական պատերազմը:
1950-1960-ական թթ.	Չինաստանում, Մոնղոլիայում, Հյուսիսային Կորեայում,

- Վիետնամում, Լաոսում և Կուբայում սոցիալիստական կարգերի հաստատումը:
- 1952թ. Թուրքիայի և Հունաստանի անդամակցումը ՆԱՏՕ-ին:
- Եվրոպական ածխի և պողպատի միավորման հիմնադրումը:
- Մոսադեղի կառավարության կողմից դիվանագիտական հարաբերությունների խզումը Անգլիայի հետ:
- 1952-1960թթ. ԱՄՆ-ի ռազմարդյունաբերական համալիրի ձևավորումը:
- 1953թ. մարտի 5 Ստալինի մահը:
- 1953-1964թթ. «Ձևհալի» շրջանը ԽՍՀՄ-ում:
- 1953թ. սեպտեմբեր Ե. Խրուշչովի ընտրվելը ԽՄԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար:
- 1955թ. Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետության (ԳՖՀ) անդամակցումը ՆԱՏՕ-ին
- 1955թ. 1942թ. Մեծ Բրիտանիայի հետ կնքված համագործակցության և օգնության պայմանագրի չեղյալ հայտարարվելը ԽՍՀՄ-ի կողմից:
- 1955թ. մայիսի 14 Վարշավայի պայմանագրի ստորագրումը, որով հիմք դրվեց սոցիալիստական երկրների ռազմական խմբավորմանը:
- 1956թ. ԽՄԿԿ XX համագումարի կայացումը և Ստալինի անձի պաշտամունքի դատապարտումը:
- 1957թ. Եվրոպական տնտեսական միության ստեղծման մասին համաձայնագրի ստորագրումը:
- 1957թ. հոկտեմբեր ԽՍՀՄ-ում առաջին արհեստական արբանյակի արձակումը տիեզերք:
- 1958թ. հունիսի 1 Շարլ դը Գոլի նշանակվելը Ֆրանսիայի վարչապետ:
- 1958թ. սեպտեմբերի 28 Ֆրանսիայի հինգերորդ հանրապետության Սահմանադրության հաստատումը:
- 1960թ. մայիսի 27 Գեներալ Գյուրսելի գլխավորությամբ Թուրքիայում պետական հեղաշրջման իրականացումը:
- 1960թ. Աֆրիկյան 17 երկրների անկախացումը՝ «Աֆրիկայի տարի»:
- 1961թ. ապրիլի 12 Յուրի Գագարինի՝ աշխարհում առաջին թռիչքը տիեզերք և տիեզերական «մայրուղու» բացումը:
- 1961թ. մայիսի 27 Թուրքիայի նոր Սահմանադրության ընդունումը:
- 1961թ. օգոստոս 42 կմ երկարությամբ Բեռլինյան պատի կառուցումը:
- 1962թ. Կարիբյան ձգնաժամի բռնկումը:

1960-ական թթ. վերջեր	Բրիտանական գաղութային կայսրության դադարելը գոյություն ունենալուց:
1964թ.	- Չինաստանում ատոմային զենքի ստեղծումը: - Խրուչչովի ստիպողական հրաժարվելը զբաղեցրած պաշտոններից:
1966թ.	Ֆրանսիայի զորքերի դուրսբերումը ՆԱՏՕ-ի ռազմական կառույցներից:
1968թ.	Վարչապալայի պայմանագրի կազմակերպության զորքերի ներխուժումը Չեխոսլովակիա:
1970-1990-ական թթ	ԱՄՆում տնտեսության վերակառուցման իրականացումը:
1973թ.	Մեծ Բրիտանիայի ընդգրկվելը Ընդհանուր շուկայի մեջ: - ԳՖՀ-ի դառնալը ՄԱԿ-ի անդամ:
1974թ	Հյուսիսային Կիպրոսի բռնակցումը Թուրքիային և Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետության կազմավորումը:
1979թ.	Մ. Թետչերի դառնալը Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ:
1979թ. ապրիլի 1	Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) հռչակումը:
1979թ. դեկտեմբեր	Իրանի Սահմանադրության ընդունումը:
1980-1988թթ.	Իրան-իրաքյան պատերազմը:
1981թ.	Նախագահական ընտրություններում սոցիալիստ Միտերանի հաղթանակը:
1985թ. մարտ	Միխայիլ Գորբաչովի ընտրվելը ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար:
1989-1991թթ.	ԽՍՀՄ մի շարք հանրապետություններում ազգային ձակատների ձևավորումը:
1990թ.	Մերձբալթյան ազգային ձակատների կողմից իրենց հանրապետություններն անկախ պետություն հռչակելու հարցի առաջառումը:
1990թ. մայիս	ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի ընտրություններում Հայոց համազգային շարժման (ՀՀԾ) հաղթանակը:
1990թ. օգոստոս	Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի ընդունումը:
1990թ. հոկտեմբեր	ԳՖՀ-ի և ԳԴՀ-ի միավորումը:
1991թ. մարտի 17	ԽՍՀՄ-ը պահպանելու նպատակով հանրաքվեի անցկացումը:
1991թ. ապրիլի 23	Միութենական նոր պայմանագիր կնքելու մասին համաձայնությունը Նովո Օգարևոյում:

1991թ. օգոստոսի 19-21 1991թ. սեպտեմբերի 21	Պահպանողական ուժերի խռովությունը Մոսկվայում: Հայաստանում՝ ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու և անկախության մասին հանրաքվեի անցկացումը:
1991թ. դեկտեմբերի 8	Անկախ պետությունների համագործակցություն (ԱՊՀ) ստեղծելու մասին համաձայնագրի կնքումը:
1991թ. դեկտեմբերի 12 1991թ. դեկտեմբերի 16	ՀՀ-ի անկախության ճանաչումը Մեծ Բրիտանիայի կողմից: Հայաստանի Հանրապետության անկախության պաշտոնական ճանաչումը Թուրքիայի կողմից:
1991թ. դեկտեմբերի 25	Հայաստանի Հանրապետության անկախության պաշտոնական ճանաչումը Իրանի կողմից:
1991թ. դեկտեմբերի 27 1992թ. հունվարի 3 1992թ. հունվարի 7	ՀՀ-ի անկախության ճանաչումը ԱՄՆ-ի կողմից: ՀՀ-ի անկախության ճանաչումը Ֆրանսիայի կողմից: ՀՀ-ի և ԱՄՆ-ի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը:
1992թ. փետրվարի 24	ՀՀ-ի և Ֆրանսիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը:
1992թ. 1997թ. օգոստոս	Եվրոպական միության (ԵՄ) ստեղծումը: ՀՀ-ի և Ռուսաստանի միջև «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության» պայմանագրի ստորագրումը:
1998թ.	Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը Ֆրանսիայի կողմից: - Լեհաստանի, Հունգարիայի և Չեխիայի ընդունվելը ՆԱՏՕ-ի անդամ:
2000թ.	«Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալը Թուրքիայում:
2001թ. սեպտեմբերի 11	Նյու Յորքում տեղակայված համաշխարհային առևտրի կենտրոնի երկու երկնաքերների կործանումը մահմեդական ահաբեկիչների կողմից:
2005թ.	ՆԱՏՕ-ի և ՀՀ-ի միջև անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի ստորագրումը:
2007թ. 2008թ.	Նիկոլա Սարկոզիի ընտրվելը Ֆրանսիայի նախագահ: ՀՀ-ի ընդգրկվելը ԵՄ-ի եվրոպական հարևանության քաղաքականության մեջ:
2008թ. օգոստոս 2009թ. 2011-2012թթ.	Ռուս-վրացական պատերազմը: ՀՀ-ի՝ ԵՄ-ի Արևելյան գործընկերության մաս կազմելը: Արաբական աշխարհի արդիականացման շարժման սկիզբը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ II

ԱՇԽԱՐՀԸ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

§13. «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ».....	79
§14. ԱՐԵՎՍՈՒՏՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1945-1980-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.....	84
§15. ԽՍՀՄ-Ը 1945-1985 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.....	92
§16. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄԻՑ ԳԵՊԻ ՓԼՈՒՋՈՒՄ.....	97
§17. ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....	103
§18. ԵՐՐՈՐԴ ԱՇԽԱՐՀԸ.....	107
§19. ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՂ ԱՐԵՎԵԼՔԸ.....	113
§20. ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ.....	119
§21. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.....	127

ԲԱԺԻՆ III

ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

§22. ԱՐԵՎՍՈՒՏՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՁԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ.....	133
§23. ՀԵՏԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՁԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ.....	141
§24. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԵՏԱՌԸՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	147
§25. ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	152
§26-27. ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XXI ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ.....	158
ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ.....	168
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	183

Նիկոլայ Հովհաննիսյան
Աշոտ Ղուկասյան
Հարություն Ալեքսանյան

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9-րդ դասարան

Մաս 2

*Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության
նախարարության կողմից*

Հրատարակչության խմբագիր՝
Համակարգչային ձևավորումը՝
Կազմի ձևավորումը՝

Գալյա Հովհաննիսյան
Լիանա Մինասյանի
Ալվարդ Օհանջանյանի

Չափսը՝ 70x100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 7 մամուլ:
Տպաքանակը՝ 7488:

Տպագրված է «Էդիթ Պրինտ» ՍՊԸ տպարանում:

ԷԴԻԹ ՊՐԻՆՏ
Երևան, Թումանյան 12
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

EDIT PRINT
12 Tumanyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

